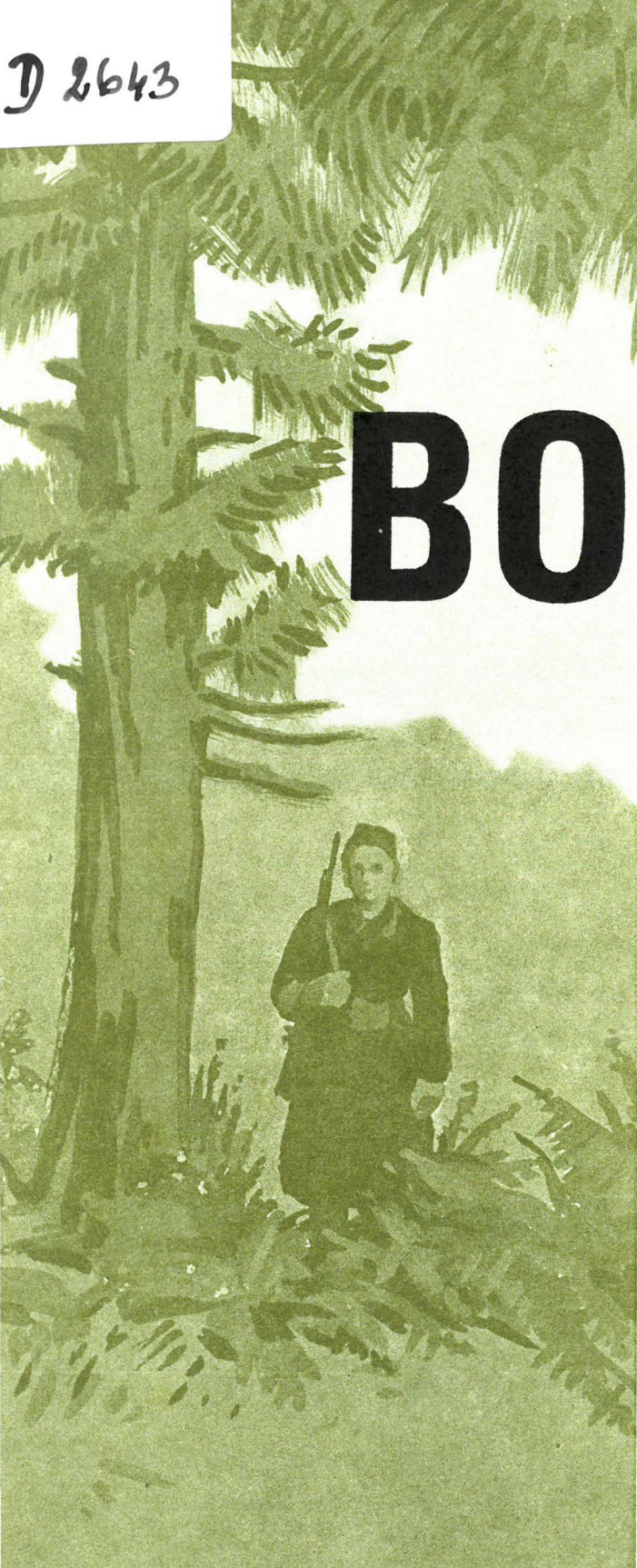

D 2643

1974

BOREC

Stare Prešernove Poezije

Spomini na Lenina

**Prvo zasedanje
slovenskega
narodnoosvobodilnega
sveta v Črnomlju**

Štirinajsta na Štajerskem

**Iz Polhograjskih
Dolomitov na Primorsko**

**Pomembni dosežki
slovenskega
zgodovinarstva NOB**

2

BOREC 2/74 ☆ XXVI

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Glavni odbor Zveze borcev Slovenije

Izdaja: Zavod Borec

Uredniški svet: dr. Aleš Bebler, Ciril Cvetko, dr. Tone Ferenc, France Filipič, Rudi Janhuba, Ljuban Jakše, Franc Konobelj-Slovenko, dr. Lojze Krakar, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, Tone Svetina, Črtomir Šinkovec, dr. Jurij Titl, Vera Visočnik, Zima Vrščaj, Milan Zevart

Uredniški odbor: Ciril Cvetko, dr. Tone Ferenc, France Filipič, Ljuban Jakše, Ivan Križnar, Radko Polič (predsednik), dr. Miro Stiplovšek, Črtomir Šinkovec (gl. in odg. urednik), Zima Vrščaj

Uredništvo sprejema sodelavce vsak delovni dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana, Beethovnova 10

Poštni predal 203, telefon 21-901

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

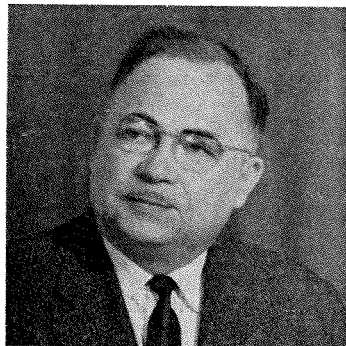
Vsebina

- 65 **France Šušteršič:** Stare Prešernove Poezije
- 69 **Maksim Gorki:** Spomini na Lenina
- 73 **Dr. Metod Mikuž:** Prvo zasedanje slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju
- 79 **Zdravko Klanjšček:** Štirinajsta na Štajerskem
- 92 **Črtomir Šinkovec:** Metež, pesem
- 93 **Tone Kebe:** Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko
- 103 **Emil Cesar:** Književnost narodnoosvobodilnega obdobja in njeni stiki s tujino
- 111 **Dr. Miro Stiplovšek:** Pomembni dosežki slovenskega zgodovinopisja NOB
- 116 **Vasja Ocvirk:** Obveščevalec v zadregi

Književnost — ocene

- 123 **Janez Strgar:**
Sedem let »Vestnika koroških partizanov«
- 127 **Iztok Illich:**
S. Vilhar-A. Klun: Po poteh sardincev
- 128 **Prejeli smo v oceno**

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Zavod Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 502-61806-250-514. Celoletna naročnina znaša 50 dinarjev, polletna 25 dinarjev. Posamezna številka 5 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

France Šušteršič

Stare Prešernove Poezije

»Starega Prešerna« sem našel na podstrešju gradiča v Bukovici pri Babnem polju. Bilo je takole:

V gradiču, ki smo mu rekli grad, je bil po nemški ofenzivi leta 1943 sedež notranjskega okrožja, tu so bila tudi razna skladišča, menda za partizanske bolnišnice v snežniškem pogorju. V največji sobi je delal okrožni sekretar KPS in OF Lojze Mlakar, tu so se sestajali Jože Tekavec, Andrej Janežič, Karel Grabeljšek, Cene Kranjc, Julka, Ivanka, Marta in drugi notranjski aktivisti in aktivistke. Takrat je bila huda zima, vse naokrog se je iskrila debela snežna odeja. Po gazeih so prihajali kurirji, odlagali iz nahrbtnikov partizansko »literaturo«, se malo pogreli, povedali kakšno kosmato in jo spet mahnili kdove kam. Včasih se je ustavila v gradu tudi kakšna prezeblja skupina s Primorskega, ki je pripešala čez hribe in doline na območju bivše meje med Italijo in Jugoslavijo. Izmed tovarišev s Primorskega se najbolj spominjam pokojnega Jožeta Srebrniča, ki je potoval v Belo krajino. Bil je živahen mož s koničasto bradico, na hrbtu je nosil okrogel nahrbtnik, na rami pa kratko italijansko puško; vsi smo ga radovedno ogledovali, zakaj človek njegovih let je bil med partizani že redkost. Po letih in po zunanosti mu je bil še najbližji partizan Janez Razdrih-Gozdar, ki je tedaj opravljal službo okrožnega kurirja, intendanta in kdove kaj še.

Takrat sem se največ družil s Francem Mlakarjem-Gerikom, ki je imel na skrbi okrožno »tehniko« in kolportažo. Bil sem njegov pomočnik in sem imel zato na voljo veliko partizanskega čtiva, močno pa sem pogrešal knjig slovenskih pisateljev in pesnikov, saj sem moral živeti brez njih že več ko poldrugo leto. Čas od konca julija 1942 do kapitulacije Italije sem namreč preživel v internaciji na Rabu, kjer so bile v surovem boju za obstanek slovenske knjige le še bežne sanje, neka daljna minulost in medlo, komaj še tleče upanje.

Nekega dne me je sla po tiskani besedi zanesla na podstrešje gradu. Ko sem se v temačnem prostoru malo razgledal, se je izluščil pred menoj zajeten kup knjig. Planil sem k njim kakor žejen popotnik k studencu, začel po njih brskati, jih preobračati, iskati... Nenadoma obstanem kot vkopan in globok vzdih se mi izviije iz prsi: iz kupa prašnih knjig se mi je prikazal »stari Prešeren« — v rjavo platno vezana, že precej oguljena izdaja Prešernovih poezij iz leta 1900, ki jo je uredil skriptor Luka Pintar, ilustriral pa romantični Kar-

pellus. To, za tedanje čase luksuzno izdajo sem včasih videl v neki ljubljanski knjižnici kot redkost in spoštljivo listal po nji — zdaj pa jo najdem na podstrešju zakotnega gradu, med ropotijo, ki jo obiskujejo kvečjemu miši in podgane ... Stari Prešeren, moj dragi znanec! Kako sem za bodečo žico pogrešal njegove poezije, kako sem si jih želel med ofenzivo in sanjaril pod smreko o svobodi, pravici in enakopravnosti, ki je o njih pesnik z nenadkriljivo izrazno močjo spregovoril v Zdravljici! Mnogo njegovih pesmi sem znal na pamet — na mitingih smo recitirali Zdravljico in Pesem o železni cesti — precej pa sem jih že pozabil ... in zdaj bom vse to spet podoživel in se napajal iz Hipokreninega studenca ...

Nisem si mogel kaj, da ne bi »starega Prešerna« stisnil pod suknjič in ga odnesel s podstrešja. Spravil sem ga v torbo kot dragocenost, ki naj bi mi krajšala čas in me tolažila v hudih urah.

»Starega Prešerna« sem imel v torbi, ko smo se premaknili v Loško dolino, jemal sem ga v roke, kadar sem bil sam, in če ga nisem utegnil brati, sem gledal vsaj slike in vinjete v njem, med katerimi sta mi bili najbolj všeč tista pri Nezakonski materi in tista pri Mornarju, ni mi pa ugajala tista ob koncu Krsta pri Savici. Kako si mogel naslikati tako klavnega Črtomira, dragi Karpellus? Malo si le pretiraval, ko si se ravnal po verzih:

*Premagan pri Bohinjskem sam jezeri
stoji naslonjen na svoj meč krvavi,
z očmi valov globoki brezen meri,
strašne mu misli rojijo po glavi ...*

Toda naš Črtomir ne sme obupati in se sprijazniti z jarmom, pa naj bi bil ta jarem kakršnekoli oblike in barve, zakaj

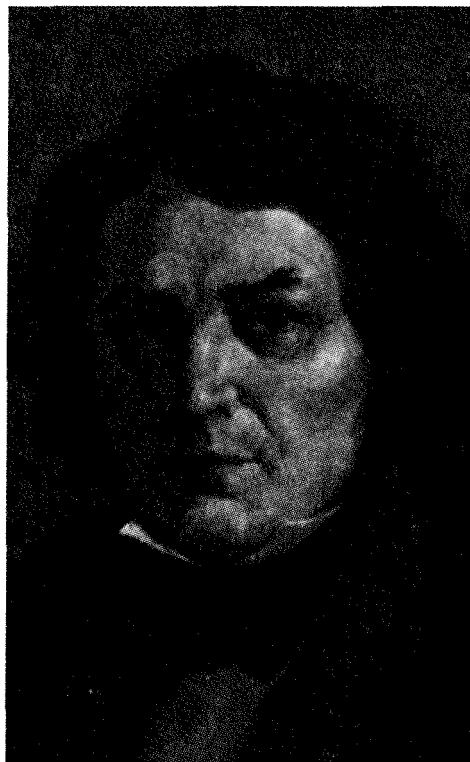
*... manj strašna noč je v črne zemlje krili
kot so pod svetlim soncem sužnji dnovi!*

Tako sem doživljal Prešerna in z njim našo stvarnost od pesmi do pesmi ter se naposled kratkočasil z Nuno in kanarčkom, s Svetim Senanom, Zarjavelo devico, Šmarno goro, Nebeško procesijo, Ljubezni tiranijo in drugimi pesnitvami pod poglavjem Dostavek, ki ima na koncu čudovito Parizino — to sem prebiral spomladi, ko

*... zamaknjeno uho je v sap
prijetni šum in v bližnji slap.*

Po malem pa mi je začelo kakor nadležen črv kljuvati v glavi vprašanje, ali je prav, da sem vzel »starega Prešerna« iz kupa na podstrešju in ga spravil v svojo partizansko torbo. Morda pride kdo po vojni ponj, da bi ga z drugimi knjigami vred odnesel na primernejše mesto? Ni mi bilo znano, čigav je gradič v Bukovici, a vendar je začel v meni dozorevati sklep, da bom »starega Prešerna« nesel tja, kjer sem ga vzel.

Bilo je lepo sončno jutro na začetku poletja, ko sem jo mahnil z nekim tovarišem proti Babnemu polju. Šla sva po bližnjici čez prijazno, zatišno planoto, kjer se stiska vasica Babna polica. Te vasice pa tedaj pravzaprav ni bilo, ker so jo italijanski okupatorji poleti 1942 požgali, ljudi pa odgnali na

Božidar Jakac: Dr. France Prešeren

Rab. Vse je bilo mrtvo in tiho, še mačke nisi nikjer videl, le cerkvica svetega Antona je ostala taka, kot je bila zmeraj.

Na pobočju kópastega hriba, kjer se svet prelomi proti pusti goljavi, sva se odpočila in pogled nama je splaval proti Bukovici. Toda glej — ali je tam Bukovica in njen grad ali ni? Bukovica je, grad se pa ne vidi. Kaj ni skrit med drevjem? Seveda je, ampak malo bi se pa le moral svetlikati izza vejevja. Nekam črno je tisto drevje in ... kot bi se izza njega rahlo kadilo. Kaj se je zgodilo?

Ko sva šla naprej po kolovozni poti, sva zvedela od nekega kurirja, da je grad pogorel. Kako? Včeraj se je pritihotapila skozi snežniške gozdove močna diverzantska skupina Nemcev. Njihov cilj je bil prav gradič v Bukovici: jurišali so nanj, ga zažgali in se nato vrnili, od koder so prišli ...

Torej tako, dragi »stari Prešeren«. Pravzaprav sem te rešil, ker bi drugače plameni požrli tudi tebe. Ampak zdaj te ne morem več nesti tja, kjer sem te vzel ...

»Stari Prešeren« je tako ostal pri meni, v moji torbi ... dokler se ni zgodilo nekaj nepričakovanega.

V novembru 1944 sem predaval na upravno-političnem tečaju v prostorih parne žage na Marofu, kakšnih pet minut od Starega trga. Prav med mojim predavanjem je pretrgal tišino bobneč mitralješki rafal. Bilo je, kot bi sovražnik napadel prav naš tečaj, zato smo vsi planili proti vratom in ven, da bi se

rešili. Z drugimi vred sem tekel proti Pudobu, proti potoku Obrhu in čez most — tam je bilo najhuje, krogle so žvižgale, sikalo je in hreščalo, da nikoli tega ...

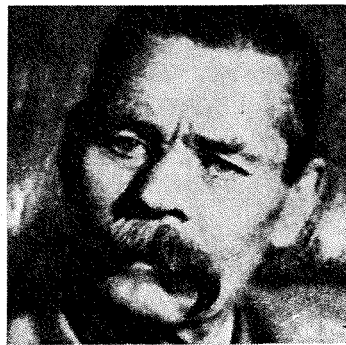
V zavetju pudobskih vrtov sem se oddahnil. Bil sem cel, puško sem še vedno nosil na rami — nisem pa imel torbe, kjer je med zvezki in partizanskim čtivom tičal »stari Prešeren«. Ob nepričakovanem belogardističnem napadu sem v naglici pozabil nanjo ...

Čez nekaj dni sem zvedel, da je belogardistično enoto, ki je takrat vdrla v Stari trg in zagrešila nekaj gnusnih zločinov, vodil moj gimnazijski sošolec. In bolj kot kdajkoli so me tedaj prevzeli Prešernovi verzi:

*Slovenec že mori Slovenca brata —
kako strašna slepôta je človeka!*

S svojo poezijo ni dal slovenstvu ne velike religiozne ne moralne misli. Njegovo dejanje je učinkovalo drugače. Ustvaril je samo knjigo globoko človeške in mojstrsko dovršene lirike, ki ne zaostaja za pesništvom svetovnih genijev. Ali ta izraz njegove pretresljive človečnosti je tako zvezan z duhom naroda, ki živi v slovenskem jeziku, je tako globoko njegov in naroden hkrati, da je dal z njim vsemu narodu zagotovilo o možnosti velike umetniške in kulturne bodočnosti. Dal mu je vero v njegovo upravičenost in mu hkrati naložil dolžnost zaradi velikega dejanja, ki je izpolnjeno z njegovimi »Poezijami«, vztrajati pri kulturni samobitnosti in skušati po svojih potih dospeti v »deželo duhov«. Prešernov pojav nas opredeljuje kot narod izrazito umetniško-kulturne misije, kar je popolnoma v skladu z misijo vseh majhnih narodov.

Josip Vidmar

Maksim Gorki

Spomini na Vladimira Iljiča Lenina

Pisati o njegovi osebnosti je težko. Na zunaj je bil Lenin ves v besedah kakor riba v luskinah. Bil je preprost in neposreden, kakor vse, kar je govoril.

Njegov heroizem je popolnoma brez vnanjega bleska, njegov heroizem, to je v Rusiji neredko skromno, asketično junaštvo poštenega ruskega inteligenta-revolucionarja, ki iskreno veruje v možnost pravičnosti na zemlji, heroizem človeka, ki se je odrekel vsem radostim sveta zaradi težkega dela za srečo ljudi.

Nekoč je Lenin v stanovanju E. P. Peškove v Moskvi poslušal sonate Beethovena v izvedbi Isaja Dobrovejna. Takrat je dejal:

»Ne poznam nič lepšega od ‚Apassionate‘, z veseljem bi jo poslušal vsak dan. Čudovita, nečloveška muzika. Zmeraj si mislim s ponosom, ki je nemara naiven, otroški: pogledj, kakšne čudeže lahko delajo ljudje.«

Priprl je oči, se nasmešnil in neveselo pristavil:

»Toda ne smem veliko poslušati muzike, učinkuje na živce, človeku se zahoče govoriti prijazne bedarije in rad bi božal po glavi ljudi, ki, živeč v umazanem peklju, lahko ustvarjajo tako lepoto. Danes pa ni nikogar božati po glavi — odgriznejo ti roko, treba je bti po glavah, bti brez usmiljenja, četudi smo v idealu zoper vsako nasilje nad ljudmi. Hm-m, — peklenko težka dolžnost.«

Dolžnost poštenih voditeljev ljudstva je nečloveško težka. Ni mogoč voditelj, ki ne bi bil bolj ali manj tiran. Verjetno je bilo za časa Lenina pobitih več ljudi kot pod Whatom Tayllorjem, pod Tomažem Münzerjem, Garibaldi-jem. Toda tudi odpor proti revoluciji, ki jo je vodil Lenin, je bil organiziran širje in močnejše. Poleg tega je treba upoštevati, da z razvojem »civilizacije« vrednost človeškega življenja očitno pada, o čemer nesporno priča razvoj sodobne tehnike za iztrebljanje ljudi v Evropi in okusa za to stvar ...

... Sedi za mizo v svojem kabinetu, naglo piše in govori, ne da bi dvignil pero od papirja:

»Pozdravljeni, kako je z zdravjem? Takoj končam ... Nekemu tovarišu tukajle je dolgčas v provinci, očitno je utrujen, treba ga je opogumiti. Razpoloženje ni majhna stvar.«

Na mizi leži zvezek »Vojne in miru«.

»Da. Tolstoj. Hotel sem prebrati lovski prizor, pa sem se spomnil, da je treba pisati tovarišu. Brati sploh ne utegnem. Šele nocoj ponoči sem prebral Vašo knjigo o Tolstoju.«

Z nasmehom in s priprtimi očmi se je sladko pretegnil v naslonjaču, znižal glas in naglo nadaljeval:

»Kakšna klada, a? Kakšen neverjeten hrust... Vidite, prijatelj, to je umetnik... In veste, kaj je občudovanja vredno v njem? Njegov kmečki glas, kmečka misel, pravi kmet v njem. Pred tem grofom ni bilo pravega kmeta v literaturi.«

Nato me je vprašal, gledajoč me z aziatskimi očmi:

»Koga v Evropi je mogoče postaviti poleg njega?«

Odgovoril si je sam:

»Nikogar.«

Pomel si je roke, se zadovoljno zasmeljal in priprl oči kakor maček na soncu.

Neredko sem opazal v njem potezo ponosa na Rusijo, na Ruse, na rusko umetnost. Včasih se mi je zdela ta poteza čudno tuja Leninu in celo naivna, nato pa sem se naučil slišati v nji sramežljiv prizvok globoko skrite, radostne ljubezni do svojega ljudstva. Na Capriju je gledal, kako previdno so ribiči razmotavali mreže, ki jih je raztrgal in zamotal morski pes: pripomnil je:

»Naši delajo živije.«

In ko sem jaz izrazil dvom glede tega, je dejal ne brez nejevolje:

»Hm, hm, pa ne pozabljate Rusije, ko živite na tejle šiški?«

V. A. Strojčev-Desnicki mi je pravil, da je nekoč potoval z Leninom po Švedskem: v vagonu je pregledoval nemško monografijo o Dürerju. Nemci, sosedi v vozu, so ga vprašali, kakšna knjiga je to. Kasneje se je pokazalo, da niso nikoli slišali o svojem velikem umetniku. To je v Leninu izzvalo skoraj navdušenje in dvakrat je s ponosom dejal Desnickemu:

»Ne poznajo svojih, mi jih pa poznamo...«

... »Pravite, da preveč poenostavljam življenje? Da, to poenostavljanje lahko ugonobi kulturo, a?«

Ironično, značilno:

»Hm, hm...«

Ostri pogled se še bolj zaostri in z globljim glasom nadaljuje Lenin:

»No, ali po vašem milijoni kmetov s puškami v rokah niso nevarnost za kulturo, ne? Mislite, da bi Učredilka¹ ukrotila njihov anarhizem? Vi, ki toliko in tako pravilno ropotate o anarhizmu vasi, bi morali bolje od drugih razumeti naše delo. Ruski množici je treba pokazati nekaj zelo preprostega, zelo dostopnega njenemu razumu. Sovjeti in komunizem, to je preprosto.«

»Zveza delavcev z inteligenco, da? To ni slabo, ne. Recite inteligenci, naj gre k nam. Po vašem iskreno služi interesom pravičnosti? Zakaj potem gre? Izvolite k nam: mi smo si namreč naprtili kolosalno delo, dvigniti ljudstvo na noge, povedati svetu vso resnico o življenju, kažemo narodom ravno pot k človeškemu življenju, pot iz suženjstva, siromaštva, ponižanja.«

Zasmeljal se je in brez jeze dejal:

»Za to sem jo že dobil od inteligence po grbi.«

¹ Učredilka = ustavodajna skupščina l. 1917, ki jo je likvidirala Oktobrska revolucija. — Op. prev.

Vladimir Iljič Lenin, marksist, revolucionar in ustanovitelj prve socialistične države

In ko se je temperatura razgovora približala normali, je spregovoril z nejevoljo in žalostjo:

»Mar ugovarjam temu, da nam je inteligenca nujno potrebna? Pa saj vidite, kako sovražno je razpoložena, kako slabo razume zahteve trenutka? In ne vidi, da je brez nas brez moči, da ne pride do množic. In ona bo kriva, če pobijemo preveč loncev.«

Pogovori o tem predmetu so nastajali med nama skoraj ob vsakem srečanju. In čeprav je ostajal v besedah njegov odnos do inteligence nezaupljiv, sovražen, — je v resnici zmeraj pravilno ocenjeval pomen intelektualne energije v procesu revolucije in se nekako strinjal s tem, da je revolucija v bistvu, v idealu ravno vzbuhal energije, ki si v preživelih in ozkih pogojih ni našla možnosti za zakonit razvoj.

Spominjam se, bil sem pri njem s tremi člani Akademije znanosti. V razgovoru je bila potrebna reorganizacija enega izmed višjih znanstvenih ustanov v Peterburgu. Ko je pospremil učenjake, je Lenin zadovoljno dejal:

»To — razumem. To so glave. Pri njih je vse preprosto, vse strogo formulirano: takoj vidiš, da dobro vedo, kaj hočejo. Delati s takimi je pravo veselje. Posebno mi je ugajal ta...«

Povedal je eno izmed velikih imen ruske znanosti, dan kasneje pa mi je že dejal po telefonu:

»Vprašajte Z., ali bi hotel delati z nami?«

In ko je Z. predlog sprejel, je to Lenina iskreno razveselilo: mel si je roke in se šalil:

»Tako, drugega za drugim zvlčemo vse ruske in evropske Arhimede k sebi: tedaj se svet hočeš nočeš vendarle prekopicne...«

Znal je z enako vnemo igrati šah, pregledovati »Zgodovino kostuma«, cele ure debatirati s tovarišem, ribariti, hoditi po kamnitih stezah Caprija, razbeljenih od poštenega južnega sonca, uživati zlate cvetove Dreka in umazane otroke ribičev. Zvečer pa je poslušal pripovedi o Rusiji, o vasi in zavistno vzdihoval: »Jaz pa malo poznam Rusijo, Simbirsk, Kazan, Peterburg; pregnanstvo, to je skoraj vse.«

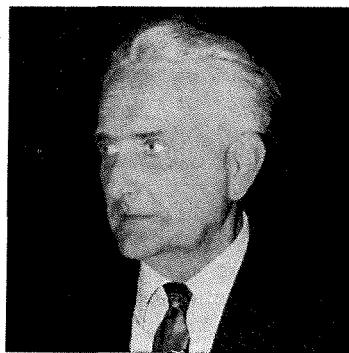
Imel je smisel za smeh in se je smejal z vsem telesom, res z vsem telesom, včasih do solz. Kratkemu, značilnemu medmetu »hm, hm« je znal dajati neskončno skalo odtenkov, — od strupene ironije do previdnega dvoma in velikokrat je v tem hm, hm zvenel oster humor, dostopen samo zelo bistrovidnemu človeku, ki je dobro poznal hudičeve burke življenja.

Čokat, zbit, z lobanjo Sokrata in z vsevidečimi očmi velikega lisjaka, je neredko navzermal čudno in nekoliko komično pozo — vrgel je glavo nazaj, jo sklonil k rami, potisnil palce nekam pod pazduho, za telovnik. V tej pozi je bilo nekaj čudovito prijaznega in smešnega, nekaj zmagovito petelinskega: v takem trenutku se je ves svetil od radosti, veliki otrok tega prekletega sveta, prekrasen človek, ki je moral žrtvovati sam sebe srdu in sovraštvu, da bi uresničil stvar ljubezni in lepote.

Njegove kretnje so bile lahke, spretno in redke, a silovita gesta je bila popolnoma v skladu z njegovo besedo, ki je bila tudi skopa, a bogata z mislijo. In na obrazu mongolskega tipa so gorele, igrale te ostre oči neutrudnega lovca za lažjo in bedo življenja, gorele so, se pripirale, mežikale, se ironično smehljale in bliskale v jezi. Blesk teh oči je delal njegovo besedo še bolj žgočo in neznansko jasno. Včasih se ti je zdelo, da brizga neukrotljiva energija njegovega duha iskre iz njegovih oči in da besede, ki so prežete z njo, bleste v zraku...

... In bil je od nog do glave ruski človek. Z »zvijačico« Vasilija Šujskega, z železno voljo protopopa Avvakuma, s premočrtnostjo Petra Velikega, ki je potrebna revolucionarju. Bil je ruski človek, ki je dolgo živel izven Rusije ter se pozorno razgledoval po svoji zemlji, — od daleč se ti zdi barvitejša in svetlejša. Ocenil je pravilno njeno potencialno silo — izjemno nadarjenost ljudstva, ki je še slabo izražena, še neprebujena v težki in mučni zgodovini, toda vsepovsod nadarjenost na temnem ozadju fantastičnega ruskega življenja, v katerem bleste zlate zvezde.

Vladimir Lenin je Rusijo prebudil in zdaj ne zaspí več...

Dr. Metod Mikuž

Prvo zasedanje slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju

S sklicanjem v Kočevju izvoljenega Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO) na prvo zasedanje v Črnomelj (19. in 20. februarja 1944), na katerem se je preimenoval v Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS), je leta postal najvišji predstavniški organ slovenske državne oblasti v okviru Federativne demokratične Jugoslavije. Po tem zasedanju se je slovenska državna oblast v okviru FDJ do osvoboditve dežele samo še dopolnjevala, saj je šele tik pred osvoboditvijo predsedstvo SNOS 5. maja 1945 postavilo v Ajdovščini prvo narodno vlado. Pravzaprav je ostala v Črnomlju postavljena struktura najvišjih slovenskih državnih organov, če ne upoštevamo postavitve prve slovenske vlade, v bistvu nespremenjena do izglasovanja prve slovenske ustave.

Tudi v tem dopolnjevanju graditve slovenske državnosti v 1944. letu sta še vedno opazni dve slovenski posebnosti, nadaljnje ločevanje politične organizacije od državnega organizma predvsem na vrhu in samostojen razvoj najvišjih slovenskih državnih organov, skorajda brez predhodnih vplivanj NKOJ, oziroma predsedstva AVNOJ. To drugo posebnost je predvsem pogojila slaba povezava z najvišjimi federativnimi organi zaradi vojaških razmer, saj se je povezanost z jugoslovanskimi središčnimi organi znatno izboljšala šele s preselitvijo teh na Vis, oziroma ko je septembra 1944 obiskal Slovenijo tudi Kardelj in ko so se poboljšale radijske zveze. Končno pa se je ta povezanost popravila do zadovoljivega obsega z osvoboditvijo Beograda in premestitvijo vseh zveznih organov v glavno mesto jugoslovanske federacije.

Prvo zgoraj omenjeno značilnost, ločevanje politične organizacije od državnega organizma, je pogojevala časovna potrebnost, pričakovani konec vojne že jeseni 1944. Ob osvoboditvi je bilo treba nastopiti doma in pred svetom s kar se le da popolno organizacijo vseh oblastvenih organov in z jasno izdelano organizacijsko strukturo edine in enotne vseslovenske politične organizacije — OF. Razvoj svojevrstnega slovenskega fenomena, da je OF zaradi svoje masovnosti preraščala v svojih organih iz političnih in mobilizacijskih organov tudi v organe ljudske oblasti, je namreč prišel do razdobja, ko je bilo treba te organe ločiti ne samo formalno, temveč tudi vsebinsko. Izvesti je bilo torej treba volitve v narodnoosvobodilne odbore (NOO) vseh treh stopenj (v krajevne, okrajne in okrožne), prav tako pa tudi volitve v vse tri stopnje odborov

OF. Vztrajati na že opisani »dvojnosti« v organih OF spričo pričakovane osvoboditve ni bilo več mogoče.

Osvobodilno gibanje se je za to pričakovano svobodo moralo vsestransko pripraviti. Organom ljudske oblasti, se pravi, že med osvobodilnim bojem nastalim državnim oblastvenim organom, je bila namenjena najprej naloga urejati upravne zadeve na osvobojenih področjih, ob osvoboditvi pa prevzeti oblast na vsem slovenskem ozemlju. To so bili revolucionarni, ljudsko demokratični organi, ki so uveljavljali najširšo volilno pravico in sodelovanje širokih delovnih slojev, njihova dejavnost pa je bila obenem ostro naperjena proti vsem sodelavcem okupatorja in drugim narodnim sovražnikom. Tak ljudsko demokratični značaj narodnoosvobodilnih odborov je dopolnjevala od oblasti ločena organizacija OF, ki je od svojih članov zahtevala seveda nekaj več kot zgolj izvrševanje oblastvenih odredb, zahtevala je aktivno sodelovanje in konkretno opravljanje nalog za cilj osvoboditve.

Na začetku zasedanja SNOO (kasnejšega SNOS) je predsednik predsedstva SNOO objavil dnevni red, ki je obsegal trideset točk. Med temi so bili najprej štirje referati, ki so jih prebrali Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Marjan Breclj in France Lubej. Vsebina vseh štirih referatov je bila v bistvu obrazložitev kasneje sprejetih sklepov in odlokov zasedanja, ki uvrščajo prvo zasedanje SNOS v Črnomlju med najpomembnejše dogodke v procesu graditve slovenske državnosti in države v okviru jugoslovanske državne skupnosti.

Sprejetju poslovnika, ki je določal, da mora biti za doseg veljavnosti zasedanja prisotna vsaj polovica članov, za sprejem nekega odloka pa biti vsaj nad polovico glasov navzočih članov, je sledil prvi in najpomembnejši sklep zasedanja SNOO, da se ta — zaradi oblikovanja organov narodne oblasti — »kot najvišji zakonodajni in izvršilni organ na slovenskem ozemlju preimenuje v Slovenski narodni osvobodilni svet (SNOS)«. Nekoliko kasneje je SNOS na istem zasedanju sprejel še sklep, da se njegovo članstvo zviša od 120 na 180 članov, katerih izvolitev naj bi izvedle okrožne narodnoosvobodilne skupščine na Primorskem, Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem »postopno z osvoboditvijo slovenskega ozemlja«.

Kot AVNOJ je tudi SNOS (ali katerikoli izvoljeni narodnoosvobodilni odbor na svojem področju) vseboval oziroma združeval vse tri klasične elemente državne oblasti, zakonodajno (parlament), izvršno (vlada) in sodno oblast (sodišča). Pri tem je treba ugotoviti, da je kljub temu, da so reprezentanti ljudske oblasti prenašali zlasti izvršno in sodno oblast na svoje izvršne organe in sodišča, ta oblast vendarle izhajala samo iz izvoljenega NOO. To velja tako za AVNOJ kot za katerikoli drugi organ ljudske oblasti, ki je imel svojo izvoljeno skupščino. Ta enovitost oblasti izvoljenega predstavnika ljudske oblasti se je ohranila tudi v kasnejšem povojnem obdobju, saj so tudi tedaj skupščine izvrševale le zakonodajno oblast, svojo izvršno oblast pa prenašale na vlade ali izvršne svete, za sodišča pa volile sodnike. Razumljivo je, da vsi ti organi za svoje delo odgovarjajo skupščinam.

Kot je AVNOJ izročil izvršno oblast nacionalnemu komiteju osvoboditve Jugoslavije (NKOJ), tako naj bi jo po zamislih vodstva osvobodilnega gibanja tudi SNOS izročil nacionalnemu komiteju osvoboditve Slovenije (NKOS). Čeprav bi bil to povsem pravičen in razumljiv analogen ukrep, se še niso odločili, da ga bodo uresničili na tem zasedanju. Deklaracija SNOS o upostavitvi NKOS pravi, da se bo to zgodilo, »čim bodo dani potrebni pogoji«. Črnomeljsko zasedanje SNOS je pravzaprav postavilo »lastno nacionalno vlado« v nekoliko drugačni obliki s tem, ko je sklenilo, naj to vlogo opravlja pred-

19. in 20. februarja 1944 je bilo v Črnomlju prvo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS)

sedstvo SNOS, kar, kot pravi deklaracija, »v pogledu narodnoosvobodilnega boja in graditve narodne oblasti na slovenskem ozemlju zadostuje za sedanje prehodno in pripravljajno razdobje pred upostavitvijo nacionalnega komiteja osvoboditve Slovenije«. Toda hkrati je zasedanje SNOS zadolžilo svoje predsedstvo, naj v vlogi vlade postavi in usposobi za delo upravne odseke: za notranje zadeve, za izgraditev narodne oblasti, za gospodarstvo, za finance, za prosveto, za zdravstvo, za obnovo itd., ki bodo postali poverjeništva, čim bo postavljen NKOS. Predsedstvo SNOS je dolžno te odseke povezati »v smislu federativne izgradnje nove Jugoslavije« z ustreznimi poverjeništvu NKOK, kolikor bo to zahtevala potreba enotnega vodenja države.

V sestavi najvišjih oblastvenih organov potem ves čas do postavitve prve slovenske narodne vlade bistvenih sprememb ni bilo in je zaradi izredno hudih okoliščin, v katerih se je razvijal narodnoosvobodilni boj, ostala v Sloveniji najvišja državna oblast povsem razumljivo še ves čas vojne močno centralizirana. SNOS bi se vnovič težko sestal in se ni mogel niti za izglasovanje zakona o narodni vladi 5. maja 1945 v Ajdovščini. Zategadelj je tudi med zasedanji opravljalo njegove funkcije za to pooblaščenno predsedstvo SNOS ter hkrati s pomočjo svojih odsekov še funkcijo vlade. Sodna oblast je bila izročena vojaškemu sodiščem, po upostavitvi civilnih sodišč na osvobojenih ozemljih, zlasti v Ljubljanski pokrajini in na Primorskem, pa tudi tem.

To so najpomembnejši sklepi in določila zasedanja SNOS v Črnomlju. Omeniti pa je treba še druge.

»Izjava o potrditvi dela slovenske delegacije na 2. zasedanju AVNOJ« pravi, da se je slovenski narod združil z narodi Srbije, Hrvaške, Makedonije, Črne gore ter Bosne in Hercegovine v enotno državno skupnost, v federativno Jugoslavijo, »svobodno, po svoji lastni volji, na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe, vključno do odcepitve pa tudi združitve z drugimi narodi«. Dalje pravi deklaracija, da bo slovenski narod častno izpolnil obveznosti, ki izhajajo iz njegove pripadnosti k federaciji in da ne priznava nikomur, razen AVNOJ in NKOK, pravice, da bi ga zastopal v inozemstvu.

V »izjavi o ustavnih pravicah in dolžnostih slovenskega naroda« je SNOS na začetku poudaril, da je slovensko narodnoosvobodilno gibanje sestavni del »enako demokratičnega in človečanskega jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja«. Pri naštevanju ustavnih pravic in dolžnosti slovenskih državljanov izjava ne prestopa okvira splošnih demokratičnih pravic in dolžnosti. Kot temeljno državljansko dolžnost poudarja obrambo domovine, kot velik zločin pa narodno izdajo, katere naravna posledica je tudi izguba državljanskih pravic.

»Odlok o ustanovitvi zakonodajnega odbora SNOS« je dal odboru pravico zakonodajne pobude, pretresanja zakonskih predlogov in izdajanja mnenja o njih.

Zelo pomemben je bil »odlok o razpisu volitev v narodnoosvobodilne odbore«. Takoj na začetku je odlok poudaril načelo samoupravljanja, ki ga je jugoslovanska revolucija tudi pozneje uveljavila kot temeljno načelo družbene ureditve. Vsi narodnoosvobodilni odbori, tako krajevni kot okrajni in okrožni so samoupravne enote in najvišji oblastveni organi na svojem področju, z istočasno zakonodajno in izvršno oblastjo. Okrajni in okrožni narodnoosvobodilni odbori imajo svoje skupščine in izvršne odbore, krajevni pa zaradi malega števila odbornikov ne.

Odlok je uvedel delegatski volilni sistem. Po njegovih določenih volivci volijo direktno le krajevne odbore in člane okrajnih skupščin, vse nadaljnje volitve pa so po delegatskem sistemu. Aktivno in pasivno volilno pravico imajo vsi državljani od 18. leta starosti dalje, izvzemši umobolni in tisti, ki so jim odvzete državljanske pravice.

V skladu z izjavo moskovske konference treh zavezniških zunanjih ministrov oktobra 1943 in v skladu z avnojskim odlokom 30. novembra 1943 je SNOS izdal tudi »odlok o ustanovitvi komisije pri predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev«. Naloga komisije je bila predvsem ugotavljanje odgovornosti in izsleditev vojnih zločincev in njihovih pomagačev.

SNOS je s posebnim odlokom postavil tudi versko komisijo pri SNOS, katere naloga je bila zavarovati nemoteno bogočastje in nuditi pomoč pri urejevanju odnosov med slovensko narodno oblastjo in cerkvijo. Odlok je imel svojo praktično veljavo le do osvoboditve in še to le na stalnem osvobojenem ozemlju v Beli krajini, ki je imela svojega katoliškega generalnega vikarja.

»Odlok o ukinitvi varnostno obveščevalne službe (VOS)« je SNOS utemeljil takole: »V stremljenju, da pospešuje in izgradi demokracijo na vseh področjih javnega življenja in spričo dejstva, da narodni izdajalci vse bolj izgubljajo tudi poslednje korenine med slovenskim narodom, ukinja SNOS varnostno obveščevalno službo kot posebno, izredno organizacijo s posebnimi, izrednimi pooblastili in polnomočji za borbo proti peti koloni«. Hkrati je SNOS izrekel VOS priznanje za njen triletni boj.

Med nadaljnjimi odloki je treba omeniti pomemben »sklep o spojitvi narodnoosvobodilnega sveta za Slovensko primorje z organi slovenske narodne oblasti«, ki je razrešil pereče vprašanje dvojnosti glede najvišjega oblastvenega organa za Slovensko primorje. Od zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju dalje je bilo namreč jasno, da dvoje najvišjih oblasti na Primorskem ne more obstajati, saj je od tedaj veljalo predsedstvo SNOO (IOOF) za najvišji organ tudi na Primorskem. Zato je narodnoosvobodilni svet za Slovensko primorje 13. januarja 1944 sprejel sklep o svojem razpustu, svojo pristojnost pa prenesel na predsedstvo SNOO (IOOF).

Z omenjenim sklepom o spojitvi je zasedanje SNOS ta razpust vzelo z odobravanjem na znanje. Hkrati je izpopolnilo predsedstvo SNOS (IOOF) še z enim članom s Primorske, tako da je odslej štel 11 članov, od katerih je bilo deset izvoljenih že prej na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju.

Nato je s posebnim odlokom zasedanje SNOS odobrilo vse odloke in sklepe predsedstva SNOO (IOOF), ki jih je le-to sprejelo od zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju dalje, in je s tem enodušno odobrilo dotedanjo politiko slovenskega vodstva osvobodilnega gibanja.

V nadaljnjem delu zasedanja SNOS v Črnomlju so prevladovali sklepi, ki so urejevali gospodarska vprašanja. Med njimi je treba poudariti odlok o izdaji plačilnega bona in odlok o narodnem davku. Odlok o izdaji plačilnega bona je pravzaprav dopolnjeval finančno politiko in denarni obtok na osvobojenem slovenskem ozemlju. Poleg okupatorjevega denarja (lire, marke, kune itd.) je na slovenskem osvobojenem ozemlju krožil tudi partizanski denar. Tako so še pred kapitulacijo Italije kot denar veljale obveznice posojila svobode iz leta 1941, pa tudi tiskana potrdila, na katerih je bila v denarju izražena vsota prodanega blaga partizanskim enotam. Ker pa se je ta partizanski denar glasil na večje in zaokrožene vsote, je kmalu začelo zmanjkovati drobiža. Temu so odpomogli boni, za katerih izdajo (po 1, 5, 10, 50, 500 in 1000 lir) je predsedstvo SNOS pooblastilo kmalu po zasedanju v Črnomlju ustanovljeni Denarni zavod Slovenije. Vrednost bona je temeljila na posojilu, ki so ga razpisali na podlagi sklepa zasedanja AVNOJ v Jajcu in kasneje tudi na zavezniškem dolarskem posojilu.

Odlok o narodnem davku pa je uvedel narodni davek s splošno davčno obveznostjo na dohodke vseh vrst in na imovino, ki je prinašala koristi. Davek je bil progresiven, davčno obveznost pa so ugotavljali okrajni NOO v sodelovanju s krajevnimi NOO in vpričo davčnih obvezancev.

SNOS je izdal še naslednje odloke: odlok o obvezni obdelavi plodne zemlje in o zaščiti semen ter plemenske živine, odlok o ustanovitvi komisije za upravo razlaščene imovine na slovenskem ozemlju, odlok o zaščiti gozdov na slovenskem ozemlju in odlok o ustanovitvi roditeljskih svetov pri NOO na osvobojenem ozemlju.

S pozdravom tovarišu Titu, maršalu Jugoslavije, je bilo prvo zasedanje SNOS v Črnomlju končano. Pozdrav se je zaključil takole: »SNOS se zaveda, da je slovenska stvar odvisna od dejanj naše NOV in od modrega vodstva naše skupne politike. Duša obeh ste Vi, tovariš Tito. Njuni dosedanji uspehi so Vaši uspehi. Navdajajo nas s trdno vero, da bo pod Vašim vodstvom ustvarjena nova Jugoslavija in da se bodo v nji uresničile tisočletne sanje slovenskega naroda o svobodi in neodvisnosti«.

Postavitev najvišjih slovenskih državnih organov je predstavljala začetek razvoja slovenske državnosti ali države v okviru federativne demokratične nove Jugoslavije, ta državni razvoj pa je bil poslej najbolj viden v dejavnosti

odsekov pri predsedstvu SNOS. Predsedstvo SNOS je že 12. marca 1944 postavilo osem najvažnejših odsekov, in sicer za izgradnjo narodne oblasti, za notranje zadeve, za prosveto, za gospodarstvo, za finance, za obnovo, za zdravstvo ter za informacije in propagando, avgusta 1944 pa je postavilo še odseke za prehrano, za gozdarstvo, za promet, za sodstvo in za socialno skrbstvo.

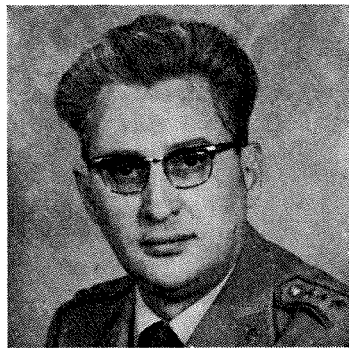
Na tem mestu ni mogoče niti na kratko orisati in oceniti dela vseh teh odsekov. Problematika njihove dejavnosti je bila široka in raznolika, za njeno reševanje pa so bili potrebni hudi napori, množična narodna udeležba in izredna iznajdljivost.

Povsem razumljivo je, da so nosili glavno težo predvsem gospodarski odseki. Razvejani partizanski gospodarski sistem, ki je postopno nastal kot rezultat dejavnosti odsekov predsedstva SNOS, ni bil ne posnemanje sovjetskega vojnega komunizma, ne vračanje na kapitalistične oblike. Spretno je uporabljal slovenskim razmeram primerne oblike državnih posesti, pospeševal je splošne zadruge, podpiral pa zelo tudi privatno gospodarsko iniciativo. Tudi v gospodarstvu je veljalo temeljno načelo, da ne sme biti storjenega ničesar, kar bi zoževalo razvoj in uspešnost NOB.

Tudi drugi odseki so v skladu z možnostmi skušali po najboljših močeh reševati pereča vprašanja življenja. Tako je, na primer, prosvetni odsek vodil na osvobojenem ozemlju partizanske šole, na neosvobojenem pa večerne tečaje ali krožke. Odsek za zdravstvo je vodil več civilnih bolnišnic, ambulant in karantenskih postaj za boj proti pegavcu itd. Kljub hudim vojnim razmeram, polnim pomanjkanja in revščine ter kljub dejstvu, da je okupator še vedno zasedal del slovenske domovine, je na podlagi odlokov SNOS in ob neizmerni prizadevnosti in enotnosti večine prebivalstva na osvobojenem in polosvobojenem ozemlju teklo čedalje bolj organizirano življenje.

Ce je znameniti zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju z izvolitvijo Slovenskega narodnega osvobodilnega odbora obeležil začetek slovenske državnosti in s tem tudi rojstvo republike Slovenije v okvirih federativne demokratične Jugoslavije, ki se je pod vodstvom KPJ in voditelja njenih narodov Josipa Broza Tita porajala v ognju osvobodilnega boja vseh jugoslovanskih narodov proti okupatorju, potem je prvo zasedanje Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta treba šteti za najpomembnejši mejnik v njeni nadaljnji izgradnji. Kot prvi parlament slovenskega naroda, združujoč vse tri funkcije državne oblasti, je s svojimi odloki in sklepi načrtoval takšno konkretno obliko te državnosti, ki je zagotavljala mobilizacijo vseh sil naroda za končno zmago in tudi prevzem oblasti na vsem ozemlju združene Slovenije ob zmagovitem zaključku osvobodilnega boja.

To svojo vlogo je SNOS kot najvišji organ slovenske ljudske oblasti tudi dejansko izvajal v skladu z razmerami na vseh področjih družbenega življenja in povsod, kjer je to bilo mogoče glede na vojaški položaj. Pod njegovim neposrednim vodstvom so se slovenske narodne moči odslej še bolj organizirano pripravljale na bližnji zlom okupatorja in njegovih pomagačev, in sicer tako, da ne bodo le zagotovile čim hitrejšega vzpostavljanja normalnega življenja, temveč hkrati tudi resnično ljudsko demokracijo, ki bo v interesu najširših delovnih slojev zavarovala tudi družbene pridobitve revolucije pred njihovimi notranjimi protinarodnimi in zunanji sovražniki. Zasedanje SNOS je hkrati pomenilo tudi uresničitev načel, po katerih se je gradila nova federativna demokratična Jugoslavija kot rezultat boja vseh njegovih narodov in narodnosti, oziroma prispevek Slovencev k oblikovanju jugoslovanske skupnosti, kakršno je načrtovalo drugo zasedanje AVNOJ.

Zdravko Klanjšček

Štirinajsta na Štajerskem

Slovenska narodnoosvobodilna vojska dotlej ni imela tako dobro oborožene in kadrovske tako močne partizanske divizije, osposobljene za dolge zimske pohode in najtežje napore, kot je bila 14. divizija, ko je 6. januarja 1944 krenila na enomesečni pohod okoli Zagreba. Dne 8. januarja so se v Vivodini štab divizije in štabi brigad sestali z ožjim delom glavnega štaba NOV in POS, nato pa je njena kolona krenila čez Žumberk proti Sv. Jani in se po manjših spopadih pri Galgovem z deli 846. polka 392. legionarske divizije usmerila naprej vzdolž Vukomeričkih gor, potem pa skozi blatne močvirne gozdove Turopolja proti Savi. Njen pohod so motili le spopadi z oddelki kozaške divizije in dež, ko je 13. januarja dosegla desni breg Save pri vaseh Veleševac in Rača, kakih 30 km jugovzhodno od Zagreba. V noči na 14. januar so jo prepeljali domačini z dvema brodoma, ki sta mogla sprejeti po 60 mož, na drugi breg tod že precej široke Save in jo tudi izdatno nahranili.

Pohod čez nevarno področje med Savo in Moslavačko goro, čez katerega sta potekali nemška strateška cesta in železniška proga Zagreb—Slavonski brod, je divizija opravila v dveh nočeh ob hudem spopadu Bračičeve brigade z Nemci, ki so napadli od Zagreba, misleč, da se čez obe komunikaciji premikajo hrvaške enote. Nato se je povzpela na Moslavačko goro in 17. januarja, pozdravljena od množice navdušenega prebivalstva, slovesno vkorakala v svobodno Čazmo, ki je bila sredi velikega svobodnega ozemlja hrvaške partizanske narodnoosvobodilne vojske. Drugo operativno cono NOV in PO Hrvatske so prav tiste dni, 19. januarja 1944, reorganizirali v 10. hrvaški korpus NOVJ, ki je tedaj štel 8193 borcev in bork ter imel dve diviziji in pet partizanskih odredov.

Hrvaško ljudstvo je izkazovalo slovenski diviziji vso ljubezen in podporo. Slovenske partizane so dobesedno gostili po hišah in se z njimi bratili. Štirinajsta je nato nadaljevala pohod čez osvobojeno ozemlje proti severu v Kalniško gorje, kjer so se s štabom 10. korpusa dogovorili o sodelovanju in nadaljnjem premiku do izhodišča za vdor na Štajersko. Šele sedaj so štabi moštvu sporočili, kam gredo, in organizirali politično pripravo nadaljnega pohoda.

Tako je divizija v trinajstih dneh prešla več kot 180 km. Ne da bi sovražnik zasledil njene cilje, je bila 21. januarja že v bližini vzhodne meje Štajerske.

Toda istega dne so začele ustaške vojaške oblasti, ki jih je dejavnost ofenzivnih hrvaških partizanskih čet hudo vznemirila, ofenzivo »Dubrovnik«, ki je imela cilj uničiti enote NOV na Kalniku in vzpostaviti promet na cesti Zagreb—Varaždin.

Ceprav so enote 10. korpusa razbile ustaško ofenzivo in obdržale svobodno ozemlje, se je spričo teh dogodkov 14. divizija zadržala na Kalniku do 28. januarja, ko je končno krenila okoli Varaždinskih toplic v Hrvatsko Zagorje hkrati z Zagorskim odredom. Dne 30. januarja se je na južnem pobočju Ivanščice hudo spopadla z ustaši iz Zlatarja in jih z jurišem na nož pognala v beg.

Zdaj je bila 14. divizija le za en nočni pohod oddaljena od Haloz, kamor naj bi po prvotni zamisli glavnega štaba vdrla in začela mobilizirati. Toda štab divizije in opolnomočenec glavnega štaba NOV in POS Viktor Avbelj-Rudi, ki je ves čas spremljal divizijo, se glede na ofenzivno dejavnost ustašev v pasu ob slovensko-hrvaški meji ter glede na dejstvo, da v Zagorju ni bilo večjih hrvaških partizanskih enot, nista odločila za takojšnji vdor na ta ozek in nevaren predel, na katerem nista poznala položaja. Odločila sta se za pohod proti zahodu na področje Kozjanskega. To je sicer pomenilo, da ne računata na oslonitev na hrvaške enote kot zaledje, vendar je ta smer diviziji dajala neko prednost. Mogla bi se nasloniti na tamošnje osvobodilne organizacije, ki so kljub silovitosti pritiska nemških doseleljencev v izseljenem obsojalskem pasu in nemških oblasti vztrajale ter vedno znova dvigale odpor kozjanskega prebivalstva.

Ko je dobila zvezo z odposlancem štaba 4. operativne cone, zbrala obveščevalne podatke in pripravila vse potrebno za prehod, je v noči na 7. februar šla pri Sedlarjevem južno od Podčetrtka čez Sotlo v Slovenijo prek provizornega lesenega mostu, ki so ga pripravili prizadevni zagorski kmetje.

Ob prehodu čez Sotlo je po opravljeni 310 km dolgi poti čez Hrvaško štela 1025 partizanov in partizank. Na pohodu je izgubila 7 padlih, 29 ranjenih in 34 bolnih, ki so ostali v hrvaških bolnišnicah, 10 borcev pa je pustila pri strelivu in za zvezo.¹³

Ko se je 14. divizija premikala po Hrvaški, so bile enote 4. operativne cone kljub hudi zimi zelo aktivne. Po smernicah štaba cone in pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko so iz moštva Pohorskega odreda in dela Koroškega bataljona prav na obletnico uničenja legendarnega Pohorskega bataljona ustanovili 8. januarja 1944 v Primožu na Pohorju novo *Pohorsko brigado*. Kasneje je dobila ime *11. slovenska narodnoosvobodilna brigada »Miloša Zidanška«*. Operirala je na Pohorju in v okolici. Štab cone je začel načrtno razvijati nove teritorialne enote, ki naj bi okrepile dejavnost že obstoječega Koroškega bataljona in Kozjanske čete. Izdal je povelje za razširitev minerskega voda Šlandrove brigade v minersko četo s tremi vodi, ki naj bi napadala železniško progo Celje—Zidani most—Ljubljana. Pohorska brigada naj bi ustanovila še en minerski vod za napade na železniške proge v okolici Pohorja. Štab cone je dal pobudo tudi za oblikovanje posebne Kamniško-zasavske čete, ki je imela nalogo mobilizirati na Moravškem in v Zasavju ter skrbeti za varen prehod čez Savo na Dolenjsko. Pri okrožnih organih osvobodilnega gibanja so delovale okrožne komisije VOS, ki jih je vodila pokrajinska komisija. Komisije so razpolagale z oboroženimi skupinami varnostnikov, ki so na terenu energično uničevale agente in ovaдуhe gestapa, ki so se ponekod že vrivali v enote in organizacije ter hkrati širili razdiralno propagandno, včasih mihailovičevsko obarvano dejavnost.¹⁴

Glavni štab NOV in POS je sprva nasprotoval oblikovanju Pohorske brigade, češ da ima premalo moštva, in svetoval, naj 4. operativna cona ustanovi raje štiri partizanske odrede, vendar tega le-ta ni mogla uresničiti pred koncem zime zaradi premajhnega števila borcev. Glavni štab je menil, da bodo po prihodu 14. divizije na Štajerskem nastale ugodne razmere za splošno mobilizacijo. Cenil je, da bodo mobilizacijske možnosti dovoljevale ustanovitev še ene do dve diviziji. V tem primeru bi tudi na Štajerskem ustanovili partizanski korpus.¹⁵

Kulturniška skupina 14. divizije — na levi Karel Destovnik-Kajuh

Sesta SNOUB »Slavka Šlandra« je po umiku proti Koroški v noči na 16. januar 1944 porušila 50 metrov železniške proge na odseku Šmartno ob Paki—Soštanj in vdrla v Gorenje, 11. SNOUB »Miloša Zidanška« pa je na Janževskem vrhu ustavila potniški vlak, razorožila in odvzela uniforme 37 vojakom, 18 oficirjev in podoficirjev pa pobila. Istega dne je uničila tudi papirnico v Podvelki. V noči na 21. januar so Šlandrovci napadli Črno na Koroškem, vendar so kljub srditemu obleganju razorožili le deželno stražo in zaplenili osem pušk, med premikom na Moravsko pa so 27. januarja pognali v beg nemško orožniško in policijsko četo s Tomanove planine proti Novi Štifti. Istega dne je Zidanškova brigada uničila tri vojaške kamione na cesti Konjice—Celje ter dva vojaka ubila, šest ranila, osemnajstim pa odvzela uniforme.¹⁶

Minerska četa 4. operativne cone je napadala promet na železniški progi Celje—Zidani most—Litija ter samo med 19. in 21. januarjem iztirila in uničila štiri vlake.¹⁷

Tako sta obe brigadi doživljali pogoste spopade s prizadevnimi nemškimi oddelki, ki so zlahka sledili njune premike, ker so imeli v brigadah ovaduhe. Kmalu so jih odkrili, kar je olajšalo njun boj. Po uspešnem napadu na orožniško postojanko v Motniku severno od Trojan dne 1. februarja, ki jo je zaradi srdite obrambe morala zažgati in porušiti, medtem ko je večina orožnikov pobegnila skozi zasilni izhod in povezovalni jarek, se je Šlandrova brigada umaknila na Dobrovlje in Menino planino, toda 6. februarja je v boju s 1. bataljonom 19. policijskega polka, ki je napadel del njenih čet in pratež, imela 18 padlih in 49 pogrešanih ter izgubila 6 strojnic in 48 pušk. Ta poraz je brigado precej oslabil in jo za nekaj časa onespo-

sobil za akcijo. Bila je prisiljena defenzivno manevrirati. Dva bataljona sta šla proti Tunjicam, eden pa na Moravško.¹⁸

Dne 15. februarja je štab 4. operativne cone iz že omenjene minerske in Kamniško-zasavske čete ter patrolj, ki so ščitile transport blaga in novincev na Dolenjsko in obratno, oblikoval *Kamniško-savinjski odred*, ki je kmalu dobil ime *Kamniško-zasavski odred*. Ko sta se devet dni pozneje, 24. februarja, Kamniško-zasavska četa in skupina okrožne komisije VOS za Kamnik zadrževala v vasi Okli pri Brdu jugovzhodno od Domžal, so njeno slabo zavarovano bivališče obkolili oddelki domažlske policije in raztrganci ter ju po srditem brezuspešnem boju skoraj popolnoma uničili. Od 105 borcev in bork, od katerih je bilo 63 neoboroženih, je padlo 47 borcev in 10 pripadnikov skupine VOS, 28 neoboroženih pa so ujeli. Skozi obroč se je prebilo le 20 borcev in bork, med njimi trije ranjeni. Sovražniki so dobili v roke skoro vse orožje, zaselek pa so požgali. Ta boleči udarec je močno zavrl rast Kamniško-zasavskega odreda, ki je začel že uspešno mobilizirati. Tik pred napadom je poslal okoli 400 novincev prek Save na Dolenjsko.¹⁹

Tako so 4. operativno cono, ki je bila med pohodom 14. divizije čez Hrvaško v okviru svojih možnosti res borbena aktivna, okupatorske sile, ki so sredi decembra 1943 reorganizirale poveljevanje po teritorialnem principu, uspele močno oslabiliti. Toda tedaj, ko je divizija že stopila na slovenska tla ob Sotli, so bile tudi okupatorske sile oslabiljene, kajti del obeh nemških policijskih polkov, ki sta ponavadi bila na Gorenjskem in Štajerskem, so morali poslati v akcije proti 7. in 9. korpusu. Zato 4. operativna cona ni mogla dati 14. diviziji občutne pomoči, pa tudi okupator ni mogel zbrati za boj proti njej več kot tri tisoč mož.²⁰

Treba je torej ugotoviti, da je bil obči položaj ob vdoru divizije dokaj ugoden, čeprav ni bilo možno uspešno in učinkovito sodelovanje med njo in oslabljenimi enotami 4. operativne cone. Bojevati se je morala sama, brez pomoči hrvaških enot, ki so bile potisnjene proti Kalniku, in tudi štajerskih, ki so bile v defenzivi na Pohorju in Menini planini, čete, ki so bile v Zasavju in na Kozjanskem, pa so bile preslabotne, da bi mogle vplivati na potek dogodkov.

Komaj je kolona divizije pri Sedlarjevem prišla čez Sotlo, so se njene predhodnice spopadle z oboroženimi Kočevarji ter pri Bučah z nemškim ogledniškim odredom iz Kozjega. Nagnala ga je v beg in se nato razporedila po južnih pobočjih Žusma, severozahodno od Pilštajna. Štirinajsta je v taktičnem smislu presenetila Nemce, saj je niso čakali na meji rajha, toda nemški obrambni stroj je začel že v isti noči zbirati čete, da bi jo zapletel v boj.

Poveljnik 18. polka deželnih strelcev, polkovnik Pallua-Gall, ki je vodil akcijo proti 14. diviziji, je imel tega dne na voljo že 1181 mož. Z delom sil je organiziral zaporo proti Hrvaški, z drugimi, z vseh vetrov zbranimi enotami, ki jih je razporedil v bojne skupine, pa napadal divizijo.

Očitno je bil napad teh enot slabo organiziran in razdrobljen, divizijo pa so podcenjevali. Z lahkoto je odbila napade in se v noči na 8. februar premaknila na Bohor. Štab divizije je sklenil, da se bo premikala kot celota in da bo najprej napravila nekaj akcij na tem skrajnem jugovzhodnem delu severne Slovenije. Takšna odločitev je bila sicer v skladu s prejšnjimi zamislimi, ni pa ustrezala stvarnim razmeram, saj bi bilo glede na osamljenost divizije pravilneje v dveh nočnih pohodih takoj kreniti proti Pohorju in podnožju Savinjskih Alp, kjer so bile večje manevrske možnosti, na Kozjanskem območju pa pustiti manjše sile, ki bi prav tako mogle uspešno opraviti zamišljene akcije. Divizija ni smela izgubiti tempa pohoda ter je morala izkoristiti začetno presenečenje sovražnika za hiter prodor v notranjost Štajerske. Zadrževanje na ozkem prostoru Kozjanskega je sovražniku

dajalo čas za organizacijo napadov, zbiranje sil ter postopno in neprekinjeno zapletanje divizije v boj.

Hkrati je združeno premikanje divizije sovražniku nudilo en sam cilj, ki ga je lažje tolkel s svojo številčno in tehnično premočjo. Če bi se divizija gibala proti severozahodu v več kolonah, bi bili osredotočeni napadi oteženi, v primeru napada na kak njen manjši del pa bi se ta mogel uspešneje prebijati kot združena divizija.

Poveljstvo divizije ni predvidevalo možnosti nastopa še enega zelo pomembnega elementa položaja, ki je močno vplival na potek dogodkov. Med pohodom prek Hrvaške je bilo vreme v glavnem lepo in toplo, dne 7. februarja pa je začel priti skati mraz —10° C in naletavati sneg, ki je popoldne naslednjega dne začel padati vse gosteje, dokler ni bila vsa dežela pokrita z debelimi snežnimi nameti.

Sneg je oviral oba nasprotnika. Medtem ko se je štirinajsta pripravljala za napad na rudnik Senovo, ki leži na južnem pobočju Bohorja, je okupator skušal dobiti stik z njo na njegovem grebenu in jo zaplesti v boj. V enem takšnem spopadu je brigada »Mirka Bračiča« razbila bojno skupino 2. in 3. čete 922. bataljona deželnih strelcev in ji prizadejala izgube štirih padlih in štirinajst ranjenih, druga močna nemška bojna skupina pa je na cesti Zagorje—Pilštajn razbila oddelke te brigade za zavarovanje cestnih ovir in postavila na njej zaporo, da bi diviziji preprečila vrnitev proti severu.

V noči na 10. februar se je divizija spustila po pobočjih Bohorja proti Savi in uničila rudnik premoga v Senovem in Raštanju, orožniško postajo in občino v Zabukovju ter obratni vlak rudnika. Po nemških podatkih se je zaradi napada zmanjšala proizvodnja za 10 000 ton.

Po napadu so se brigade vrnile z bogatim plenom pod Bohor, okupatorske čete, ki so imele ta dan že dvakratno premoč, pa so pričakovale, da se bo prebijala proti hrvaški meji ali čez Savo na Dolenjsko. Zasedle so greben Bohorja, Sotlo in savske mostove, vendar še niso sklenile obroča okoli divizije na odseku med Planino in Sevnico.

Napad na Senovo je Nemce sicer presenetil in jih navedel na napačno presojo namer partizanske divizije, toda njej je jemal dragoceni čas, kajti predno je odšla v to akcijo, je bila še odprta svobodna pot čez Savinjo v notranjost Štajerske.

V noči po napadu se je divizija, glede na nemško zaporo na Bohorju ter presojo, da jo bodo napadle velike nemške sile, odločila, da se bo premaknila na zahod proti Zidanemu mostu, odtod pa na Dobrovlje. Njena kolona se je v strupeno mrzlem snežnem metežu, ki je za njo brisal vse sledove, na smrt utrujena povzpela v hribovje vzhodno od Zidanega mosta skozi šibko nemško zaporo na cesti Sevnica—Planina. Ob tej priliki je zažgala dva vojaška avtobusa, ki sta prevažala nemško vojsko. To je bila smer, ki so jo Nemci najmanj pričakovali, saj je vodila v nevaren prostor med Savo in Savinjo. Toda s tem je divizija vendarle pridobila en dan in pol prednosti, ki ga je izkoristila za prepotrben počitek.

Čete nemškega štaba²¹ so naslednjega dne zaman preiskovale Bohor. Sneg, ki ga je zapadlo čez 60 cm, je hudo oviral promet in premike. Stanje 14. divizije je bilo čedalje bolj zaskrbljujoče. Okoli dvajset odstotkov moštva je imelo razpadlo obutev ali je bilo boso, borci pa so si noge zavijali v žakljevine. Veliko tovornih živali je poginilo, njihov tovor pa so morali prevzeti borci.

Sovražnik, ki je zvedel, da se je divizija prebila proti Zidanemu mostu, zaradi snega ni mogel zbrati svojih čet in jih poslati na zaporno linijo ob Savi, Savinji in črti Rimske Toplice—Jurklošter. Zato so razpoložljive vermane in druge čete prepeljali v Rimske Toplice z vlakom, hitro zaprli dolino Savinje, s skupino kakih 200 vermanov pa krenili proti Jurkloštru, da bi presekali diviziji pot proti severu.

Viktor Avbelj-Rudi je kot namestnik političnega komisarja NOV in PO Slovenije spremljal 14. divizijo na Štajersko

Ko je divizija 12. februarja opoldne začela pohod proti severu z namenom, da bi pri Šmarjeti pri Rimskih Toplicah prekoračila Savinjo in se usmerila čez Rečico v Dobrovlje, se je popoldne spopadla z vermani pri Zagračnici, zaradi zapor ob Savinji pa se je štab divizije odločil nadaljevati pohod proti severu na Pohorje.

Tako so Nemci v zadnjem trenutku preprečili, da bi šla 14. divizija v zasavske hribe, kjer bi imela varnejše zaledje in večjo možnost manevra. Tega dne je prešla pobuda na sovražnikovo stran, divizija pa je bila kljub enodnevnemu počitku že zelo izčrpana in se je še vedno premikala združeno. Nobene svoje enote ni pustila na področjih, skozi katere se je prebijala, ki naj bi nemške čete pritegovala nase. Tudi enote 4. operativne cone se ji niso približale. Rušile so le železniško progo med Litijo in Savo in se spopadale z manjšimi okupatorskimi skupinami.

Ko je divizija v noči na 13. februar pospešeno nadaljevala pohod med Laškim in Jurkloštrom čez Hom in se ustavila zjutraj v okolici Sv. Petra vzhodno od Laškega, se je sicer izognila nevarnosti, da bi Nemci sklenili obroč okoli nje na ozkem zemljiščnem pasu vzhodno od Rimskih Toplic, vendar je sovražnik že pritegnil močne skupine svojih čet v njeno bližino in jasen mu je bil njen pohodni cilj — Pohorje. Divizija se je s tem izognila tudi njegovemu poskusu, da bi postavil obroč okoli grebena Lažiše—Hom, toda njena Šercerjeva brigada se je morala do noči bojevati v snežnem metezu z močno nemško bojno skupino, ki je prodirala po dolini Lahovnice in jo napadala.

Odnos sil obeh nasprotnikov se je še bolj poslabšal v korist Nemcev. Njihove enote so imele že premoč 1:2,9, razen tega pa so razpolagale s 4–6 topovi, dvema jurišnima samohodnima topoma, 4–8 tanki in oklepnimi avtomobili ter 25 tovornjaki. Imele so tudi podporo dvoje letal.

Komandant štirinajste divizije Jože Klanjšček-Vasja (desno) in njegov namestnik Tone Vidmar-Luka. Oba sta narodna heroja

Vedno bolj je bila otipljiva nemška taktika: z močno skupino, ki se premika za njo, partizansko divizijo zadrževati in zapletati v boj, z drugimi četami pa okoli nje skleniti obroč, da bi jo naslednji dan z osredotočenim napadom čet razbili in uničili.

Z mrakom so brigade prekinile boj in ena za drugo krenile proti 20 km oddaljeni Konjiški gori. Večino ranjencev so borci že morali nositi na ramah. Ker Nemci niso mogli tako hitro zapreti severnega odseka nameravanega obroča, se je divizija tik pri Štorah zlahka prebila prek železniške proge Celje—Šentjur, jo minirala ter iztirila dva vlaka, nato pa se 14. februarja ustavila na pobočju ozke in za manever neprimerne Konjiške gore. Od Pohorja jo je delil le en nočni pohod.

Nemški štab je z eno bojno skupino, ki je prodirala z juga, divizijo napadel na cesti Gora—grad Žiče, z drugimi skupinami pa je mrzlično skušal zasesti od nameravanega obroča na črti Vojnik—Frankolovo—južno od Zreč—Konjice—Žička gora vsaj tisti del, ki je zapiral pot na sever proti Pohorju. Obkolitev Konjiške gore v dolžini 33 km se mu je do pozne noči posrečila, toda zaporne črte so bile slabotne, ker je veliko čet zaostalo v pohodu, ali pa se niso mogle dovolj utrditi. Le na severnem odseku so položaje utegnili urediti za trdnejšo obrambo. V večjih krajih so imeli rezerve.

Štirinajsta se je pozno zvečer 14. februarja uredila v kolono v nameri, da se čez Stolpnik (k. 1014) na Konjiški gori, Bukovje in Stranice prebije v vznožje Pohorja. Kolona je morala gaziti meter visok sneg in je blizu vasi Vrhovlje še zašla. Z iskanjem poti po zasneženih gozdovih je zgubila dragocen čas, izvidniki pa so prinesli

poročila o močnih nemških silah s tanki in topovi na cesti Stranice—Slovenske Konjice. Zato je štab divizije spremenil prvotni načrt in kolono usmeril proti zahodu, naj najprej gre čez cesto Celje—Maribor, potem pa proti Pohorju.

V jutranjem polmraku je divizijska kolona dosegla cesto, ki je bila hkrati najslabše zaseden del nemškega obroča. V silovitem naskoku je dobesedno razpršila zaporo in se strahovito utrujena od dolgega pohoda po globokem snegu povzpela na Lindek, ki ga obkrožata okoli tisoč metrov visoki Kozjek in Stenica, vhod vanj pa branijo razvaline Lindeškega gradu.

S tem se je divizija zaradi slabo pripravljenega in prepozno začetega pohoda po nezgaženi Konjiški gori 15. februarja znašla v nevarnem kotlu Lindeka. Ves dan je nato morala odbijati nemške napade z vzhoda in z juga, ključni objekt obrambe, razvaline Lindeškega gradu, ki je prehajal iz rok v roke, pa je Tomšičeva brigada uspešno ubranila. Zaradi krajše črte obkolitvenega obroča, kar je omogočalo zemljišče, so Nemci uspeli doseči večjo gostoto zasedbe, povprečno 122 mož na en kilometer, najgostejše pa so jo zasedli med Socko in Vitanjem. Nameravali so naslednjega dne z vsemi silami napasti izčrpano divizijo, ki so jo razen tega ovirali ranjenci. To je bila za sovražnika najbolj ugodna prilika za popolno uničenje divizije.

Toda nemškemu štabu, ki je resda razpolagal z 2800 vojaki, so zaradi poledenelih cest in pomanjkanja bencina zaostajali premiki čet, ki so bile spričo neprekinjenih akcij prav tako močno utrujene in premražene. Nemški obroč je bil na južnih odsekih slaboten. Več kot 40 hudo ranjenih in bolnih borcev ter močna sovražna zapora na severu so divizijo primorali, da se je pri Socki, spet na najmanj zasedenem odseku, prebila proti zahodu na Paški Kozjak, ki je bil ugodnejši za obrambo. Prej je še zakopala težko orožje, ker so bile mnoge tovrstne živali pobite ali pa so jih ranjene in izčrpane morali pustiti pri kmetih. Topniška granata je poškodovala še radijsko postajo.

Kot prej sta bili tudi v tem preboju vztrajnost in junaštvo borcev in poveljnikov odločilni taktični dejavnik, čeprav je bojna zmogljivost divizije že pešala.

Utrujenost moštva, ki je bila že na meji človeške zmogljivosti in snežni vihar v noči na 17. februar diviziji nista dovoljevala, da bi se še isto noč prebijala dalje na Pohorje, kar je seveda omogočilo sovražniku, da je močnejše utrdil obkolitveno črto ter jo zlasti na severu močno okrepil. Hkrati je z manjšimi bojnimi patruljami ves čas vznemirjal divizijo, da bi jo utrujal in lomil njeno moč.

Ko se je partizanska divizija v svojem boju za življenje ali smrt in za ranjence v noči na 18. februar spustila s Paškega Kozjaka v dolino, da bi pri Spodnjem Doliču prebila nemški obroč, začetni udarec že oslabiljene Šercerjeve brigade ni bil dovolj odločen in nenaden. Štab divizije je uvedel v boj še po en bataljon iz obeh drugih brigad. Proti jutru je v odločnem naskoku pet bataljonov razbilo obroč in izbojevalo vrzel v širini enega kilometra, toda glavnina divizije, boječ se, da podnevi ne bo mogoče z ranjenci nadaljevati preboja, se je vrnila na greben Paškega Kozjaka, ki ga je po srditem boju v dolini morala pri Basališču z jurišem zavzeti, ker ga je medtem zasedlo nekaj manjših skupin gorskih lovcev. Imela je okoli 600 borcev. Nemci so takoj zaprl vrzel v obroču.

Na Pohorje so se preselili štirje bataljoni, 2. in 3. bataljon Šercerjeve, 3. bataljon Tomšičeve in 1. bataljon Bračičeve brigade, vsega okoli 200 borcev. Po njihovi sledi je krenila 6. četa 14. SS policijskega polka in jih popoldne presenetila severno od Spodnjega Doliča pri Kuzmanu. Z nekaj žrtvami so se umaknili na Glažutsko planino.

Glavnina na dva dela razbite 14. divizije se je z ranjenci in bolniki, ki so jo skoro popolnoma zaposlili, premaknila v vasi Brdče in Brdca na južnih pobočjih

Štirinajsta divizija na Paškem Kozjaku 14. februarja 1944

Kozjaka, da bi se vsaj malo odpočila in skušala predati zanesljivim kmetom ranjence, ki so ji bili prehudo breme. S skupino bataljonov na Pohorju ni imela zveze. Ta je poslala četo, naj napade nemške zasede pri Spodnjem Doliču, vendar ta napad ni mogel pomagati glavnini, proti kateri so Nemci zdaj osredotočili vse sile.

Glavnina divizije se je ves naslednji dan delno obkoljena z bojem prsi ob prsi branila pred napadi štirih do petih nemških čet pri Dobaričniku na Parožu južno od Paškega Kozjaka. Z nočjo se je sklenila prebiti čez cesto Velenje—Valdek proti Graški gori, od koder naj bi šla v prostrane Mozirske planine in kraje, kjer so bile osvobodilne organizacije močnejše razvite. Prebiti je morala dva obroča. Z odločnim jurišem na vrh Rudnika (k. 988) severovzhodno od Velenja si je v zadnjih nočnih urah odprla pot v dolino Pake skozi prvi obroč ter po strmih grapah z dnevom prišla do ceste, od koder so na srečo nemške zasede že odšle, da bi se zbrale za dnevni napad. Povzpela se je na Plešivec tako izmučena, da so v zavaro-vanje in patrolje morali iti poveljniki. Po dolgem času so v tej zavedni vasi dobili obilno hrano in imeli možnost, da so poskrbeli za ranjence.²²

S tem pohodom se je divizija spet izmuznila Nemcem, ki so morali znova pre-urediti svoje čete. Vzpostavili so zaporo na črti Huda luknja južno od Valdeka—Valdek—Šmiklavž—Rdeči vrh—Šoštanj. Zemljišče na zahodnem in severozahodnem odseku je bilo težko prehodno, zato njihove čete niso mogle med seboj sodelo-vati. Glavnina divizije je imela en dan mir pred zasledovalci. Še vedno ni vzposta-vila zveze z enotami 4. operative cone, katere štab ni bil seznanjen s stvarnim

položajem divizije. Njene enote so na drugih oddaljenih področjih napadale zlasti promet, Zidanškova brigada med Dravogradom in Mariborom, Kamniško-zasavski odred med Kresnicami in Litijo, Šlandrova brigada pa se je morala bojevati na Menini planini z napadalnimi nemškimi policijskimi kolonami. Toda ta posredna pomoč ni mogla odtegniti enot, ki so zasledovale glavnino divizije.

Ob pomoči prebivalstva so na Plešivcu in v okolici poskrbeli za negibne ranjence in jih spravili v skrivališča po kmetijah in v zemljanke, nato pa so 21. februarja zjutraj v dveh kolonah nadaljevali pohod proti zahodu. Toda kolono Tomšičeve brigade so v dolini Velunje napadli močni nemški ogledniški oddelki in jo z minometnim in strojniškim ognjem prisilili, da se je usmerila na Graško goro k drugi koloni, kateri so nemške čete tudi preprečile preboj. Utrujena glavnina divizije, ki je bila skoro brez streliva, že ni imela prejšnje udarne moči.

Na Graški gori se je glavnina divizije razporedila za obrambo s težiščem na Fergunovem vrhu. Popoldne tega dne je morala bojevati dotlej najtežji obrambni boj. Poročila govore o pet do sedem jurišev vermanov in policije, ki jih je odbila s protijuriši. Na položaje so morali vsi, tudi kulturniška skupina.

Zvečer so boji prenehali, glavnina divizije pa se je po polnoči v noči na 22. februar s Plešivca spustila v dolino Velunje, v Pristovi pregnala nemški oddelek, pri Krejderju severno od Šoštanja pa potem naletela na novo nemško zaporo, ki je odbila pet njenih napadov, da si izsili prosto pot. Po boju je bila stisnjena v majhnem gozdu pri zaselku Ravne. To je bil najbolj kritičen trenutek vsega pohoda. Bila je praktično že brez streliva. Zvečer so šli v naskok oficirji. Uničili so najnevarnejši sovražnikov položaj, kar ji je omogočilo, da se je s hudimi izgubami po ozkem grabnu izmuznila skozi obroč proti Mozirskim planinam. Ustavila se je v Belih vodah pod planino Lom. Napadali so jo le nemški ogledniki na smučeh.²³

Ločena skupina štirih bataljonov, ki se je prebila na Pohorje, je medtem krenila z Glažutske planine v Mislinjsko grapo. Štela je 162 partizanov. Z Zidanškovo brigado ni mogla dobiti stika. Ko je zaznala boj glavnine na Graški gori, je krenila v pomoč, toda na Plešivec je prišla nekaj ur po odhodu glavnine. Pobrala je zaostale borce in poskrbela za ranjence, kaj več pa storiti ni mogla.

V Mozirskih planinah se je glavnina 14. divizije morala odločiti za nadaljevanje pohoda proti jugovzhodu čez Zgornjo Savinjsko dolino, ker so poti proti Koroški pokrivali čez dva metra visoki snežni zameti. Dobiti je morala čimprej stik s 4. operativno cono, ker je bila brez streliva. Nemški štab ni mogel več računati, da bi jo obkolil, zato je zaprl le možne smeri umika. Policijske sile so postavile zaporo v smeri Koroške, vojska in vermani pa proti Savinjski dolini od Šoštanja do Ljubnega. Zasledujoči nemški oddelki so se spopadli pri Belih vodah z zasedo Tomšičeve brigade, partizani pa so se premaknili na pobočja Kramarice. Ko so 23. februarja zvečer nameravali nadaljevati pot čez Savinjsko dolino, je Šercerjeva brigada padla v grapi potoka Krumpaka severno od Ljubnega pri Rastokah pod Mrzlim vrhom v nemško zasedo. Po hudih izgubah in s skrajnimi naporji se je nato povzpela čez planino Kamen (1695 m) na koroško stran v dolino Bistre, za njo pa je šla tudi Tomšičeva. Ko se je Bračičeva brigada umikala proti Ljubnemu, je imela hude spopade in se je 24. februarja razbila na skupine, nekaj onemoglih borcev pa so ujeli.

Na Koroškem sta se štab divizije in Tomšičeva brigada, s katerima so bili tudi ranjenci in bolniki, po spopadu pri Osojniku umaknila na Belo peč (1442 m), Šercerjeva pa je šla nemoteno proti Solčavi. Prva skupina je po enajsturnem pohodu v mrazu —30° C končno dosegla neke zapuščene barake pri Beli peči in se mogla odpočiti.

Borci 14. divizije na položaju pri gradu Lindek 15. februarja 1944

Divizije, ki je bila razbita na štiri večje in več manjših skupin, nemške sile potem niso več zasledovale. Njihov štab je menil, da je uničena, in je 25. februarja zvečer prekinil operacije. Do naslednjega dne zjutraj so se posamezne nemške čete še spopadale z manjšimi skupinami partizanov, nato pa so odšle v svoja stalna bivališča.

Skupine razbite divizije so se v naslednjih dneh premaknile proti Moravški in 1. marca dobile stik s štabom 4. operativne cone. Po devetnajstdnevnih bojih od Sotle do Koroške so se končno lahko odpočile in nahranile.

Izgube 14. divizije so bile zelo hude. Od 1112, kolikor jih je odšlo iz Bele krajine na Štajersko, je bilo 26. februarja za boj sposobnih še 440 ali 39,6 %, ranjenih in bolnih v partizanskih bolnišnicah in na terenu pa 261 ali 23,5 %, od tega 63 na Hrvaškem in 201 na Štajerskem. V drugih partizanskih enotah jih je bilo 44 ali 3,9 %. Padlo, ujet in pogrešano je bilo 367 borcev in bork ali 33 %, od tega na Hrvaškem 7, na Štajerskem pa 360. Nemška poročila navajajo, da so ujeli 163 borcev in bork. Če so to tisti, ki so jih kot ujetnike poslali v taborišče, potem so 204 partizani padli, oziroma so jih ranjene ali ujete pobili. Tudi med tistimi, ki so jih šteli za boj sposobne, je bilo veliko zelo izčrpanih, mnogi pa so imeli hude zmrzline.

Divizija je imela največ izgub v poslednji etapi pohoda, od preboja pri Spodnjem Doliču. Izgube so bile zlasti hude med starejšimi in slabotnejšimi borci, pri starešinah pa med političnimi komisarji in delegati. Od 653 članov in kandidatov KPS ter članov ZKM, kolikor jih je bilo pri odhodu, so aprila 1944 našli le 348.

Med pohodom je Štirinajsta izgubila vse tovarne in jahalne živali razen enega konja, težko orožje in mnogo pehotnega orožja padlih, ranjenih, ujetih in pogrešanih in tudi precej tistega, ki ga je spotoma odlagala v slaba skrivališča.

Po poročilih nemškega štaba za boj proti 14. diviziji so podrejene čete imele 41 padlih, 151 ranjenih in tri pogrešane, skupno s tistimi, ki so mu bile le občasno dodeljene, pa okoli 50 padlih in 160 ranjenih. Med operacijo so morali izločiti zaradi poškodb, bolezni in ozeb še kakih 300—400 mož. Računa se, da je iz nemških bojnih vrst do konca akcije zaradi smrti, ran, poškodb in ozeb odpadlo 500—600 mož ali 17 do 20 %.

In kakšne so izkušnje tega silovitega spopada slovenske narodnoosvobodilne vojske in nemškega okupatorja? Ugotovimo lahko nekaj dejstev: S tem ko se je 14. divizija po prehodu Sotle odločila, da bo prodirala v notranjost Štajerske kot celovita enota, je opredelila tudi nemško taktiko, saj je ves čas bila strnjen cilj, ki ga je bilo mogoče zasledovati in obkoljevati. Glede na tedanje obče razmere, položaj in moč nasprotnika na Štajerskem je takšno premikanje Nemcem olajševalo boj. Pred njenim prihodom so najprej uspeli oslabiliti enote 4. operativne cone in jih prisiliti, da so svoje akcije zožile in omejile na nekaj manjših med seboj ločenih žarišč, nato pa so se njihove osnovne, sicer z vseh vetrov zbrane sile osredotočile na 14. divizijo in jo skušale vedno znova zapreti v nepredušen obroč, kjer naj bi jo potem uničile. Združeno delovanje partizanske divizije bi bilo torej umestno v primeru, če bi obstajale še druge močne in iz enotnega središča neposredno vodene enote, s katerimi bi divizija usklajevala svoje operacije, in če bi na terenu, kjer se je gibala, našla osposobljeno partizansko zaledno organizacijo, ki bi imela zadostne količine živeža, streliva in bolniške kapacitete, zlasti pa dobro obveščevalno službo.

Tako je divizija bila osamljena. Morala je slabeti iz dneva v dan, pa če se je še tako spretno izmikala iz obročev in če je njeno moštvo pokazalo še tako junaštvo in vztrajnost, zlasti ko so jo čedalje bolj ovirali ranjenci in tople druge nadloge.

Sneg in nizke temperature so bile odločilni objektivni prej neznani element položaja, ki je terjal spremembo njene taktike, dasiravno je močno oteževal tudi nemško akcijo in mnogokrat preprečil še hujše posledice.

Osamljenost divizije je bila zlasti posledica tega, da ni prišlo do tesnega taktičnega in operativnega sodelovanja z enotami 4. operativne cone. Ni imela dobrih radijskih zvez z njenim štabom. Slaba medsebojna povezanost ni dovoljevala obema, da bi izkoristila svoje moči ter enotni nemški aktivnosti postavila nasproti usklajeno partizansko dejavnost.

Toda divizija je bila kljub tem kritičnim pripombam in hudim izgubam, ki jih je moč uporejati z izgubami enot na velikih bojiščih na težišču ofenzivnih prodorov, zmagovalec, kajti sovražnik, ki je imel 7. februarja premoč 1:1,3, 12. februarja 1:2,9, 18. februarja že 1:3,2, 22. februarja 1:5,4, ob koncu boja 25. februarja pa celo 1:8, je ni uničil. Manever in nočna akcija, ki je temeljila na moralni trdnosti njenega celotnega sestava, sta bila njena taktična prednost. Vzdržljivost borcev in starešin, ki je presegala človeške zmogljivosti in ki jo lahko ima le takšna revolucionarna vojska, ki je prežeta od slehernega borca do najvišjih njenih poveljnikov z nezlomljivo voljo, je postala materialni taktični dejavnik, ki je visoko nadkriljeval nasprotnika.

Divizija je v reševanju neposrednih taktičnih vprašanj večje uporabljala dotedanje izkušnje partizanskega bojevanja. V boju za čas in prostor je dolgo izigravala nasprotnika, odkrivala slabe točke v njegovi razporeditvi in spretno prodirala proti cilju z dolgimi pohodi, ki so zmedli njegove načrte. Iznajdljivi partizanski koman-

danti so pokazali v tem več poveljniških spretnosti kot nemški z vojaškimi akademijami, ki so razpolagali še s številčno, tehnično in drugo materialno premočjo.

K uspehu celotnega pohoda 14. divizije so odločilno pripomogli hiter in tajen marš skozi Hrvaško ob izredni pomoči hrvaškega prebivalstva, večšina dolgih nočnih pohodov in nočnega boja, vztrajna obramba, moralnopolitična trdnost njenega sestava, vzdržljivost, hrabrost in odločnost borcev, osebna prizadevnost starešin ter pomoč štajerskega prebivalstva zlasti v tretji etapi pohoda.

Štirinajsta je bila prva velika enota jugoslovanske osvobodilne vojske, ki je vdrla na ozemlje, ki so ga Nemci smatrali za del rajha in ki je na njegovem ozemlju sprejela odprt boj. Hkrati je bila prva večja enota vojske protihitlerjevske koalicije, ki je prodrla znotraj črte, ki so jo imeli za mejo nemškega rajha. To je imelo izreden politični pomen in je močno pripomoglo k razkrajanju nacizma v Avstriji in tem delu Evrope.²⁴

Hkrati je boj 14. divizije veličasten izraz neizmerne revolucionarne zavesti slovenskih borcev in starešin, vzgled njihovega žrtvovanja za visoke cilje jugoslovanske revolucije ter primer odločnosti in enotnosti njene NOV. To je bila enota, ki jo je do dna prežemal Titov revolucionarni duh, ki ga je hotela ponesti dalje in z njim zmagati.

Pohod Štirinajste je upravičeno postal legenda o junaštvu in trpljenju, o vztrajnosti in tovarištvu, o ljubezni do domovine in moči duha, ki jo pri posamezniku zlomi le smrt, v zavesti ljudskih množic pa je neuničljiva.

Opombe

¹ Miro Stiplovšek, Šlandrova brigada, Ljubljana 1971, str. 105—118.

² Zbornik VI/8, dok. št. 98, 99, 165 in 168; VI/10, dok. št. 184.

³ Zbornik VI/8, dok. št. 98, 99, 165 in 166; VI/10, dok. št. 184; Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada, str. 152—156.

⁴ Zbornik VI/8, dok. št. 223 in 225; VI/9, dok. št. 2; VI/10, dok. št. 184; Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada, str. 157—184.

⁵ Zbornik VI/9, dok. št. 91; VI/10, dok. št. 26; Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada, str. 212. Na prejšnjem terenu so pustili terensko četo v moči 30 mož in minerce, ki so napadali sovražnikov promet; Jože Štok-Korotan, Jeklena pest, Ljubljana 1953, str. 346—366.

⁶ Zbornik V/22, dok. št. 42; VI/9, dok. št. 131, 194, 202 in 203; VI/10, dok. št. 26.

⁷ Zbornik V/22, dok. št. 13 in 127; VI/9, dok. št. 197—200, 202, 203 in 205; VI/10, dok. št. 26; Stevo Sunajko, Sodelovanje slovenskih in hrvaških narodnoosvobodilnih enot 1941—1945, Ljubljana 1971, str. 267—281.

⁸ Zbornik VI/9, dok. št. 207.

⁹ Zbornik VI/9, dok. št. 201.

¹⁰ Lado Ambrožič, Pohod Štirinajste, Nova Gorica 1967, str. 13.

¹¹ Poročilo Borisa Kidriča Edvardu Kardelju z dne 12. januarja 1944 v AZKS.

¹² Prav tam.

¹³ Lado Ambrožič, Pohod Štirinajste, Nova Gorica 1967, str. 55—78.

¹⁴ Zbornik VI/10, dok. št. 108—110.

¹⁵ Zbornik VI/10, dok. št. 190.

¹⁶ Zbornik VI/10, dok. št. 177, 184, 216 in 217; VI/11, dok. št. 78 in 108; Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada, Ljubljana 1971, str. 222—232.

¹⁷ Zbornik VI/10, dok. št. 134, 220, 222 in 231.

¹⁸ Zbornik VI/11, dok. št. 24, 60, 110, 111 in 147; Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada, str. 235—238.

¹⁹ Zbornik VI/11, dok. št. 93 in 99.

²⁰ Lado Ambrožič, Pohod Štirinajste, str. 79—86; Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada, str. 237—257.

²¹ Dne 11. februarja je poveljstvo nemškega štaba za boj proti 14. diviziji prevzel polkovnik dr. Evgen Trecek, poveljnik podčastniške šole 18. vojnega okrožja v Mariboru, ki je iz gojencev in predavateljev sestavil začasni bataljon planinskih lovcev in ga vključil v boj proti diviziji.

²² Nekateri ranjenci so bili že deseti dan na nosilih. Zmrznjeni prsti so jim odpadali. Tudi nekateri borci, ki so za trenutek zaspali ob poti, so zmrznili.

²³ Ob takem nenadnem napadu nemške ogledniške smučarske patrulje na štab divizije je tega dne padel pesnik Karel Destovnik-Kajuh.

²⁴ Lado Ambrožič, Pohod Štirinajste, Nova Gorica 1967.

Opomba: Prispevek je iz monografije »Slovenija v NOB 1941—1945«, ki jo pod uredništvom Zdravka Klanjščka pripravlja Vojaški zgodovinski inštitut — oddelek v Ljubljani.

Črtomir Šinkovec

Metež

*Metež. Pleše sneg,
vrše gozdovi
čez razbičan breg.
Med mrtvimi domovi
obup ihti.
Mraz gre v kosti.*

*Kolona. Sneg.
— Kaj? — Ah, nič.
— Naprej, hudič,
v breg!*

*Zalajal zlovešče
tam čez je mitraljez.
— Ne bodo nas
dobili v klešče,
ne bodo nas zmandrali,
kleti vandali!*

*V daljavi skale —
starikav obraz.
Mar peščica hiš
s kruhom čaka nas?*

*Metež tuli.
V njem šibi se križ ...
— Ste čuli?
Stalingrad je vstal ...
Kot da je metež obstal,
vzradoste se oči ...*

*Sredi meteža
križ molči.*

Tone Kebe

Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko

V Dolomitih je bilo v začetku leta 1943 čedalje bolj onemogočeno partizansko delovanje. Svobodno ozemlje je bilo poleti in jeseni 1942 razprostrto vse od Ljubljane, Vrhnike in Rovt do italijansko-nemške žične meje, ki je delila po grebenu severno od Polhovega Gradca zasedeno slovensko ozemlje med italijanskega in nemškega okupatorja. Naše svobodno ozemlje se je v tem času vsak dan bolj krčilo in nadzorovali so ga belogardisti iz svojih novih postojank.

Belogardizem je imel v Dolomitih čvrste korenine, ki so pognale v Šentjoštu in v Rovtah že poleti 1942. Nedvomno so imeli nekateri duhovniki pri tem veliko vlogo, ker so vernike strašili, da je vera v nevarnosti, ter jih pozivali v boj proti »komunistični nevarnosti« in podobno. Mnogi verni ljudje so tej agitaciji nasledili in se odvrčali od nas. Tudi samovoljne akcije komandirja Petra Cafute-Gada so na prebivalstvo slabo vplivale in našemu gibanju zelo škodovali. O njem in njegovih samovoljnih dejanjih je napisal nekoliko več pisatelj Karel Grabeljšek-Gaber, tedanji politični komisar Dolomitskega odreda. Tudi nekateri naši aktivisti so včasih preveč poudarjali sovjetsko oblast in govorili o kolhoznom obdelovanju zemlje. O kolektivnem delu in kolektivni prehrani so kmetje neradi slišali. Propagatorji proti komunizmu so jih strašili s »skupnimi kotli«. V političnih urah po oddelkih in četah smo ta vprašanja lahko boljše razčiščevali, na terenu pa take parole niso bile privlačne za dolomitskega kmeta, ki je bil že takrat in je še danes, ko je zrasla že nova generacija kmetov, izrazit individualist. Bližina trga namreč precej boljše poplača kmetov trud za obdelovanje zemlje kakor pa v oddaljenih naseljih. Aktivisti in politični komisarji bi morali dati veliko več poudarka narodnoosvobodilnemu značaju našega boja. Verjetno je bilo vzrokov za razmeroma močan odziv v vaše straže še več in ne nazadnje nasilje, ki ga je izvajal med prebivalstvom okupator. Italijani in belogardisti so se zavedali, da so dolomitski borci najvažnejši člen povezave med ljubljanskimi ilegalci in zaledjem, vedeli pa so tudi, da je bilo v jeseni in pozimi 1942-43 v Dolomitih vodstvo OF Slovenije in nekateri člani glavnega štaba partizanskih čet. Nekaj časa je bil na tem območju celo Arsa Jovanović, ki je bil tedaj vojaški namestnik tovariša Tita.

Ljubljana je nudila dolomitskim borcem obleko, prehrano, orožje, literaturo, strojepisne matrice in ciklostilne potrebščine, sanitetni material, medicinske in-

štrumente, pa vse to z ilegalnimi prenosi in celo z vagonskimi pošiljkami, ki smo jih raztovarjali na Vrhovcih. Iz Ljubljane so prav tako prihajali med nas številni borci s ponarejenimi prepustnicami, ali pa skozi žično mejo. Nobeni ukrepi okupatorja in njegovih pomagačev niso mogli zatreti tega medsebojnega sodelovanja med partizani in zaledjem. Italijanski okupator je bil pri zatiranju partizanskega gibanja razmeroma nemočen, zato se je poslužil ovaduhov, pozneje pa se je oprl na novo ustanovljene postojanke vaških straž, ki so po poletni italijanski ofenzivi zrasle ko gobe po dežju. Sentjoštu in Rovtam so se pridružile še postojanke v Savljah, Dravljah, na Ježici, na Logu, v Kršlanovem gradu, na Brezovici, na Dobrovi, v Horjulu, v Polhovem Gradcu, na Koreni, na Vrhniki, v Žažarju, v Žiberšah, pri Sv. Treh kraljih, v Zaplani in še kje. Skoraj vsak teden so okoli kake cerkve zažarele nove žarnice, ki so oznanjale novo nastalo belogardistično postojanko. Dolomitski borci smo bili zato vsak dan postavljeni pred nove naloge in težje boje. Pritisk okupatorja in domačih izdajalcev je bil čedalje močnejši, vpadi proti partizanskim položajem pogostejši. V začetku marca 1943 so Italijani in belogardisti prodrli do Hruševega in Gaberja. Strahovali so ljudi, ropali, nekaj ljudi odpeljali s seboj in se zopet vrnili v postojanke. Napadali so tudi na področju Prošce proti Babni gori. Dolina od Dobrove do Horjula je bila pod močnim nadzorstvom belogardistov, prav tako Podutik in Dravlje, kjer je bila postojanka vaške straže. V jutranjih urah 18. marca 1943 so Italijani zasnovali drzno akcijo, da bi v spanju presenetili partizansko tretjo četo, ki je bila na straži na Toškem čelu. Že ponoči so napravili premike iz Dravelj prek Glinca proti našim položajem. Približno dvesto metrov od hiš smo imeli nastavljene mine in bombe z žico povezane med seboj. Na severni strani, tik za Toškim čelom, pa nas je varovala italijansko-nemška razmejitvena žična meja, ki je bila po vsej dolžini zaminirana, zato se s tiste strani napada ni bilo bati. Kakor Nemci, ki so imeli mejo zastraženo, tako so tudi Italijani prišli v njeno bližino le ob ofenzivah. Tisto jutro še v temi smo borci zaslišali eksplozije pod nami, kmalu nato pa so straže naznanile, da Italijani prodirajo proti našim položajem. Ko se je zasukalo, je bila naša četa nared in vsakdo je zasedel svoj položaj. Zasedli smo obronek Toškega čela, najbolj pa proti Glincam in Podutiku, od koder je prodiral sovražnik. Italijani in belogardisti so zaradi eksplozij min in bomb nekaj časa mirovali, čez kakšno uro pa so odprli ogenj proti našim položajem. Mi smo le poredkoma streljali in čakali, da se nam približajo. Zaradi mrtvih in ranjenih ob jutranjih eksplozijah so postali Italijani previdnejši in niso prekoračili izhodiščnih položajev. Najbrž s seboj niso imeli detektorja za iskanje min in to jih je zadržalo. Namesto njih smo mislili mi. Predvidevali smo, da bodo skušali z motorizacijo prodirati po gozdni cesti proti Toškemu čelu. Zato smo minirali cesto s težkimi protitankovskimi minami, da bi se zavarovali z južne strani. Prav tedaj, okoli poldneva, so začeli Italijani s topovi z Rožnika in z minometom iz Dobrove silovito streljati proti našim položajem. Na srečo pa so skoraj vse granate in mine letele čez naše glave na nemško stran. Ob podpori kanonade so se začeli sedaj sovražniki vzpenjati proti našim položajem. Spustili smo jih čisto blizu in nato udarili po njih. Nagnali smo jih navzdol po čistini, od koder so prišli, a odnehali niso. Najbrž jim je uspelo odstraniti mine, zato so pozneje napade še ponovili. Vsakokrat pa smo njihove napade odbili, čeprav je bilo nas na tem območju, ki se je Italijanom upiralo, le okoli dvajset. V boju proti Italijanom in belogardistom, ki jih je bilo nekaj sto, je sodelovala na naši strani tudi nemška patrولا, ki je z druge strani meje nevede tolkla po njih. Tako smo dobili nepričakovanega zaveznika. Pozneje smo izvedeli, da so bili Nemci razjarjeni nad dejstvom, ker so Italijani akcijo izvedli, ne da bi poprej o tem obvestili nemško komando. Italijani so po

Komandant dolomitskega odreda Rado Pehaček

lastnih poročilih imeli tri mrtve in štiri ranjene, mi pa le dva ranjena. Ko so Italijani prinesli mrtve v cerkev na Glincah, so nekateri domačini slišali italijansko hudovanje, zmerjanje in kletvine nad Nemci.

Naslednji dan smo pričakovali ojačenje sovražnika, zato smo se ponoči umaknili. Ne glede na uspeh prejšnjega dne bi bilo nesmiselno držati položaje na čistini Toškega čela in se izpostavljati italijanski kanonadi.

Obveščevalci so dobili podatke, da se na dolomitskem območju pripravlja večja sovražna ofenziva. V vseh sovražnikovih postojankah so se opazile okrepitve. Ob umiku s Toškega čela na poti skozi Gaberje smo srečali tovariša Franca Leskoška-Luko, ki je vedel, da se pripravlja večja ofenziva. Nam je dejal, naj se umaknemo v smeri proti Ključu in dalje proti Krimu. Tega nasveta pa se naše vodstvo ni oprijelo in je odločilo, da se umaknemo v Belško grapo pri vasi Dvor ob cesti proti Polhovemu Gradcu. Vodstvo Dolomitskega odreda in prvega bataljona je razmere precenilo drugače in nas vodilo 17. marca 1943 v grapo, kjer do tedaj sovražnika ob ofenzivah še ni bilo. V strateškem pogledu grapa ni bila primerna za obrambo, marveč le za umik majhne skupine in ob popolni tišini. Verjetno, da je k odločitvi komande vplivalo dejstvo, da je bila grapa blizu in lahko dostopna, ozirajoč se na civilne družine z otroki, ki so se z nami umikale. V skupini je bilo okrog 80 borcev, pretežno iz prvega bataljona, ter okrog 30 civilistov, terencev in preganjanih družin, ki so bile pod zaščito partizanov.

Na premiku v Belško grapo smo se nekaj časa zadržali v Gaberju in ob cesti pri Kelnaču. Malo dalje smo v Žirovnikovem grabnu zavili navkreber, nekje blizu skrite bolnišnice pod Osredkom in dalje pri Belem proti Belški grapi. V grapo smo dospeli pozno ponoči, ko se je že začenjalo svitati.

Grapa je z vseh strani obdana s hribovjem. Na desni strani je na večji polici pobočja postavljena vas Bela, pod njo pa Belška grapa. Nad njo se strmo dvigajo Polhograjski Dolomiti in se raztezajo v smeri proti vasi Dvor in dalje proti Polhovemu Gradcu ter prek najvišjega vrha Tošča na zahod. To pogorje je nad majhnimi zaselki zelo strmo speljano, kar je bilo kot nalašč za določitev meje med Italijo in Nemčijo, seveda tik pod vrhom v nemško korist. Belška grapa je zelo ozka, od vseh strani je zastrta s strminami in zato neprimerna za obrambo. Lahko bi rekli, da smo prišli v past.

Najbrž naša dolga kolona, ki se je pomikala od Gaberja po glavni cesti v smeri umika, ni ostala skrita izdajalcem in našim sovražnikom, ki so poskrbeli, da je sovražnik že prek noči preuredil od vseh strani prihajajoče vojaške sile in jih preusmeril v Belško grapo.

Jutro smo dočakali v napetem pričakovanju v popolni tišini in le z rahlim upanjem, da bo šla ofenziva mimo nas kot že toliko drugih. Zgodilo pa se je drugače. Že ob prvem svitu smo nad seboj opazili premikajoče se postave. Najprej smo mislili, da so naši, ob zdanitvi pa smo že dobro razpoznavali čelade sovražnih vojakov. Med nami je završalo, vsakdo je bil pripravljen na strel. Kmalu zatem so dolino prebudili strelji. Med povelji naše komande smo se vzpenjali na najvišje obronke v grapi, ki jih še niso zasedli sovražniki, da bi se lahko vsaj kakorkoli branili. Okoli naših položajev pa so se dvigali še višji položaji naših nasprotnikov. Bili smo v kotlu in se počutili kakor v pasti. Začel se je pravi bojni ples, iz katerega ni bilo videti izhoda. Tako po številčnosti kot po položaju razporejenih enot je imel sovražnik pred nami veliko prednost. Desetine mitraljezov in pušk je pregluševalo vzklike naših borcev in huronsko vpitje napadajočih sovražnikov. Na našo nesrečo pa je bila ta akcija prvič zasnovana v sodelovanju z nemškim vojaštvom, ki je bilo razporejeno vzdolž vse meje in je streljalo po naših položajih. Družno z Italijani in belogardisti so tolkli po nas in nam prizadevali velike izgube. V grapi je postal položaj brezupen še posebno potem, ko so napadalci začeli metati mine iz minometov. Divje so streljali iz vsega orožja, mi pa smo nemočno begali po grapi. Komanda je povsem izgubila glavo in vsak se je reševal, kakor je vedel in znal. V tem bojnem metežu smo preskakovali trupla mrtvih ter prek razmrcevarenih in krvavih obrazov ranjencev, ki so nas proseče rotili, da naj jim pomagamo. Klicanje »Tovariš, pomagaj mi!« je zvenelo brez odmeva, ker je vsak izmed nas reševal komaj svojo glavo. Še nikoli prej in nikoli pozneje nisem doživel take nemoči do človeka, ki je bil v smrtni nevarnosti. Kajti tudi mi vsi smo bili obsojeni na neizbežen pogin. Grapa je bila napolnjena z dimom in smradom po žveplu, ki so ga povzročile eksplodirane mine in toča dumdumk. Vpitje umikajočih in ranjenih je še vedno spremljalo ostra povelja Italijanov in belogardistov, ki so ob nenehnem kričanju streljali kot nori. Razločno smo lahko slišali povelja: »Gospod Igor, deset metrov na desno!« (Igor je bil komandant bele garde v Šentjoštu.) Imeli so popoln pregled nad terenom, zato so lahko v polno zadevali. Ker je v grapi malo smrekovega gozda, bukovina pa še ni ozelenela, so lahko naše premike opazovali brez daljnogledov.

V tem brezupnem položaju sem se znašel s skupino partizanov in tekel z njimi proti trem hišam na izteku grape ob cesti pri Dvoru. Že smo mislili, da se bomo v okrilju hiš rešili v smeri proti Babni gori ali Dvoru, a smo zopet naleteli na zaporni ogenj. Streljali so na nas tudi iz hiš. Tako smo ugotovili, da smo popolnoma obkoljeni, da smo v obroču, iz katerega bi bilo moč pobegniti le s prebojem, seveda za ceno težkih človeških žrtev. Pritekli smo zopet nazaj, med svoje begajoče tovariše, med mrtve in med prestrašene ranjence. Preživljali smo težke trenutke nemoči in

Italijani in belogardisti ženejo ujetnike iz Belške grape v postojanko Dobrovo

pričakovanja smrti. V tem smrtnem objemu, v urah obupa so nekateri preplašeni partizani videli rešitev v predaji Nemcem, ker so mislili, da bi jim oni zagotovili vsaj življenje. Ta naivnost je bila verjetno posledica informacije, da so Nemci nekaterim hrabrim partizanom priredili vojaške pogrebe z vsemi častmi. Človek v stiski vselej išče izhodov, ne da bi se prav zavedal svojih dejanj. V takih trenutkih pa smo si ljudje vendarle različni. Imamo lahko v sebi aktiven ali pa pasiven strah. Jaz spadam med prve in mi je to že nekajkrat rešilo življenje. V težkih razmerah je vedno bolje nekaj ukreniti, kakor pa nemočno čakati na razplet dogodkov. V vojnah je treba znati tudi bežati, ne da bi bili zato strahopetci, kadar ni drugega izhoda.

V trenutkih razmišljanja, kaj ukreniti, je pred našo skupino pritekel pogumni mitraljezec Miloš Zabukovec in s svojim pomočnikom Sliko streljal navzgor proti sovražnim položajem. Streljala sta stoje, ne da bi iskala kritja. Z njima je bilo še nekaj borcev, ki so se z višjih položajev umikali v dolino. Po nekem tistem sporazumu smo se jim priključili in na hitro domenili, da bi jurišali na nasprotno stran hriba in se prebili iz obroča. Iz smeri našega preboja smo instinktivno pričakovali najmanj ognja in najmanjši odpor. Naša skupina kakih petnajstih tovarišev je nato krenila z naperjenimi puškami navzgor po strmini proti sovražnikovim zasedam. Naša odločnost je potegnila za seboj tudi dva tovariša, ki sta malo prej govorila o predaji Nemcem. Priključil se nam je tudi nekoliko zbegani namestnik političnega komisarja bataljona Matjažek, doma iz Zagreba.

Pod vrhom nas je oplazila močna sovražna zaseda in padla sta nam dva tovariša. Po trebuhu smo se plazili naprej in se izmikali krogla. Zadnji naskok smo podprli z ofenzivnimi bombami, ki so sovražno zasedo utišale. Tvegali smo preboj in

Učiteljica Zora Zdešar z Brezij pri Dobrovi je bila zelo požrtovalna aktivistka

uspeli. Pregnali smo zasedo in se pod mrtvim kotom izogibali kroglam iz drugih zased. Umikali smo se med grmovjem in drevesjem po vrhu nagubanega grebena proti dolini in zavili v grapo proti Mesarjevi hiši v Dvoru. Med potjo ob sikanju krogel pa smo potrgali telefonske žice, ki so povezovale posamezne enote napadalcev. Mesarjeva hiša je oddaljena od vasi Dvor le dobrih sto metrov, prav toliko od nje pa tudi tri hiše, ki zapirajo pot v Belško grapo s ceste Polhov Gradec—Ljubljana. Vedeli smo, da so sovražniki tako v Dvoru kot tudi pri treh hišah, iz katerih so malo prej streljali. Imeli smo srečo, da pri Mesarju ni bilo vojaštva. Eden izmed naše skupine se je skrnil v skednju pri Mesarju in ga verjetno niso odkrili. Vsi drugi smo se na hitro odločili za preboj do struge potoka Gradaščice, da bi v njej dobili kritje pred streli iz vasi Dvor ter z obronkov Belške grape in pred streli z Babne gore, če bi jo imeli sovražniki zasedeno. Razpršili smo se v strelce in v cik-caku tekli po travniku, da bi čimprej dosegli naravno kritje v potoku. Po nekaj desetih metrih teka so udarili sovražniki po nas z vseh strani. Do Gradaščice smo imeli slabih dvesto metrov, a pot se nam je zdela še enkrat daljša. Vsak izmed nas je čakal v strahu na strel, ki mu bo onemogočil nadaljnje umikanje. Krogle so sikale okrog glav in cefrale travo okoli nas. Na sredi travnika je bil velik kup komposta, za katerega sva skočila dva borca in si s tem prav gotovo rešila glavi. Za kupom sva si poiskala kritja, takoj nato pa so se na kup vsule krogle iz številnih pušk in mitraljezov. Leže sva nemočna opazovala, kako svinčenke rahljajo kompost nad najinima glavama. Nekateri borci so že prej pritekli v strugo Gradaščice in nato stekli naprej proti vznožju hriba Ključ. Eden od naših, doma iz Horjula, je bil med tekom trikrat ranjen, nazadnje na bregu Gradaščice in se tam zgrudil mrtev. Gradaščica je bila nam ostalim rešitev, ker na oni strani ob Babni gori ni bilo sovražnih zased.

Belogardisti iz Šentjošta nad Vrhniko so bili, v družbi svojih varuhov, najbolj zagrizeni sovražniki partizanov

Razen dveh smo bili vsi lažje ali huje ranjeni. Eden izmed naših je dobil kroglo v trebuh, a je kljub temu tekel z nami vse do zavetja hriba Ključ, kjer se je sesedel. Pozneje sem izvedel, da je kljub tako nevarnemu strelu ostal živ samo zato, ker je bil lačen.

Kakšnih deset partizanov, ki smo se tisti dan rešili iz objema smrti, smo še tisti večer v požgani šoli na Brezjah pri Dobrovi peli partizanske pesmi kot psalm za rešitev. Še sedaj živeča učiteljica, takratna agilna terenka Zora Zdešar pa nas je nasitila in nam dala tudi nekaj za »moralo«. Malo prej smo gledali smrti v oči, sedaj pa smo se razživeli, kot bi prišli s svatbe. Takšno je bilo partizansko življenje, polno hitrih sprememb. Dostikrat sem partizanstvo primerjal z internacijo, a vselej bi se raje odločil za partizanstvo, ker tu smo bili svobodni in polni svetlega doživetja kljub vsemu hudemu. Preostali borci in civilisti v grapi so preživeli strahotne prizore. Sovražnik se je poslužil še enega orožja, in sicer ognja. Zažgal je lahko vnetljivo spomladansko suho travo, z njo pa se je vnelo tudi dračje in grmovje ter redko posejane smreke. Nekateri ranjenci se niso mogli umakniti ognjenim zubljem in so umirali v velikih mukah. Prenekateri borci so se iz grape izmuznili ponoči, drugi pa so še naslednji dan ostali v njej. Dvema borcema je uspelo skriti se v krošnjah dreves, okoli katerih so hodili belogardisti, a njiju niso zapazili. Kako sta se počutila na smrekah, vesta najbolje sama. Le redkim se je posrečilo priti ven iz grape. Imajo se zahvaliti sovražnikovi počasnosti in površnosti v preiskovanju grape, kajti preiskovalci so se bali naleteti na mine. Italijani in belogardisti so imeli z nastavljenimi minami slabe izkušnje; nastavili smo jih na Ravniku, na Dobrovi, na Toškem čelu, v Prošci, na Brezovici in še kje.

Belška grapa pomeni v zgodovini dolomitskega odreda največjo tragedijo, ker smo imeli v njej nad trideset mrtvih, nekaj ranjenih in izgubili okoli trideset naših

Lizika Jančar-Majda

ujetih, med katerimi so bili v glavnem civilisti in ranjenci. Ko smo ob Gradaščici pod Babno goro pokopavali trupla, nismo slutili, da bo čez dva dni v Bezenici padlo še devet tovarišev, sedem pa da bo ujetih. Med padlimi sta bila tudi namestnik političnega komisarja čete Samo, doma z Rakeka, in politični delegat čete Anton Kosanec-Kajtimar, doma iz Kozarij. Padli so zaradi izdajstva potem, ko so se vračali od vrhniške strani proti Babni gori. Pri Bezeničarju, sredi gozda pod Babno goro, so polegli po napornem nočnem maršu, obloženi s polnimi nahrbtniki hrane. Niso še spali dve uri, že je zaropotalo. Hiša stoji v grapi, zato je bila obramba nemogoča. Borci so neprespani bežali naravnost pod italijanske mitraljeze. Nekaterim je uspelo pobegniti v smeri proti Ključu, manjši del borcev pa, ki so bežali proti dobrovskemu hribu, so prišli pod svinčenke pušk in mitraljezov. V majhni grapi je obležalo devet tovarišev drug za drugim, kot bi pospali. V nahrbtnikih so imeli še polno hrane, predvsem sladkorja in moke, ki je pa Italijani zaradi naglega odhoda niso utegnili odnesti. Napad je bil napravljen bliskovito, partizanska patrulja, ki je pritekla z Babne gore in jih napadla, pa je njihov umik še pospešila. Sovražnik je pustil na bojišču tudi nekaj orožja, a odšel je nekaznovan.

Med borci, ki so se rešili, je bil tudi 14-letni Roman, ki je vedel o napadu največ povedati. Zaradi trdnega spanja so ga našli Italijani še zraven hiše in s puško na rami, ko so vsi drugi že zbežali. Italijan je prijel njegovo puško, ki je bila skoraj večja od malega partizana (bila je francoske izdelave), a Roman se mu je spretno izmuznil izpod puške, obšel v diru druge vojake, in jim ušel.

Na Belem pa smo ob napadu na grapo imeli še eno žrtev. Terenko iz Ljubljane Liziko Jančar-Majdo so ujeli, ko je prišla iz grape do hiš, meneč, da so sovražniki že odšli. Na poti proti hiši so jo obstopili belogardisti in jo prijeli. V sobi so jo zasliševali in pretepali tako, da ji je padla triglavka z glave na tla. Spoštljivo jo

Tehniki in radiotelegrafisti glavnega štaba NOV in POS na Hruševem marca 1943. V sredini z naočniki je ing. Miloš Brelih — »Radio Miha«

je pobrala in si jo zopet poveznila na glavo. To je tako razkačilo znanega belogardista Pavla Vošnarja, da jo je ustrelil kar v hiši. Domači so bili zaprti v sosednji sobi in so vse slišali. Pred belogardisti se je junaško zadržala, ne da bi kaj izdala. Med zasliševanjem jim je še celo očitala njihovo sramotno početje. Ob izgubah v Belški grapi in v Bezenici so dezertirali nekateri partizani, ker so zaradi velikih izgub demoralizirani nasedli lažni propagandi. Dezerter Hieronij, doma nekje od Vrhnike, je pozneje z izdajstvom marsikoga spravil pod rušo ali v internacijo.

Iz Dolomitov je dosti borcev že prej odšlo v novo nastale brigade na Notranjsko in Dolenjsko. Zaradi teh odhodov in izgub v marcu ter spričo okrepljene mreže belogardističnih postojank Dolomitski odred ni mogel več obvladati tega svojega območja. Borci so odbijali vsakotedenske napade in se postopoma umikali v brigade onstran Ljubljanskega polja. Komando odreda je prevzel komandant Rado Pehaček, komando prvega bataljona pa Rudolf Hribernik-Svarun. To se je zgodilo tudi na zahtevo borcev, ki smo bili razočarani nad poveljstvom v Belški grapi in zahtevali na vodilna mesta sposobne in hrabre komandante. Odred je pod vodstvom Rada Pehačka opravil še vrsto važnih nalog, med temi prenos težkih ranjencev iz bunkerja pod Osredkom na varno, v zavetje dolenjskih gozdov. Ob koncu maja 1943 so na »vročem« področju Dolomitov ostale le kurirske zveze in skromna mreža aktivistov, vse do kapitulacije Italije.

Ko sem v začetku julija 1942 prišel v dolomitski odred, sem imel občutek, da smo tu absolutni gospodarji položaja. Zmaga narodne zaščite pri Žirovnikovem grabnu in prej uspešna borba na Ključu je Italijane toliko preplašila, da so v Do-

lomite prodrli z večjimi silami samo še v septembru in v decembru 1942. Takrat nam je bila odprta pot do Rovt in še dlje, ponoči in podnevi. Na gričih ob Tržaški cesti proti Vrhniku so bile naše zasede in izvidniki, podnevi smo hodili na Vrhovce in skoraj do žične meje, na Brdo, v Dravljje, na Glince, na Brezje, v Vrzdenec, v Zaklanec, na Lesno brdo, v Ligojno, v Podlipo in drugam. V Hruševem, na Toškem čelu, v Gabrju, na Selu, na Babni gori, na Osredku in na Belem smo se zadrževali po ves dan in spali po hišah. Po vseh vaseh okoli Ljubljane in v bližini postojank smo prirejali mitinge, pri Jamniku na Vrhovcih, pri Margonu na Brdu, pri Vodniku v Podutiku, v Ligojni pri Vrhniku, v Dragomeru pri Logu in še marsikje. Na Hruševem so bile vse hiše spremenjene v naše postojanke. V vasi je bila radio-telegraf-ska služba, ki jo je vodil ing. Miloš Brelih, imenovan »radio Miha«, kurirska centrala, odredna intendanca z Andrejem Babnikom in Tolstijem na čelu, in še druge partizanske službe. V imenu glavnega štaba pa je nastopal še intendant, major Povh-Draksler, ki je bil sila radodaren v besedah, a skop v dejanjih. Obljubil je vsemogoče, potolažil pa nas je z vezalkami za čevlje, v najboljšem primeru s parom nogavic. Šale na račun slavnega intendanta so znane. Čeprav že v letih, se je že od vsega začetka odzval naši revoluciji in z borci druge grupe odredov zašel v Dolomite.

Pri Priteklju v Spodnjem Hruševem je imel partizanski zdravnik dr. Rudolf Obracunč-Cedrik svojo ordinacijo za partizane in za civiliste. Dr. Cedrik je bil zdravnik zelo široke dejavnosti. Opravljal je operacije in amputacije v bolnici pod Osredkom, zdravil je v ambulanti, nazadnje še celo zdravil in izdiral zobe. Pozneje je nekje našel dentista Sergeja, ki ga je razbremenil zobozdravstva in pri Kobasovih v Gaberju odprl partizansko zobno ordinacijo. Dr. Cedrik je na borce napravil čudovit vtis ljudskega zdravnika. Pod košatimi obrvmi in gosto brado je bilo plemenito srce, ki je bilo vselej pripravljeno pomagati.

V Pritekljevem mlinu pod Hruševim ob Gradaščici smo imeli partizani mlin, ki je obratoval podnevi in ponoči. Dajal nam je moke, kaše, ješprenja in bogatil našo kuhinjo. Nekoliko višje pri Kelnaču ob glavni cesti proti Polhovemu Gradcu je bila v bunkerju pod kozolcem partizanska čevljarska delavnica. V Gabrju pri Jarču je bila izdelovalnica surovin — partizanska strojarna. Pri Riharju v Gabrju smo lahko dobili žganja, predvsem brinjevca, ki ga je imel vedno v zalogi. Njegova žganjekuha pa je imela že takrat privatno lastniški značaj, zato smo morali žganje največkrat plačati. Na Selu pri Gabrju smo imeli organizirano razkuževalnico proti mrčesu, ki jo je vodila Artačeva mama. Imela je dosti dela s tem nenehnim spremljevalcem partizanov. Zraven Vrsjakovih v Gabrju smo imeli v hiši ob glavni cesti okrevališče za lažje ranjene bolnike.

V Dolomitih je bilo več bunkerjev, kamor so se zatekali člani glavnega štaba in vodstvo OF, ki je bilo v zimi 1942/43 na tem območju. Belogardisti so odkrili več bunkerjev, zlasti bunkerje, kjer so bile tehnike, le bunkerjev našega vodstva niso odkrili. Zaslugo za to je imela naša stroga konspiracija. Tako je ostal vse do osvoboditve popolnoma nedotaknjen bunker na Babni gori in pri Krašču pod Toškim čelom. Bunker tehnikov v Gavgarjevi hiši pod Osredkom so belogardisti zaradi izdajstva odkrili na ta način, da so z železnimi drogovi prebili precej debel beton, potem ko so ugotovili, da je spodaj votlo. Vhoda v bunker pa kljub natančni preiskavi niso našli.

(Nadaljevanje)

Emil Cesar

Književnost narodnoosvobodilnega obdobja in njeni stiki s tujino

V književnosti narodnoosvobodilnega obdobja pa se motivi iz življenja v italijanskih taboriščih začenjajo z novelo Maksa Šnuderla *CC*. Novela je spletena iz resničnih elementov, ki jih je pisatelj po svoje sestavil v zgodbo, v kateri so posamezni dogodki in posamezne osebe v celoti ali delno avtentične. Stvariteljske svobode se je posluževal pisatelj torej le pri gradnji fabule, vendar je pri tem upošteval stvarne sestavine. Te je črpal zlasti iz gradiva, ki ga je zbrala komisija pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta za ugotavljanje zločinov, saj je zbiralala prijave o dogodkih iz vse Slovenije. Novela je nastala še pred koncem 1945. leta in posreduje prepričljiv izsek iz življenja v italijanskih koncentracijskih taboriščih. Poudarek je na galeriji značajev, ki dokumentarno potrjujejo zgodovinsko privrženost boju za nacionalni obstanek. V njej zlahka ugotovimo pobeg slovenskih internirancev iz italijanskega taborišča Gonarsa. Kakor v vseh Šnuderlovih med vojno nastalih novelah je tudi v omenjenem delu težišče predvsem na razčiščevanju moralno-politične opredelitve, predvsem v vrstah dela slovenskega kmetijskega prebivalstva kot najbolj konservativnega elementa med predvojnimi družbenimi sloji. Zgodbo označuje in gradi pisatelj predvsem na temeljnih ugotovitvah, na poznavanju problema in kvarnih vplivov predvojnega načrtnega idejnega zavajanja tistih družbenih sil, katerim je bil kmet slepo vdan. Zaradi tega tudi očitna premočrtnost v pripovedi in v konfliktu, kjer taki liki v boju s silami vseljidskega odpora tudi propadejo.

Prav tako kot nam je Šnuderlova novela *CC* prva in edina pokazala z literarnim prijemom trpljenje v italijanskih taboriščih, je podobno delo Ivana Potrča prvo razgrnilo pred slovensko javnostjo in razkrilo izsek iz življenja v nemškem koncentracijskem taborišču Mauthausen, kjer je bil pisatelj zaprt do pomladi 1942. leta. Na Potrčevo ime smo najprej naleteli v gorenjsko-primorskem periodičnem osvobodilnem tisku. Kot član pokrajinske agitacijsko-propagandne komisije je bil predvsem ocenjevalec tedaj nastalih literarnih del. V letih boja je nastala, mimo dramskega dela Izdajalec in Pravlјice o Vanču in Lenki, še že omenjena taboriščna novela *Podoba Slavke Klavora*. Novela je avtobiografska, motivno svojstveno zasnovana, zaradi česar izstopa iz naše dokaj bogate tovrstne literature tudi v po-vojnih letih. Težišče zgodbe je sicer na opisu junaške smrti Slavke Klavore, vendar

ni bil v tem njen namen. Ob portretu znanega slovenskega likovnega umetnika je skušal pokazati, kako je junaška smrt Slavke Klavore in Slavka Šlandra dvignila človeka iz letargije, v kakršno so zapadali ljudje v koncentracijskih taboriščih. V času njenega nastanka je bil Potrč na Bazi 20 urednik Ljudske pravice. Ivan Potrč je prvi slovenski pisatelj, ki je s svojim literarnim delom na preprost, vendar aktiven realistično pripovedni način, brez patetičnih primesi, pokazal na življenje v nemških koncentracijskih taboriščih. Je to za Šnuderlovo novelo *CC* drugi poskus te vrste. Medtem ko ohranja življenje v italijanskih taboriščih neusahljivo vero v minljivost fizičnega trpljenja, saj je človek duhovno svoboden, se je že v Potrčevi noveli razlikovalo življenje v nemških taboriščih po tem, da so nemški fašisti s prav znanstveno natančnostjo preštudirali, kako človeka duhovno in telesno streti. Tako je bil po navadi človek mrtev, še predno ga je uničenje resnično doletelo. Potrčeva novela *Podoba Slavke Klavore* je pomembno dopolnilo literarnim pričevanjem v vezani besedi, ki smo jih že zajeli v omenjenem delu. Šnuderl in Potrč sta začetnika taboriščne tematike, ki jo goji in spominsko obuja književnik v obdobju po ponovni osvoboditvi. Trditi pa moremo, da je ta del življenja s strani slovenskega književnika ostal premalo osvetljen in razčiščen.

Naš prikaz pa moremo zaključiti z navedbo črtice Cirila Kosmača *Prebujenje*. Z njo se je v literarni obliki ohranilo nekaj malega o tem, kako so evropski narodi — v našem primeru Francozi — reagirali na politične dogodke 1941. leta v Jugoslaviji. Delo, ki je bilo napisano pozneje, po Kosmačevi vrnitvi v domovino (1944), je želelo z vso potrebno dokumentarnostjo, prikazati odmev na jugoslovanske dogodke — demonstrativni nastop jugoslovanskih množic ob pristopu kraljevine Jugoslavije k fašističnemu trojnemu paktu. Čeprav sodi *Prebujenje* med zadnje stvaritve slovenske književnosti v osvobodilnem obdobju, nastalo je ob obletnici teh dogodkov marca 1945, pa je zaradi aktualnosti naletelo med slovenskimi bralci na zanimanje in topel sprejem. Zaradi izrednega psihičnega vpliva moremo samo obžalovati, da z dogodkom v Marseillu nismo bili seznanjeni že na začetku narodnoosvobodilnega obdobja. Pomagal bi premostiti silne in številne psihične udarce ob okupaciji in pozneje (predvsem 1941. in 1942. leta): ob zavesti simpatij, ki so jih gojili evropski narodi pa bi bil lahko prehod številnih na pot oboroženega boja proti okupatorju še lažji. — Tudi *Prebujenje* je eno tistih Kosmačevih avtobiografskih del, grajenih na lastnih doživetjih, s kakršnimi se dosledno srečujemo v njegovem predvojnem in povojnem literarnem ustvarjanju: v celoti spremlja opisano dogajanje in ga komentira, hkrati pa odkriva skozi pripovedovanje lastno občutje, zaradi česar postaja zgodba pisateljeva intimna izpoved. Zgodba je zanimiva, bralca drži v dramatični napetosti, odlikuje pa jo tudi preprostost, plastičnost in neizumetničenost.

*

In kakšna je naša sodba o pomenu knjižnih stikov s tujino v obdobju slovenskega boja za svobodo od 1941 do 1945?

Kar na začetku moramo pibiti, da se tudi stiki slovenske književnosti s tujino niso razlikovali od karakternih lastnosti slovenske književnosti v obdobju osvobodilnega bojevanja. Tudi njihov prikaz je sestavljen iz manjših, vendar številnih del — in prav taka dela karakterizirajo literarno ustvarjanje pri vseh bojujočih se evropskih narodih. Seveda pa moramo pri tem poudariti, da pri vseh tistih, pri katerih je bilo breme vojne tako veliko kot pri nas Slovencih. Edino taka po obsegu manjša dela so mogla nastajati v tako izjemni bojevniki situaciji. Kljub taki fragmentarni obdelavi pa podajajo presenetljivo točno in prav zaradi tega tem

bolj dragoceno podobo slovenskega literarnega odpora proti poslednjim resnim poskusom, da bi nas kot narod uničili.

Pred poskusom sinteze pa je potrebno opozoriti še na nekatere specifičnosti v zvezi z našim takratnim življenjem in bojem, tem prej, ker bi se ob prebiranju, zlasti mlajšim, vsiljevala vrsta vprašanj, ob katerih bi nedogovorjeno v razpravi vodilo do nerealnih zaključkov. Zato je potreba opozoriti vsaj še na naslednja dejstva. Iz njih moramo izhajati, če želimo, da bi bila prikaz in ocena objektivna.

Tudi ta knjižni delež nam dokazuje, da je tako dobljena podoba slovenske književnosti v vojni sad zavestnih prizadevanj, da je bila, če že ne povsem, pa vsaj čim bližja resničnim likom in odraz karakterističnih dogodkov, značilnih predvsem za boj v narodnoosvobodilnem obdobju, kar vse bo že v najkrajšem času najverodostojnejši vir za odkrivanje tiste slovenske polnokrvnosti, ki jo bo navzven kmalu prikazovalo samo še v arhivu zbrano stvarno sodobnikovo poročilo. To pa moremo primerjati s skeletom, ki mu je dala med drugim tudi pisateljeva pripoved vso potrebno žlahtnost resničnega življenja. Tako oceno pa zasluži tudi zaradi tega, ker zavzema vojno literarno delo na Slovenskem pomembno mesto med tistimi evropskimi narodi, ki sta jih okupirala italijanski fašizem in nemški nacizem in ki so dokazali svojo svobodoljubnost s tem, da so se — kakor Slovenci — borili proti njemu. Prav zaradi takih črt pa je našla povsem spontano, brez kakršnihkoli namernih prizadevanj, odziv in spoštovanje na tujem. Seveda pa bi morali ob tem poudariti še kaj, kar morda ni znanega niti slovenskim književnikom, tvorcem omenjenih del, ki so glavni vir za naše razpravljanje. Pričujoči poskus, sicer prvi pri nas, se uvršča med redka dela, ki želijo sistematično obravnavati določeno in dokaj zahtevno poglavje (saj morajo biti za tako razpravljanje dani pogoji, predvsem na upor) iz kulturne zgodovine nekega naroda. V sklopu z drugo problematiko se zastavljajo tudi taka vprašanja kot so na primer: kakšni so bili kulturni stiki nekega naroda z drugimi okupiranimi narodi v Evropi, ali kakšen je bil odziv na njihov literarni odpor v tem svetu in kakšna je bila vrednost posredovanih del? Tudi to sodi v obdobje, ki ga ni mogla mirno obiti kulturna zgodovina, v obdobje, katerega karakterizirajo boj, trpljenje in občudovanja vredno junaštvo.

Slovenci smo bili po zlomu kraljevine Jugoslavije 1941. leta upravno in politično razdeljeni med tri okupatorje: Dolenjsko, Notranjsko, Belo krajino, Ljubljano ter njeno neposredno severno okolico, si je prilastila Mussolinijeva Italija. Nemčija si je priključila Gorenjsko, Štajersko in tisti del slovenske Koroške, ki je po senžermenski pogodbi pripadel Jugoslaviji; Štajersko je Hitler celo priključil tretjemu rajhu, s priključitvijo Gorenjske pa so prav zaradi partizanstva odlašali. Medtem ko je Prekmurje pripadlo zaveznici Nemčije, satelitski Madžarski. Tako so bili podani prvi in poglavitni pogoji z namenom, da bi nas kot narod izbrisali na zemljevidu Evrope.

Položaj, kakršen je vladal v Sloveniji v medvojnem obdobju, namerno ustvarjen po okupatorjih, bi najprimerneje označili s tem, da je bil kaotičen. Stiki med posameznimi pokrajinami so bili skoraj povsem pretrgani. Prav nemogoči pa so bili stiki med pokrajinami, ki so si jih prilastili Italijani in med Prekmurjem. Razumljivo potem, da so bili tudi pismeni stiki med posameznimi pokrajinami do skrajnosti otežkočeni. Pošta je za pot iz Trziča na Gorenjskem, ki so ga zasedli nemški okupatorji, v Ljubljano, torej za borih štirideset kilometrov, potrebovala do štirinajst dni. Nekoliko bolje je bilo s pismenimi sporočili na ozemlju, ki je v celoti pripadlo enemu okupatorju. Tako je bilo v Sloveniji. Mnogo slabši so bili pismeni stiki z drugimi pokrajinami, ki so sestavljale Jugoslavijo. Poštno sporočilo, se-

stavljeno z določenim maksimalnim številom besed, je iz Beograda v Ljubljano pripotovalo le po zaslugi mednarodnega Rdečega križa; pot, ki jo premeri danes pismo v dveh dneh (Beograd—Ljubljana), je premerilo v vojni v nekaj mesecih. Še mnogo bolj so bili otežkočeni pismeni stiki Jugoslovanov z drugimi evropskimi narodi, kar pa nikakor ne smemo opravičevati z neposrednim vojnim stanjem. Presojati ga moramo kot načrtno delo trenutnih vojnih zmagovalcev, ki so si prizadevali, da bi bili onemogočeni vsakršni drugačni komunikativni stiki med podjarmljenimi narodi od onih, ki jih ne bi mogel okupator povsem nadzorovati. Pretргani pa so bili tudi drugačni stiki s svetom, vendar jim kljub vsem naporom hermetično zapreti poti resničnim vestem o uporništvu le ni uspelo. To je bil eden izmed vzrokov, da so bili tudi literarni stiki Slovenije, ako jih primerjamo s stiki v normalnih mirnodobnih razmerah, silno slabi. Tujina, ki je bila pred drugo svetovno vojno za Slovenca dokaj daleč, je postala z vojno mirnodobnemu tipu popotovalcev povsem nedostopna. Drži le eno, da je marljivi, svobodoljubju in narodnoosvobodilnemu boju predani Slovenec v tem času sicer res mnogo potoval po Evropi, trditi moremo celo, da toliko kot nikoli doslej, vendar moramo hkrati pribiti, da je potoval spet tako kot nikoli dotlej: v zaplombiranih živinskih vagonih, lačen in žejen, prezebel ali v neznosni vročini, napol živ, v spremstvu oboroženih nemških stražarjev; z vrsto morečih vprašanj, katere si je marsikdo v zli slutnji upravičeno poslednjič zastavljal: kam pelje pot v neznano, kakšna je usoda njegovih najbližjih v domovini, se bo še kdaj vrnil v njihovo toplo in človečnostno sredino, in ob morebitni vrnitvi, ali jih bo še kdaj videl? Da so bila taka, s pesimizmom prežeta vprašanja več kot upravičena, naj zadostuje žal prevečkrat izkazana resnica, da so se največkrat končale take poti na končnih postajah, ki so vodile v zloglasna taborišča smrti. Največkrat so se ustavljali taki transporti na postajah, od koder so vodile turobne poti v kraje, ki so jih navdajali zaradi nečloveškega ravnanja z ljudmi, z grozo: v Dachau, Auschwitz, Ravensbrück, Mauthausen, Buchenwald in drugam.

Vesti, ki so prihajale k nam med vojno (pri tem moramo ločevati 1941. in 1942. leto od 1943., 1944. in 1945. leta), so bile agencijske. Želeli bi si čvrste medsebojne povezave, kar pa bi bilo v interesu eksistence odpora, nemogoče. Laže bi dopuščale njihovo likvidacijo, s čimer bi bila storjena velika usluga nemškim prizadevanjem za njihovo uničenje. Vesti moremo deliti na take, ki jih je razširjal s svojimi komunikativnimi sredstvi z vsem premislekom okupator, in na tiste, ki jih je objavljala predvsem ilegalni narodnoosvobodilni tisk. Prvim, ljudstvo, zaradi prozornega potvarjanja resnice, ni verjelo. Ako jih je sprejelo, je znalo v njih odkrivati resnico med vrsticami. Narodnoosvobodilni tisk je, mimo aktualnih prispevkov, namenjenih političnemu in socialnemu osveščanju in mobilizaciji, in mimo zelo iskanih vesti o partizanskih vojaških akcijah v Sloveniji in Jugoslaviji, seznanjal tudi z vestmi o uporniških gibanjih drugih evropskih narodov. Prav taka poročila pa so bila pri nas najbolj zaželena. Tako nam nehote govorijo tudi o tem, kaj je globoko prizadeto slovensko ljudstvo najbolj želelo. Predstavljajo pomembni faktor pri njihovem presojanju. Tudi če ne bi bila poročila objavljena z namenom, da bi prikazovala, kako slovensko ljudstvo v odporu ni osamljeno in kako je bilo vse več vidnejših zunanjih in učinkovitih izrazov nezadovoljstva nad okupacijo in njihovimi nosilci tudi drugod po svetu, jih bi ljudstvo tako dojemalo. Ob njih je z zadovoljstvom spoznavalo, da v odporu nismo sami ter da sta bila nezadovoljstvo in odpor proti fašizmu in okupaciji, razen v Sovjetski zvezi, živa še drugod v Evropi. Seveda pa to ni bil tipično slovenski pojav. Globlje odkrivanje odpora v Evropi me vse

bolj uverja, da so bile podobne težnje žive tudi drugod po svetu, kar dokazuje tudi današnji čas, ko imajo v tujini nastali antologijski pregledi medvojnega literarnega ustvarjanja svoje posebno mesto v zgodovini posameznih narodov. Taki antologijski prikazi medvojnega literarnega odpora so v prvi vrsti namenjeni njim samim in ga v mnogo manjši meri odkrivajo tujini. Mimogrede, oni so še danes ponosni na svoj vojni delež, najsi je ta velik ali majhen. Strogo ločijo literaturo odpora od onega, kar je nastalo, čeprav je bilo dobro v tisku, ki ga je nadzoroval in dopuščal okupator. Kako pa je s tem pri nas? Prav ob tem poudarimo, da smo razbili slovenski kompleks o majhnosti. Z narodnoosvobodilnim bojem smo postali enakovredni partnerji velikih. Vključili smo se, brez pomislekov o eksistenci, v aktualna svetovna dogajanja. Ker smo se odločili za najtežavnejšo pot, kontinuirano bojevanje do izгона okupatorjev, bi mogli, zaradi take aktualne odločitve, marsikateremu evropskemu narodu služiti za zgled.

Posebnih vesti o literarnem odporu pri posameznih okupiranih evropskih narodih, naša ilegalna glasila, oprta le na tuja (predvsem zavezniška) pisana ali drugače posredovana poročila, niso prinašala, iz povsem preprostega razloga, ker o njih tuja poročila niso izčrpno poročala. Po vsem tem, kar vemo o narodnoosvobodilnem gibanju, o njegovem odnosu in skrbi za kontinuirano obliko kulturnega delovanja pri nas, moremo trditi, da ne bi ostajala podobna literarna dejavnost v svetu, pri nas namerno prezrta. Vzrok za to je torej drugje: bili smo odvisni od splošnega poročanja tujih virov. Pričakovali bi predvsem, ako bi delali tako selekcijo mi, seveda ob natančnem poznavanju literarnega ustvarjanja pri posameznih evropskih narodih, da bi gradili selekcijo na osnovi tistih poudarjenih etičnih vrednot, ki smo jih v ustaljenem življenju okupacije tako pogrešali in jih zaradi tega gojili, na njih gradili boj in si jih kot fundamentalne vgradili v družbeno osnovo nastajajoče nove jugoslovanske države. To bi bilo tudi povsem razumljivo, saj so bili problemi, ki so nas zaposlovali v tem obdobju, za nas eksistenčnega pomena. *Bili smo se za lastno samostojnost, torej za lastno ohranitev.* Vse, kar je bilo v tem obdobju pri nas napisanega, je sledilo temu edinemu cilju, ki je bil povsem *avtentičen* s splošno in hkrati najvažnejšo nalogo, ki si jo je prostovoljno zastavil tako posameznik kot ves slovenski narod. Zato je povsem razumljivo, da je eksistenčni angažiranosti sledilo domala v celoti tudi umetniško ustvarjanje v tem času. Zato tedanja pozornost (tudi zato, ker je zajela skoraj vse ljudstvo) ni bila v toliki meri kot je na primer danes, uprta v dosežke tedanje evropske književnosti. V opravičilo pa moramo povedati, da je bilo podobno stanje tudi drugod po Evropi. Slovenec, enakovredni bojevnik z velikimi silami v boju proti fašizmu, je po svojih perečih življenjsko važnih problemih presojal dela svojih umetniških ustvarjalcev. Ocenjeval jih je z enako zavzetostjo in z enako mero odgovornosti, kot je reševal svoje eksistenčne probleme. Vse to pa je razumljivo, saj se je vsakdo čutil kot pomemben del celote v silnem mehanizmu protihitlerjevske koalicije. Zato bi z enako zahtevnimi in izostreno izdelanimi merili, kot so spremljali dosežke slovenskih književnikov, presojali delo tujih ustvarjalcev. Zategadelj je tedanja slovenska literatura, ki se more uvrstiti v sam tedanji literarni odporniški vrh, tipično naša, saj je bila v glavnem tempirana na naše razmere in pisana za našega človeka. Govorila je nam o nas samih. Hkrati pa je bila zaradi vojne stvarnosti in človeških hotenj spet taka, da se je s svojo svobodoljubno in nesebično odprtostjo ter internacionalno zavestjo odgovornosti bolj kot kdajkoli dotlej odpirala problemsko tudi navzven in prav zaradi tega širokega, tudi tujcu razumljivega miselnega sozvočja, ni ostala v tujini nezapažena in prezrta.

Po vsem tem, kolikor poznamo našega človeka iz narodnoosvobodilnega obdobja, bi prav gotovo v tem času prevajali literarna dela, ki bi govorila o odporu proti okupatorjem pri drugih evropskih narodih, ako bi to dovoljevale svojske vojne razmere: stiki, ki smo jih imeli, so bili predvsem bojevniskega pomena. Prevajanje pa je bilo zvezano z večjimi političnimi in vojaškimi stiki, saj so bila ta gibanja v Evropi uprta v en sam cilj, pomagati lastnemu ljudstvu, ga rešiti gorja in po svojih močeh prispevati k čim hitrejšemu zlomu fašističnega tabora. Zaradi tega ni moglo priti do stikov na primer s francoskim literarnim odporom, ki je bil vse prej kot neznan, pač pa so bili taki stiki tesnejši z drugimi jugoslovanskimi in s sovjetskimi narodi. Taka ugotovitev pa že ne velja za sosednjo Italijo. Italijanski literarni odpor se je manifestiral predvsem v pokrajinah italijanskega osrčja, a še tam predvsem v osrednjem tisku (domala samo v periodiki), torej daleč od slovenskih nacionalnih meja. Prav zaradi tega niso znane kake vidnejše medsebojne manifestacije. Pač pa ne moremo ob tem prezreti bojevniskih stikov, ki so prispevali k zbliževanju med italijanskim in jugoslovanskimi narodi, med drugim tudi s partizansko bojno pesmijo. Omenili smo že Borovo doživetje v Rimu, pogrešam pa pri nas zapise občutenih pesmi slovenskih prekomorcev, primorskih rojakov, ki so v glavnem priredbe italijanskih ljudskih in umetnih pesmi, romantično oplemenitenih z mislijo na bojevniske dogodke v oddaljeni in ljubljeni domovini. Omenili smo že, da so bili ti stiki zaradi vojne silno otežkočeni. Dopustimo, da so posamezniki taka literarna dela poznali, vendar bi tako vtihotapljeno delo nacisti imeli za sovražno režimu, zaradi česar ga ne bi bilo mogoče legalno prenesti v domovino. To pa bi bilo silno tvegano, če ne zaradi sodelovanja v odporu, nemogoče. Slovenci v tujini so se mogli поблиže seznaniti z odporniško literaturo predvsem v 1944. letu, vendar je v domovini niso mogli posredovati prej ko ob njihovi vrnitvi, po zlomu Hitlerjevega nacizma. Seveda pa bi moralo potem tako delo priti do odločujočih faktorjev, ki bi prevajanje priporočili in pospešili njegov natis. Sodelovanje je bilo odvisno še od oblik odpora, saj vemo, da se je pri nekaterih narodih njegova bojna intenzivnost močno razlikovala od jugoslovanskega bojevanja; od povezanosti evropskih odporniških gibanj, za katere pa vemo, da zaradi primarnega bojevnistva tesnejšega sodelovanja niso mogli gojiti; prav tako pa tudi od stopnje razvitosti kulturnega odpora in ilegalnega tiskarstva. Ker pa vsega tega ni bilo, do prevajanja tujih avtorjev ni moglo priti prej kot po osvoboditvi. Še tu pa smo se seznanili predvsem z deli, ki so na vojno temo nastajali v na novo priborjenem miru. Nasprotno pa dokazujejo skromne slovenske zveze s tedanjo sovjetsko književnostjo — seveda so bile tu zveze posredne, da so taki stiki tam, kjer so bili dani najosnovnejši pogoji, rodili prve pozitivne odzivne sadove.

Seveda pa bi do podrobnih ugotovitev, če bi si zastavili podobno nalogo kot smo si jo zastavili mi, prišli tudi drugi narodi.

Iz vzrokov, ki so vodili slovenski boj s fašizmom, le-te smo že navedli, prevajanje iz tujih književnosti, ki so s svojimi zgodbami posegali v mirnodobni čas, niti ni bilo toliko zanimivo. Izvzete so bile le ruska oziroma sovjetska književnost in književnost drugih južnoslovanskih narodov. Za rusko književnost je to razumljivo, saj se je tudi narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov bogatil pri sovjetskem zgledu. V Sovjetski zvezi je videl nosilca boja proti nemškemu nacizmu, hkrati pa smo si po njihovem zgledu skušali že v tem času ustvariti pogoje za socialno pravičnejšo družbeno ureditev. Bojni delež Sovjetske zveze smo ob lastnem trpljenju in bojnih naporih občutili mnogo globlje, bolj boleče in človeško toplo. Prevajali pa smo jo tudi zaradi tega, ker smo čutili, da bomo mogli v

sproščenem družbenem ozračju, kljub utesnjenim vojnim možnostim, zadostiti svoji sli po branju sovjetske literature, ki nam je bila zaradi političnega dušenja kulturnega zблиževanja in spoznavanja, v predvojni monarhiji skoraj nedostopna. Da je bilo slovensko oko uprto v rusko oziroma sovjetsko književnost, je samo ena od številnih oblik simpatij in idejnega vpliva Sovjetske zveze, v kateri so videli svoje zaveznike in vzornike. Tujih del, ki bi govorila predvsem o sodobnem življenju, v katerem bi mogli odkriti Slovenci kakršnokoli podobnost s svojimi razmerami — in prav teh so si želeli — pa je bilo, prav zaradi težke dosegljivosti, zelo malo. Menim, da slovensko slo po prevodih sovjetske oziroma ruske književnosti od vsega najbolj demonstrirajo stremljenja Karla Destovnika-Kajuha, ki si je zastavil za svojo poglavitno nalogo, ob nepoznavanju partizanskega življenja in kulturnih potreb, prevajati v partizanih pomembno delo iz ruske knjižne klasike (A. S. Puškin, Jevgenij Onegin). Zaradi tega izbirajo prevajalci med deli vrhunskih stvaritev pisateljev, ki so jih Slovenci dotlej že poznali. Vendar so se med njimi odločali predvsem za dela, ki so prikazovala kritični odnos do preteklosti, le-tega pa ocenjevali v smislu sodobnih družbenih reform (A. P. Čehov). Da pa smo želeli ostati kljub vojni zvesti tudi širšemu evropskemu kulturnemu izročilu, zgovorno priča opisani primer Josipa Vidmarja, prav tako pa tudi repertoar slovenskega narodnega gledališča v Beli krajini, v katerega so uvrstili mimo drugih del tudi Moliere. To pa je samo dokaz več, da je bila, kljub krvavim slovenskim razmeram, potreba po takih delih pristna in resnična. Kljub vojni živi pri Slovencih želja po urejenih mirnodobnih razmerah, kar razkriva odmaknjena snov in želja po uživanju splošno veljavnih umetnin. Vsako tako delo samo dokazuje sproščujočo nadmočnost narodnoosvobodilnih sil, ki z obrambo pravic do obstoja, branijo tudi pravice do splošnega uživanja kulturnih dobrin, jih ohranjajo in hkrati v najzlahtnejši obliki tudi gojijo. Kljub temu, da je bilo zaradi drugačnih nalog nacionalnega poslanstva takega dela malo, pa le dokazuje, da je bila vsestranska potreba po umetniškem oblikovanju stvarnosti, živo prisotna. Bilo je edino merilo ljudskega okusa in tako tudi usmerjevalec literarnega ustvarjanja.

Prevajalstvo v narodnoosvobodilnem obdobju ni bilo obsežno. Zavzeti posameznik se je svojim željam, ob presojanju dejanskih možnosti in potreb, ob silnejših problemih, takim željam zlahka odrekel. Samoiniciativne želje so marsikdaj sad nepoznavanja dejanskih razmer in precenjevanja komunikativnih sredstev (Karel Destovnik-Kajuh), katera so bila angažirana za širše, trenutno aktualnejše politične naloge. Koristno je bilo le tisto, kar so mogli praktično uporabiti (Mile Klopčič in njegov prevod A. P. Čehova). Svoje prejšnje načrte sta želela nadaljevati le Josip Vidmar in Miran Jarc, brez misli, kdaj bi bili deli objavljeni. Prav ti in taki prevajalski poskusi pa trdno nakazujejo možnost, da bi zaradi podobne zgodovinske povezanosti zasužnjenih evropskih narodov, njihova dela prav gotovo prevajali tudi slovenski prevajalci, če bi le prišli v stik z njimi.

Hkrati s prevajanjem iz drugih književnosti moremo opozoriti na prevajanje slovenskih del, nastalih v istem obdobju. Ločevati pa moramo dvoje bistvenih oblik: prevajanje del, za katere so se iz lastnih nagibov odločali tuji prevajalci, kamor do neke mere sodijo tudi posredovana dela slovenskih književnikov taboriščnikov. Poznamo pa še dokaj svojsko obliko, ki je dobila svojo posebno težo prav v vojni in samo zaradi nje. Tu mislimo predvsem na posredovanje slovenskih vojnih stvaritev drugim narodom, tistim, ki so si v ožji povezanosti medsebojno pomagali v bojnih akcijah, saj je znano, da so včasih slovenske bojne enote v svojih akcijah segle globoko čez nacionalne meje. Pri tem ne moremo mimo prvih lite-

rarnih poskusov (Ferdo Godina), ki stremijo po upodobitvi slovenskega človeka v novi vojni stvarnosti, v procesu torej, ki bo v perspektivi obrodil obetavne socialnodružbene sadove. Tako ni uspel tudi drugi, dokaj optimistično zastavljeni poskus, ki bi zaradi določenih objektivnih vzrokov že lahko rodil vidnejše sledove. Sprožijo ga Karel Destovnik-Kajuh in člani njegove kulturniške skupine na Hrvatskem. Vloge takega dela sicer v vsej svoji razsežnosti še ne poznamo. Prav gotovo pa zasluži pomembno mesto med posredovalci slovenske narodnoosvobodilne književnosti drugim narodom. Primer pesniškega dela Karla Destovnika-Kajuha je primer za to: ne moremo si zadostno razložiti hrvatskega predloga, da pripravijo, poleg ponovne slovenske izdaje, tudi njen hrvatski prevod. Samo bežnim osebnim stikom pesnikovih prijateljev ne moremo pripisati tako velike in za pesnika silno častne odločitve. Prepričan sem, da so hrvatski tovariši že prej slišali ali prišli v stik s Kajuhovo sugestivno pesniško besedo in spoznali njeno vrednost. To pa je bilo mogoče le na dva načina: da so jih na svojih kulturnopolitičnih prireditvah predstavile enote slovenske narodnoosvobodilne vojske na svojih pohodih po Hrvatski, v kar ne moremo dvomiti, saj je bilo Kajuhu odmerjeno mesto v repertoarju podobnih prireditev v domovini, ali pa so hrvatski partizanski borci prišli z njo v stik na bojnih akcijah v Sloveniji. Da so bili tudi taki kulturni stiki dokaj živi, nam dokazuje že omenjeni primer Ferda Godine.

O uspehu prevajanja iz slovenske vojne književnosti moremo govoriti določeneje šele po Slovanskem kongresu v Sofiji. Čeprav se pokažejo večji rezultati le-tega šele po vojni, pa izhajajo njegovi začetki iz vojnega obdobja. — Več sreče je imela slovenska vojna dramatika. Edinstven uspeh je doživela Klopčičeva Mati, ki je ponesla odlike slovenskega narodnoosvobodilnega boja in misli ne le med jugoslovanske narode, temveč tudi daleč od njihovih nacionalnih meja. Zaradi takih rezultatov moremo zaključiti, da je bil interesni radij prevajanja literarnih del iz slovenskega narodnoosvobodilnega boja dokaj dovoljen, o čemer nas prepričajo že prvi primeri prevodov iz slovenske književnosti v zajetem obdobju. O tem nas prepričljivo uverja tudi primerjava rezultatov o prevajanju slovenske književnosti v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno, še bolj pa primerjava o prevajanju nekaj let po njej. Našteti primeri dokazujejo, da se za njo zanimajo predvsem narodi, ki so se znašli v enaki, ali vsaj podobni politični situaciji kot Slovenci (Čehi), kjer so bili nerešeni aktualni družbeni problemi kot pri nas in kjer so se, prav zaradi tega kot mi, odločili za rigorozno zastavljen in voden boj (Hrvati, Srbi). Po zaslugi narodnoosvobodilnega obdobja pa so bili na novo vzpostavljeni stiki z bolgarsko književnostjo. Le-ti so bili znanilec širših stikov med obema oddaljenima narodoma.

Zanimanje za prevajanje medvojnih del iz slovenske književnosti na zahodu tudi prva leta po vojni ni bilo veliko. Menim, da zaradi umetno ustvarjenih predsodkov o dveh svetovih, ki jih je ločila imaginarno ustvarjena »železna zavesa«. Kajti stiki slovenskih književnikov v taboriščih, s sotrpini drugih evropskih narodov, dokazujejo prav nasprotno. Slovenska literarna vojna izpoved jim je govorila, zato so jo priznavali in sprejeli kot učinkovit besedni protest proti svojemu medvojnemu trpljenju.

Dr. Miro Stiplovšek

Pomembni dosežki slovenskega zgodovinopisja NOB

Revolucionarni narodnoosvobodilni boj narodov in narodnosti Jugoslavije je tako pomembno obdobje v naši zgodovini, da zasluži izjemno pozornost zgodovinopisja. Na rezultate dosedanjega raziskovanja NOB so vplivali številni dejavniki (npr. ohranjenost in dostopnost arhivskega ter drugega gradiva, organizacija raziskovalnega dela prek ustreznih inštitutov, ki so prevzeli tudi pomembne dokumentacijske naloge, vzgoja in usmerjanje kadrov v preučevanje NOB itd.), ki niso bili v vseh jugoslovanskih republikah ter pokrajinah enaki in so zato tudi dosežki različni. Začetne težave so ponekje hitreje, drugod spet počasneje premagali, vse naše zgodovinopisje NOB pa je v zadnjem času vedno bolj usmerjeno h poglobljeni in monografski obravnavi posameznih problemov NOB.

Ko lahko ugotavljamo nenehno kakovostno rast preučevanja NOB, pa ne moremo mimo ugotovitve, da dosedanje izsledke zgodovinopisja med seboj še premalo poznamo in upoštevamo. Tako nekateri pisci del in razprav o splošni problematiki NOB v Jugoslaviji ob prikazu skupnih potez razvoja, še vedno premalo upoštevajo tudi posebnosti NOB naših narodov in narodnosti, ki kažejo, kako so različni pogoji terjali tudi različna pota do enotnega cilja, do nacionalne in socialne svobode, čeprav so te v literaturi že obdelane. Naj omenimo, da je le počasi v takih delih dobila svoje ustrezno mesto velika posebnost v NOB na Slovenskem kot je bila Osvobodilna fronta slovenskega naroda »v tedanjem evropskem prostoru edinstvena politična organizacija antifašističnega boja, ki je v svojih vrstah spet združevala Slovence z vsega njihovega nacionalnega območja« (Boris Ziherl), in da so se nekateri ob primerjavi vojaškega razvoja leta 1941 predolgo zadovoljevali z ugotovitvijo, da na Slovenskem tedaj ni bilo odredov, ne da bi hkrati prikazali posebnosti v organizaciji slovenske partizanske vojske v prvem obdobju po vstaji, pa čeprav so nekateri odredi šteli le toliko borcev kot na Slovenskem čete. Pomanjkljivo poznavanje posebne literature so pokazali posamezni referenti na znanstvenih posvetovanjih o NOB, tudi še na simpoziju Osvobodilni boj jugoslovanskih narodov kot vseljudska vojna in socialistična revolucija konec januarja 1972 v Ljubljani, pri čemer pa moramo poudariti, da se je v zadnjem času stanje v tem pogledu izboljšalo. Ne glede na to pa bi bila za boljše medsebojno poznavanje zgodovinske literature in stopnje obdelanosti posameznih problemov primerna tema za eno prihodnjih posvetovanj raziskovalcev

najnovejše zgodovine analiza stanja zgodovinopisja NOB v posameznih republikah ali pokrajinah. Kritična osvetlitev dosedanjega dela pa bi bila najboljša osnova za načrtno in vsklajeno delo tudi v prihodnje, ki naj bi imelo za končni cilj sintezo razvoja NOB narodov in narodnosti Jugoslavije, v kateri bodo osvetljene skupne značilnosti in posebnosti. Dejstvo, da je z dobro organiziranim, načrtnim in kontinuiranim raziskovanjem mogoče doseči dobre rezultate, nam zelo nazorno ilustrirajo uspehi Vojnoistorijskega inštituta JLA pri izdajanju virov in monografij o dejavnosti NOV in PO Jugoslavije.

V Sloveniji bomo v kratkem praznovali tridesetletnico ustanovitve Znanstvenega inštituta pri izvršnem odboru OF, ki je začel delovati v začetku 1944 z nalogo, »da pripravlja znanstveni material in znanstvene izsledke, ki jih potrebuje narodnoosvobodilna borba v sedanosti ter pri obnovitvenem delu po osvoboditvi, kakor tudi da po znanstveni poti posreduje izkušnje narodnoosvobodilne borbe znanosti sami.« Ta edinstvena partizanska znanstvena institucija ima neprecenljive zasluge, da se je za zgodovino slovenskega narodnoosvobodilnega boja ohranilo več arhiva kot za katerokoli odporniško gibanje v Evropi, opravil je tudi prve dokumentacijske naloge pri zbiranju in evidentiranju partizanske literature, njegovi sodelavci pa so tudi začeli sestavljati prvo kronologijo pomembnih dogodkov v NOB. Že v času NOB so torej začeli načrtno zbirati zgodovinsko gradivo, že tedaj pa se je tudi začelo znanstveno preučevanje te prelomne dobe s tehtnimi analizami Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, ki je tudi prvi periodiziral razvoj NOB na Slovenskem.

Po osvoboditvi so si nato številni udeleženci NOB zlasti s svojimi memoarskimi prispevki prizadevali kar najbolj osvetliti to veliko dobo, k znanstvenemu raziskovanju obdobja 1941–1945 pa je največ prispevala ustanovitev prve stolice za zgodovino NOB v Jugoslaviji na ljubljanski filozofski fakulteti jeseni 1947 ter osnovanje posebnega inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani leta 1959, ki je po svojih nalogah poleg Muzeja ljudske revolucije Slovenije in Inštituta za narodnostna vprašanja eden neposrednih dedičev nekdanjega partizanskega Znanstvenega inštituta. V Ljubljani pa že od 1951. leta deluje tudi posebna skupina Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA. Te tri institucije so ves čas svojega obstoja, vsaka na svoj način, vplivale na razvoj zgodovinopisja NOB na Slovenskem: prof. dr. Metod Mikuž je kot predstojnik katedre vedno tesno povezoval pedagoško in znanstveno delo, IZDG je prevzel skrb za zbiranje in urejanje bogatega arhivskega in drugega gradiva, za dokumentacijsko in za načrtno raziskovanje NOB, sodelavci Vojaškega zgodovinskega inštituta pa so posvetili posebno pozornost izdajanju virov in raziskovanju aktivnosti NOV in PO Slovenije.

Znanstveno preučevanje NOB je spočetka ovirala zlasti neurejenost arhivskega gradiva, deloma tudi nedostopnost, kar je od redkih prvih raziskovalcev terjalo izjemne napore. Pionirskega dela so se lotili zlasti sodelavci znanstvenega inštituta (prof. Janko Jarc, dr. France Škerl, dr. Ivo Juvančič itd.) ter prof. dr. Metod Mikuž, ki so s svojimi prvimi razpravami nakazali pot znanstveni osvetlitvi našega narodnoosvobodilnega boja. S poudarjanjem njihovega deleža pri obravnavi kompleksnih problemov razvoja NOB na Slovenskem pa ne želimo zmanjšati vrednosti številnih drugih piscev, ki so se lotili ožjih vprašanj in posameznih dogodkov zlasti kot priče, brez znanstvenih ambicij. Njihova dela so bila nato pomembno gradivo za znanstveno raziskovanje. Z vedno bolj smotno ureditvijo arhivov, z izdajanjem virov, z bibliografijo prispevkov z dokumentarno vrednostjo, s kronologijo in drugimi pomagali so se počasi izboljševali pogoji za še večji razmah in tudi za načrtnost znanstvenega raziskovanja NOB. Pomembna osnova in hkrati napotilo za poglobljeno obravnavo posameznih

problemov pa je bil izid Mikuževega »Pregleda razvoja NOB v Sloveniji« (1960—61), katerega zadnje tri knjige od kapitulacije Italije do osvoboditve so izšle oktobra 1973 v počastitev tridesetletnice Zbora odposlancev slovenskega naroda. To, zlasti po arhivskih virih napisano delo je ne glede na dejstvo, da si je pisec zastavil le nalogo napisati »pregled« in ne pravo sintezo tega obdobja, in da prva dela te vrste doživljajo še korekture in dopolnila, izredno pomemben dogodek v slovenskem zgodovinopisju, saj tako obsežnega orisa NOB posameznega jugoslovanskega naroda še nimamo.

Predaleč bi zašli, če bi naštevali vse dosežke slovenskega zgodovinopisja pri obravnavi splošnih ali ožjih problemov NOB. Prizadevno so jih registrirali Škerl v »Bibliografiji o narodnoosvobodilnem boju Slovencev« do 1965. leta (za naslednje leto Štefka Zadnik), ter Ančka Posavc in Miša Sepe v bibliografiji »Narodnoosvobodilni boj Slovencev« (knjige in brošure o NOB do 1970). Ob tem naj pripomnimo, da še nimamo tudi pregleda nad članki, ki so bili v drugih republikah objavljeni o NOB na Slovenskem. Iz skoraj 15000 prispevkov različnega značaja obsega in kakovosti je težko izdvojiti v kratkem zapisu najpomembnejše. Zato bomo opozorili le na nekatere probleme, ki jim je slovensko zgodovinopisje NOB že posvetilo večjo pozornost z monografijami in razpravami ter našteli nekaj piscev, ki so se uveljavili kot pomembni raziskovalci NOB. Na splošno lahko ugotovimo, da je bila doslej bolj obdelana problematika od vstaje do kapitulacije Italije, bolj kot politični vidik NOB pa dejavnost narodnoosvobodilnih enot na Slovenskem. Čeprav o Osvobodilni fronti še nimamo neke kompleksne monografije, je bilo o njeni strukturi, organizaciji in pomenu napisanih že več tehničnih razprav, najbolj vsestransko pa je bila osvetljena na simpoziju ob 25-letnici njene ustanovitve leta 1966. S to problematiko so se veliko ukvarjali dr. F. Škerl (o političnih tokovih v OF 1941, o vlogi in pomenu OF, o vlogi OF pri socialni preobrazbi slovenskega naroda), dr. M. Mikuž (o temeljnih točkah OF, o ljudski oblasti na osvobojenem ozemlju, o Kočevskem zboru odposlancev slovenskega naroda), dr. Makso Šnuderl in dr. Lado Vavpetič (o OF kot »državi v državi« in o partizanskem pravu), Dare Jeršek (o množičnih plebiscitnih akcijah OF) itd. Nekoliko manj so obdelane množične organizacije OF (Zveza slovenske mladine, Slovenska protifašistična ženska zveza, Delavska enotnost, Slovenska narodna pomoč itd.), omenimo pa naj dela »Oris mladinskega gibanja na Slovenskem v obdobju 1941—1945« (A. Nedog, M. Kacin, D. Jeršek), »Ljubljanske srednje šole v letih 1941—1945« (dr. Škerl) ter zbornik »Slovenke v revoluciji« (S. Gerk, I. Križnar, Š. Podbevšek).

Tudi o posameznih dejavnostih narodnoosvobodilnega gibanja je bilo napisanih že več tehničnih del in razprav kot npr. Slovensko partizansko gospodarstvo in Partizanska saniteta (dr. M. Mikuž), o partizanskih bolnišnicah in saniteti pa so pisali tudi številni znani partizanski zdravniki, posebej pa moramo omeniti še zbornik Poslanstvo slovenskega zdravnika. Glede na velik delež slovenske kulture v NOB je razumljivo, da so številni partizanski kulturniki in tudi drugi raziskovalci posvetili temu področju posebno pozornost. Jože Krall je načrtno preučil delo centralnih in pokrajinskih tiskarn in tehnik ter napisal tri knjige pod naslovom »Partizanske tiskarne na Slovenskem«, od katerih sta dve že izšli, zadnja pa je v tisku. Številni avtorji pa so obdelovali tudi gledališko, literarno, glasbeno, likovno in šolsko dejavnost med NOB (npr. E. Cesar, F. Fischer, F. Kumbatovič, F. Kosmač, A. Bassin, V. Visočnik, J. Jerman, V. Winkler, B. Gerlanc itd.), posebej pa naj omenimo izčrpno monografijo Viktorja Smoleja »Zgodovina slovenskega slovstva VII« za obdobje 1941—1945, ki je pred kratkim izšla.

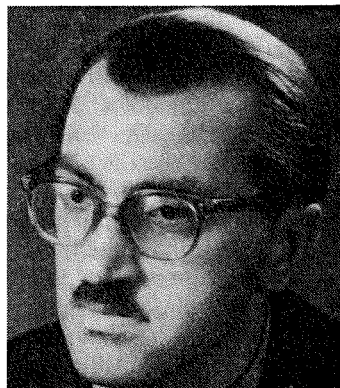
Med okupacijskimi sistemi na Slovenskem je doslej najbolj raziskano delovanje nemškega okupatorja, najmanj pa madžarske metode v Prekmurju. Dr. Mikuž je prvi podrobneje opisal nemške poskuse priključitve Gorenjske in Štajerske k nemškemu rajhu, kar pa je NOB preprečil, še dalje pa je šel v raziskovanje delovanja nemškega okupatorja dr. Tone Ferenc, ki je v dveh razpravah pisal o vermanšaftu ter o političnih in državljanskih kategorijah prebivalstva na Štajerskem, najpomembnejše njegovo delo o tej problematiki pa je obsežna monografija »Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945, v kateri je s pritegnitvijo številnih virov tudi iz tujih arhivov podal izčrpno sliko usode, ki jo je nemški okupator namenil slovenskemu narodu. Ferenc je pisal tudi o nemški okupaciji drugih predelov Slovenije po italijanski kapitulaciji, o italijanskem okupacijskem sistemu pa je največ pisal dr. Juvančič.

Tudi o problematiki narodnega izdajstva in kontrarevolucije smo dobili že nekaj dobrih del, ki pa še ne dajejo celotne slike te problematike. Posebej moramo omeniti monografijo Frančka Sajeta »Belogardizem«, Škerlov opis nasprotnikov OF leta 1941, Mikužev prikaz vloge Škofa Rožmana v NOB, razpravo Ivana Križnarja »Slovensko domobranstvo«, ter delo Stefanije Ravnikarjeve-Podbevškove »Sv. Urh«. Že uvodoma smo povedali, da v zgodovinopisju prevladujejo vojaško-zgodovinska dela. Razvoj NOV in PO Slovenije do ustanovitve prvih divizij sredi 1943 je obravnavalo že več piscev. (D. Kveder, L. Vršnik, S. Semič, M. Luštek, I. Križnar), prvo večjo vojaško zgodovinsko študijo pa je napisal Lado Ambrožič o ofenzivi prvih štirih slovenskih brigad pozimi 1942-43 z naslovom »Partizanska protiofenziva«. Načrtno delo pri preučevanju delovanja narodnoosvobodilnih enot na Slovenskem pa se je začelo na pobudo glavnega odbora ZZB NOV Slovenije, ki je 1965 ustanovil »Knjižnico NOV in POS.« V tej zbirki naj bi bile po enotnih programskih načelih, o katerih je Zdravko Klanjšček napisal posebno brošuro, v 31. monografijah obdelane vse enote NOV in PO Slovenije, v posebnem problemskem delu pa tudi širši problemi narodnoosvobodilne vojne. Doslej je v »Knjižnici NOV in POS« izšlo 28 knjig, v katerih so obdelane vse prekomorske brigade ter Gradnikova, Gubčeva, Šlandrova, Prešernova, Petnajsta, Vojkova, Bazoviška in Kosovelova brigada, II. grupa odredov ter Jeseňiško-bohinjski in Škofjeloški odred. Večina teh del je na zelo solidni ravni, nekateri pisci pa so zajeli tematiko bolj široko, kot jo nakazuje naslov, in so se lotili tudi prikaza odnosov narodnoosvobodilnih enot s političnimi organizacijami in prebivalstvom na terenu. Še posebno dragocene pa so monografije, ki so izšle v problemskem delu. Kakovostni vrh knjižnice NOV in POS je Ferenčeva monografija »Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943«, ki je v slovenskem zgodovinopisju prva kompleksna sinteza nekega krajšega obdobja, posebno vrednost pa ji daje tudi uporaba številnih dokumentov iz tujih arhivov. Posebej moramo omeniti tudi zelo tehtne vojaško zgodovinske študije Lada Ambrožiča »Pohod Štirinajste«, Stanka Petelina »Osvoboditev Slovenskega Primorja« in Steva Sunajka »Sodelovanje slovenskih in hrvaških narodnoosvobodilnih enot 1941—1945«. Z deli iz Knjižnice NOV in POS smo tudi Slovenci dobili solidno vojaško zgodovinsko literaturo. Med pomembni deli s tega področja pa naj omenimo še zgodovinski oris Ladislava Kiaute »Na bojni črti Osemnajste« ter razpravo Zdravka Klanjščka o strategiji in taktiki NOV in PO Slovenije. Skupina sodelavcev Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA v Ljubljani pa je skupaj z drugimi raziskovalci doslej pripravila večino rokopisov za celovit prikaz delovanja narodnoosvobodilnih enot na Slovenskem v katerem bo prikazano tudi pomembno politično dogajanje 1941—1945.

Zelo pomembni uspehi so bili doseženi že tudi pri obdelavi NOB v posameznih slovenskih pokrajinah. Med pisci o problematiki NOB na Primorskem naj posebej

omenimo Juvančiča, Ferencja, Srečka Vilharja, Alberta Kluna, Črta Sinkovca, trenutno pa jo načrtno raziskuje Škerl, ki je prav tako veliko pisal o Koroški, medtem ko je Mikuž v dveh svojih razpravah prikazal kako se je že med NOB odvijal tudi boj za pravico samoodločbe slovenskega naroda in za meje na Koroškem in na Primorskem, o Štajerski v NOB so veliko pisali dr. Miro Stiplovšek, Milan Ževart, France Filipič, Stane Terčak, Milica Ostrovska, Bogdan Zolnir, Vida Rojic, o Prekmurju Ferdo Godina, o Gorenjski Ivan Križnar, Ivan Jan in Mile Pavlin, o Dolenjski Janko Jarc, o herojskem boju Ljubljane pa so bile razprave in članki objavljeni v štirih knjigah zbornika »Ljubljana v ilegali,« med raziskovalci pa naj še posebej omenimo Marico Čepetovo, Mira Luštko in Matijo Žgajnarja. Zelo bogato gradivo, zlasti lokalnega značaja, pa je objavljeno še v številnih jubilejnih zbornikih in periodičnih lokalnih zbornikih ter v različnih revijah. Dosedanji orisi NOB na manjših območjih ali v posameznih krajih so dragocen napor v prizadevanju za čimbolj podroben prikaz NOB, ne podajajo pa celovitega razvoja narodnoosvobodilnega boja. Zato sta dali komisiji za razvijanje revolucionarnih tradicij pri republiški konferenci SZDL in republiškem odboru ZZB NOV ter zgodovinska komisija pri CK ZKS pobudo, da bi podobno kot narodnoosvobodilne enote v posebni zbirki »Knjižnica OF« načrtno obdelali delovanje političnih organizacij in razvoj ljudske oblasti ter splošne razmere med NOB na manjših zaokroženih območjih — v nekdanjih okrožjih. Tudi ta akcija je že stekla, čeprav zaradi težavnosti naloge ni pričakovati, da bo načrt kmalu uresničen. Tudi za pisanje teh del so pisci dobili v posebni brošuri podrobna metodološka in vsebinska navodila. Pred kratkim pa je tudi izšel že prvi poskus tega dela in sicer Rudija Vogriča »Boj Belokranjcev.« Tudi to zbirko bo strokovno urejala zgodovinska komisija pri ZZB NOV Slovenije. Navedeni zbirki sta tehten prispevek k nadaljnjemu razvoju zgodovinopisja NOB, kajti celovitejše in tehtnejše zgodovine narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem ne bo mogoče napisati, dokler ne bomo raziskali tudi dogajanj na manjših območjih in delovanja narodnoosvobodilnih enot.

Že ti splošni podatki nam kažejo, da se znanstveno preučevanje NOB na Slovenskem nenehno pogloblja in da se širi na nove probleme in področja, da bi zapolnili vrzeli. Prav tako je vedno bolj prisotna tudi misel, da bo pot do znanstvene sinteze NOB slovenskega naroda lažja in hitrejša, če bo vse delo načrtno in usklajeno, pri čemer pa bo treba čimprej poskrbeti tudi za številčno okrepitev raziskovalcev NOB. V tem pogledu je zelo pomemben tudi raziskovalni načrt za zgodovino Slovencev 1918—1945, ki ga je 1973. leta izdelal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. V njem je NOB obravnavan kot integralni del slovenske zgodovine, kar le poudarja njegov prelomni pomen. Dosedanji rezultati slovenskega zgodovinopisja NOB kažejo, da je dalo zelo tehten prispevek k skupnim prizadevanjem vseh jugoslovanskih zgodovinarjev, da bi NOB kot veliko prelomnico v zgodovini vseh jugoslovanskih narodov čimbolj vsestransko osvetlili in tako ustvarili pogoje za pravo zgodovinsko sintezo. Ob sklepu pa želimo še poudariti, da ZZB NOV, kot kaže slovenski primer s »Knjižnico NOV in POS« ter s »Knjižnico OF«, lahko tudi neposredno zelo uspešno poseže v načrtovanje in poglobljanje raziskovanja revolucionarnega narodnoosvobodilnega boja.

Obveščevalec v zadregi

Po pripovedovanju Jerneja Rovška napisal
Vasja Ocvirk

Komandant 15. brigade je slonel nad zemljevidom, ki je bil razgrnjen pred njim na mizi in s svinčnikom kracljaj po njem. Videti je bilo, da je zlovoljen. Sem in tja je zamišljeno pogledal partizana, ki je stal na drugi strani mize in napeto prisluškoval ropotanju mitraljezov, ki se je slišalo skozi okno.

»Čuj, Jernej, kakor sam dobro veš, da smo pred ofenzivo... ne pred navadno hajko, ampak pred pravo ofenzivo.«

Brigadni obveščevalec se je grenko nasmehnil:

»Jaz bi se izrazil bolj točno: ofenziva se je že začela.«

Komandant je raztreseno pokimal in si prižgal cigareto.

»Sovražnik nas stiska v tale trikot.« S svinčnikom je narahlo obkrožil območje na karti. »To je Gorjanci — cesta Novo mesto—Metlika in cesta Metlika—Sošice.«

Obveščevalec Jernej se je usedel in nekaj trenutkov topo strmel v začrtani trikotnik na zemljevidu, potem pa mirno pripomnil:

»Saj že nekaj dni poslušamo in tudi moji fantje sporočajo, da se naši srdito tolčejo.«

Tudi komandant brigade je sedel na klop za pečjo in enakomerno pihal cigaretni dim proti stropu.

»Trinajsta proletarska in Gubčeva brigada se že mlatita s Švabi... Žumberačko-pokupski odred odbija ustaške in domobranske izpade... Naša brigada pa je dobila posebno nalogo.«

»Kakšno?«

»Si pozabil na ranjence, nad dvesto negibnih ranjencev?«

»Iz Žumberaka?«

»Seveda! Tudi ti težki ranjenci so v tem obkoljenem trikotu. Prišla je depeša, da je naša brigada določena za neposredno zaščito ranjencev, aktivistov in civilistov.«

»To bo silno težko izvedljivo.«

»Moramo se skrbno pripraviti. Naš komisar je že odšel na teren, da z domačimi aktivisti pripravi vse potrebno za evakuacijo, da mobilizira vozove in vprežno živino

za prevoz ranjencev. S to velikansko kolono se bo treba prebiti najprej čez cesto Metlika—Sošice.»

Obveščevalec Jernej si je podprl brado in se zamislil. V daljavi so divje ropotali mitraljezi in se raztreskavale mine. Ta vojni hrup mu je osredotočal neurejene misli. Kot mimogrede je zamrmral:

»Če bo cesta takrat še prosta.«

Komandant se mu je s pogledom kar vsesal v obraz:

»Treba bo preveriti.«

Brigadni komandant je vstal in se sprehodil po sobi. Tu in tam se je zaskrbljeno ozrl proti oknom, za katerimi so grmele mine in pokale puške. V rahlo uteho mu je bilo, da je ta bojni direndaj še daleč. Nenadno se je ustavil pred obveščevalcem Jernejem in ga vprašal:

»Imaš pri roki kaj svojih fantov?«

»Če jih zdajle nimam, jih lahko v kratkem dobim.«

»Prav, potem pa pojdite do ceste Metlika—Sošice in opazujte, kaj se tam dogaja.«

»Razumem, tovariš komandant.«

»Najvažnejše je, da izveš in presodiš, če je cesta prosta za prehod, toda ne za enega partizana, pač pa za kolono sto voz ranjencev.«

Obveščevalec Jernej se je prijel za glavo.

»Sto voz?«

Izpod Gorjancev se je v meglenem poznojesenskem popoldnevu 1943 pomikala dolga kolona volovskih vpreg. Gnojni koši so poskakovali na razriti skalnati poti. Na vozovih so bili ranjenci, ki so ob vsakem hujšem tresljaju stisnili zobe in polglasno zakleli. Bili so sami negibni bolniki iz Slovensko-hrvaške vojaške partizanske bolnice v žumberski vasi Kuljali. Kakšnih 100 voz se je le počasi cijazilo proti cesti Metlika—Sošice.

Iz hrvaške strani se je zaslišalo zamolklo hrumenje. Sto parov oči v dolgi koloni se je zloslutno oziralo v pooblašeno nebo. V svojih premikajočih se pletenih kletkah so bili premrli od strahu.

»Avioni! ... Avioni!«

Prestrašeni klic je zadonel iz začetja kolone. Nekdo iz spremstva je poveljeval:

»Nobene panike! ... V zaklone!«

Vozniki so vole z vozmi zavlekli v grmovje ob cesti. Pešci so skočili pod drevesa z gostimi krošnjami. Dva aviona sta precej nizko preletela kolono.

»Izvidnika!« je ugotovil bataljonski komandant na čelu kolone. »Mislim, da ta ne bo stresal hrušk.«

Čez čas je kolona nadaljevala pot. Ob vozeh so hodili zdravniki, bolničarji in bolničarke. Za to dolgo kolono vpreg so kot mesečniki taval terenci in civilisti iz žumberskih vasi. V stiski so hoteli biti skupaj s svojimi ranjenimi in zdravimi partizani.

»Kam pa rinete, bog vas videl?« jih je vsakokrat pobaral vodnik Vencelj, ko je na konjiču nekajkrat objahal kolono gor in dol.

»Kam neki! Z vami,« so se oglasili kakor v zboru.

Vencelj jih je pomilovalno pogledal.

»Kaj bomo z vami? ... Saj vidite!« je z roko pokazal na dolgo kačo voz pred seboj, »saj vidite, da bomo še z njimi imeli dovolj posla, kaj šele z vami.«

Neka starejša ženska je mlademu partizanu požugala. Kazalo je, da je med vsemi civilisti, ki so bili po večini ženske, starci in otroci, najbolj ogorčena. Kar zavreščala je:

»Vas ni nič sram, vas partizane? Doslej smo vam bili dobri, ko smo vam dajali streho, zdaj pa, ko vam trda prede, nas prepuščate tem krvolokom, da bi jih strela ubila.«

V množici Žumberčanov je završalo. Druga, precej mlajša ženska, ki je za roko vodila dva smrkava otroka, je očitajoče dodala:

»O, ko bi naši dedci vedeli, kaj delate z nami, bi vam že pokazali. Fej, kakšna sramota!«

Nekje na novomeški strani je odsekano zaropotal mitraljez. Hip za rafalom so se oglasile puške in nazadnje udarile še mine. Civilisti in ranjenci so se nekam plašno ozirali čez hribe, od koder je ropotalo. Ni bilo več moč razbrati, ali tolčejo minometi, mitraljezi ali puške. Vse se je strnilo v grozeče kлокotanje.

»To so partizani!« je začivkal kuštrav fantek, ki se je držal materinega krila.

Ljudje so se kljub tesnobi, ki se jih je za hip lotila, zasmejali. Starejši možakar, ki se je opiral na debelo grčavko, je pod košatimi brki zabrundal:

»Ja, Cenček, res so partizani. Res je pa tudi, da hostarji ne streljajo kar v tri dni. Najbrž se imajo nekaj pomeniti s Švabi. In ti hudiči tudi streljajo.

Ob koloni je v lahkotnem diru prijezdil komandant Marok. Glavni štab mu je poveril nalogo, da na čelu vseh treh brigad in žumberačko-pokupskega odreda izvede evakuacijo ranjencev. Pred prvimi vozovi dolge kolone ga je ustavil zasopihan kurir. Pozdravil je s pestjo in ko se je komandant s konja sklonil k njemu, mu je ta polglasno sporočil:

»Tovariš komandant! Na cesti Metlika—Sošice smo opazili močne in goste nemške motorizirane patrulje. To ti sporoča brigadni obveščevalec Jernej.«

Komandant je urno skočil s konja in se nejeverno zagledal v kurirja. Potem je ukazal predhodnici 15. brigade, ki je šla v precejšnji razdalji pred vozovi:

»Kolona stoj!... Vsi se dobro zaklonite!«

Dva aviona sta se spet prikazala na pooblačenem nebu. To pot sta letela niže in slišalo se je, kako nekje v bližini mitraljirata. Civilisti in ranjenci so ju pričakovali z vročičnimi očmi.

V enem izmed gnojnih košev sta vsak na enem koncu na pol sedela na pol ležala dva težka ranjenca. Stari partizan Ilija je čemerno žulil cigareto in zdelo se je, kakor da se ne meni za hrup okoli sebe. Tu in tam se je ozrl na svojega soseda nasproti, ki je dremuckal v svojem kotu in je ob vsakem hujšem tresljaju rahlo zahropel. Ilija se je glasno odhrkal, da je tovariš pred njim začudeno odprl oči.

»Si videl Maroka?«

»Kdo je to?«

Ilija se ni začudil tovariševi nevednosti.

»Ne veš? Komandant vendar.«

»Brigade?«

Ilija je zamahnil z zdravo levico.

»Eh, kaj brigade! Menda je komandant vseh teh, ki lazijo zdajle okoli nas in onih, ki se zdolaj tolčejo s Švabi.«

Oni je vdano pokimal. Kazalo je, da se ga vse skupaj nič ne tiče. Spet je zatisnil oči in kljub temu, da je vprega stala, kar naprej rahlo stokal. Voznik je s palico v desnici stal pred volovskima gobcema in ju miril. Ker ga je Ilija že od prej poznal, ga je ogovoril:

»Joco, hej, Joco!«

Voznik se je zadrł nad volmi in stopil k vozu. Ustrežljivo se je nagnil k ranjencu:

»Kaj je narobe?«

»Narobe?« se je odhrkal Ilija. »Več kot narobe, Joco... Zakaj naju ne zapelješ globlje v goščavo?«

Joco je obupano sprožil obe roki v obcestno grmovje:

»Kam? Bi se rad skotalil v dolino?«

Spet se je zaslilo brnenje aviona. Ilija v grmičevju, skozi drevesno zaveso listov jesenskih barv hudogledno bolščal v letalo, ki je zaokrožilo nad kolono. Joco je z nemirnimi očmi švigal po volih, ki so se z repi otepali nadležnih muh, in tudi on pogledal v brenčeče letalo.

»Kaj neki ta hudič toliko išče?«

»Najbrž naju in tvoja dva vola... Ali veš, Joco, kam nas sploh vlačijo?«

Voznik se je nasmehnil in se previdno ozrl okoli sebe. Ker je opazil, da ni nikjer blizu nepotrebne ušesa, mu je zamrmral v uho:

»Daleč, Ilija, zelo daleč.«

Partizan ga je krčevito zgrabil z voza za suknjič.

»Kam daleč? Na oni svet?«

Joco se je zarežal in si v črvivo pipo natlačil listje, pomešano s tobakom.

»Na oni svet nemara še ne bo treba iti... Šli pa boste čez dve nevarni cesti in čez eno progo... Pravijo, da ste namenjeni v Kordun in v Banijo.«

»Kje pa je to?«

»Menda nekje globoko na Hrvaškem.«

Ilija ga je zaprepasčeno gledal.

»In ti in vsi tvoji vaščani mislite, da nas boste pripeljali tja kar v tehle vaših koretah? Saj nismo prašiči, za božjo voljo. Ustaši nas bodo kar na progi zaklali.«

Joco ga je potrpežljivo tolažil:

»Povsod tod okoli je naših fantov kot ščurkov... Saj slišiš, da kar naprej drdra, poka in treska.«

In res je tisti hip ob Kolpi zadrdralo, dolgo in srdito, kakor da bi se odprl pekel.

»No, če bo vseskozi tako, pa se peljimo v Banijo, da bi jo vrag!«

Brigadni obveščevalec Jernej je čepel v grmovju in oprezoval in oprezoval na prašno cesto. Njegova patrulja je ne daleč od njega prisluškovala oddaljenemu hru-menju sovražnih tankov in blindiranih vozil. Sem in tja je razposajeno zaregljal mitraljez ali se oglušujoče razpočila ročna bomba. »A trinajsto so zavohali!« se je nasmehnil Jernej in z očmi pospremil tank, ki se je bobneče valil mimo njega.

»Bo kdaj konec tega vražjega sprehajanja?« je šepetajoče vprašal kozav kurir na njegovi levi, ki je strastno vlekel vase cigaretni dim.

»Kako naj to vem?« je zmignil z rameni brigadni obveščevalec. »Vse kaže, da so nam kar pošteno prestregli pot.«

»In kaj bomo s tolikimi ranjenci in to na vozovih?« je partizan pomignil z glavo proti goščavi za seboj. »Vse kaže, da bomo morali iti nazaj.«

»Nazaj?« je Jernej za hip povesil daljnogled, s katerim je ves čas spremljal so-vražne motorizirane patrulje. »Nazaj ne moremo in... ne smemo.«

Kurir se je upal previdno podvomiti:

»Zakaj ne bi mogli iti nazaj?«

»Zakaj?« Tisti trenutek se je obveščevalec Jernej spomnil na roško ofenzivo pred letom dni. Tudi tedaj je prevladovalo in nazadnje tudi zmagalo geslo: Vsi v Rog! To se pravi — v prostrane gozdove z redkimi studenci, ki jih je zasedel sovražnik, da so morali oblegani lačni in žejni partizani lizati jutranjo roso, če niso hoteli poginiti. »Si doživel roško ofenzivo?«

»Ne, v partizane sem prišel pozneje.«

»Škoda, če bi jo preстал, ne bi rinil nazaj v Gorjance in v Žumberak.«

»Tam je vendar drugače.«

»Še slabše! Poleg tega pa tam nimaš niti potrebnega manevrskega prostora... Ti bi se nemara najrajši zabil v kakšno belokranjsko vas, k tvojim domačim, kajne?«

Kurir je odločno odmajal z glavo, četudi se mu je v očeh poznalo, da bi tistikrat najraje sedel v kakšni zidanici. Zmajal je z rameni in rekel:

»Meni je vseeno!«

Obveščevalec si je s prsti počesal kuštrave in potne lase in spet pogledal skozi daljnogled. Pokimal je in pribijal besede kot s kladivom:

»Nazaj ni več poti... samo naprej!... Čez dve nevarni cesti in čez še nevarnejšo progo... V Kordun in v Banijo...«

Partizanski kurir ga je prepadeno gledal. V ušesih mu je še vedno hrumelo ropotanje sovražnih tankov, ki so se bili valili po cesti pred njim. »Kako bodo šli naprej? Menda ne bodo skakali čez tanke in še... s težkimi ranjenci,« so se mu podile v glavi neurejene misli.

»S tolikimi ranjenci ne bomo prišli daleč.«

Obveščevalec Jernej je pljunil v grmovje.

»Saj nismo sami,« je dejal. »Sam veš, koliko nas je... Tri brigade, odred in nekaj oboroženih aktivistov.«

Obveščevalec Jernej je spraval daljnogled v tok. Spustil se je bil že gost mrak. Avioni so šli že spat, kot je v šali pripomnil kozav kurir, ki je medtem povsem utihnil. Kazalo je, da se je na cesti čisto umirilo. Nazadnje sta prihrumeli druga drugi naproti dve blindi in si nemo voščili lahko noč. V dokaj neposredni bližini je ropotalo orožje vseh vrst. Z bližino noči se je slišalo pošastno in grozeče.

Obveščevalec Jernej se je nemirno oziral po temačni hosti, ki je bila za njegovim hrbtom. Zaslišal je prihuljene korake. Komaj se je zavedel, že je stal pred njim štabni kurir. Izročil mu je dvakrat preganjen listek. Ko ga je obveščevalec razgrnil, je lahko prebral:

»Kakšno je stanje na cesti?«

Jernej se je v zadregi nasmehnil. Spet je prisluhnil šumom na cesti in pokanju v daljavi. Na cesti je bilo že dolgo mirno. Vedel je, da je 15. brigada postavila močno zasedo med Badovinci in Kordiči. V bližnjem grmovju, deset metrov proč, so čakali vodiči na njegov ukaz. Zmignil je z rameni in izpod čela pogledal drobnega štabnega kurirja. Ni mogel razločno videti njegovih oči, slutil pa je, da so vročične od pričakovanja odgovora.

»Je kolona nared?« je vprašal obveščevalec.

»U, že zdavnaj!« Kurir se je v zadregi popraskal za ušesi. »Kaj naj sporočim?«

Obveščevalec Jernej se je še enkrat ozrl na teren pred seboj, kjer je v mrakoti ugledal belo cesto, ki je bila tedaj za čudo mirna in spokojna.

Obkrožili so ga kurirji in vodiči. Obveščevalec Jernej se je trpko nasmehnil. Ni se jih upal pogledati, čeprav so bili tako blizu, da bi jih lahko potipal. Čutil je, da vsi napenjajo oči in ušesa. Štabni kurir je polglasno ponovil vprašanje:

»Kaj naj sporočim?«

Obveščevalec se je zdrznil. Iztrgal je iz beležnice listek in nanj s svinčnikom nakrecljal:

»Cesta je prosta!«

Kurirju je oddal dvakrat preganjeni listek in še naročil:

»Naj pohitijo! Zdi se mi, da mora biti kolona neznansko dolga, noč pa stransko kratka.«

Ko ga je kurir pozdravil s pestjo in mu izginil izpred oči, se je Jernej s hrbtom naslonil na bližnji gaber in bilo mu je strahovito tesno pri srcu. Dolgo je odsotno bolščal na spokojno cesto in zasačil se je, da se pred nekom nevidnim opravičuje:

»Sem se zmotil ali prenačil? Če sem se, je po meni in tudi po njih, katerih varnost in življenje sta odvisna od mojega sporočila. Kaj naj bi storil drugega? Ni prav, da bi se vračali in da bi ponavljali napake, ki smo jih delali v roški ofenzivi. Ne nazaj v Gorjance in v Žumberak, ampak naprej na Hrvaško, k našim sosedom...«

Težki tank je hrumeče privozil po cesti in izginil za ovinkom. Obveščevalcu so se zatrele ustnice. Ko je v daljavi zamrl njegov ropot, se je Jernej nasmehnil:

»Najbrž kakšen zapozneli ptič.«

Stari aktivist iz Badovincev, ki je stal nedaleč od obveščevalca, je pristopil k njemu in mu položil roko na ramo:

»Se nisi prenačil Jernej?«

Obveščevalec je dvignil obe roki proti nebu.

»Zdajle še ne vem... So vaši pripravljeni, da bodo vodili čez cesto? Mislim, da je skrajni čas, da kolona krene na ono stran... Kar bo pa bo!«

»Od tu slišim, da se kolona že premika!«

Jernej je pri priči oživel. Ukazal je najbližjemu kurirju:

»Stopi bliže k cesti in... pazi, da te ne povozi kakšen tank!«

Štab za evakuacijo ranjencev in za njihovo prebitje čez cesto Metlika—Sošice je hitro sprevidel, da z volovskimi vpregami ne bodo mogli na hrvaško stran. Komandant Marok je dobro slišal ropot na cesti in blizu sosednjih sovražnih postojank. Na vseh straneh je ropotalo lahko orožje. Partizani in Nemci s svojimi pomagači so se z nastopajočo nočjo srdito otipavali. Marok je prebral obveščevalčevo sporočilo, spet prisluhnil hrupu na cesti in odkimal. Odločil se je, da bo previden.

Dal je izpreči vole in izprazniti vozove z ranjenci ter iz drogov in šotorskih kril napraviti zasilna nosila. Hodil je od skupine do skupine in naročal starejšim terencem:

»Odpeljite vozove z volmi domov... Kdor je količkaj sposoben in pri moči, naj nosi težke ranjence. Vsi konji so za ranjence, ki znajo ali so sposobni jahati.«

Ranjenci so se kmalu znašli na nosilih. Skoraj vsi so nekam vdano gledali na to početje, nekateri pa so se grenko nasmihali in se celo šalili. Ilija je nekaj časa debelo gledal, potem se pa posmehnil Jocu:

»Saj sem vedel, da ne boste šli z vašimi vpregami čez cesto... Morebiti me boš moral kar sam zadegati na svojo grbo.«

Joco ga je divje pogledal in mu požugal:

»Saj veš, kako! Sploh pa, prekvati bizzec, najbolje je, če molčiš, ker nočeš razumeti, koliko se mučimo z vami.«

Joco je pritrdil volu za jarem na obeh straneh dva droga, med katerima je razprostrl italijansko vojaško deko. Nanj je nežno položil Ilijo, potem pa ga z obema rokama potežkal in ga majčkeno zagugal. Nasmehnil se je:

»Nekaj časa bo že šlo... če ne, pa...«

Ilija je vzrožil:

»Kaj, če ne? Prekleti saboter, boš videl, da te bom javil.«

Žumberski kmet se je široko zarežal:

»Kam neki boš javil, sitnež?!«

Nazadnje je prišel ukaz za premik. Kolona je že bila nared. Krenili so na pot v dolgi, raztegnjeni vrsti in se trudno vlekli dalje. Nosači in ranjenci, ki so vso pot stokali in se pridušali.

»Hitreje ... da nas ne ujame jutro!«

Povelje je šlo po vsej koloni in moške so urneje stopali po razriti cesti. Bila je že popolna tema. Ranjencem, ki so jih nosili, se je zdelo, da gozd, skozi katerega jih vlačijo, ni bil zanesljiv in trden. Zibal se je in majal, jim šumel po udih, da jim je vzbujal še hujšo telesno slabost.

Dobro uro so že hodili, pravzaprav cijazili so se in se medtem le redko ustavili, če se je kje slučajno zataknilo. Sem in tja je h komu od ranjencev, ki je glasno zastokal, pritekla bolničarka. Pogladi ga je po laseh in mu iz čutarice vlila v usta poživilo. Spet se je zaslišalo, kako se je živahno, ne preveč oddaljeno grmenje razlegalo skozi temačno noč.

Prvi partizani in prvi ranjenci so bili že čez cesto. Obveščevalec Jernej, ki je stal ob robu ceste, jih je spremljal z očmi nemo in nestrpno. S prikritim strahom jim je želel:

»Da bi vsaj vsi srečno prišli čez!«

Nazadnje je tudi Joco — kdove, po kolikih urah in padcih! — prirnil svojega vola čez cesto na drugo stran. Ilija je vso pot preklinjal vola in njegovega gospodarja:

»Daj, pritegni no malo tisto tvojo mrho čez leno rit!«

Joco je pljunil predse in izpustil nosila. Bil je na moč užaljen.

»Saj ga nimam s čim pritegniti! ... Kdo bo pa tebe nosil?«

Pogledal je okoli sebe in ni mogel verjeti, da se že dani. Je mogoče, da je tako dolgo nosil ranjenca brez počitka? Res, da je bil utrujen, ni pa mogel niti slutiti, da je že minila noč.

Tedaj pa so naenkrat zaregljali mitraljezi in Joco je videl, kako so tovariši pred njim in za njim plegli v travo. Sovražnik jih je bil opazil z bližnjega pobočja. Vol z ranjenim Ilijo se je zaril globoko v gosto grmovje. Ranjenec je vpil:

»Kje si Joco, prekleti paničar?!«

Joco je požrl slino in se za hip ozrl okoli sebe. Kje so drugi? Nikogar ni bilo slišati. Pa kako jih bo slišal? Ob tem peklenskem trušču ... Počenili so za skalo. Krogle so cvrčale mimo, kakor da bi lahno brenčale žuželke med letom, ali pa so se odbijale od bližnjih skal in presunljivo žvižgale skozi zrak z rezkim glasom kovine, ki se trga. Premaknil se je stran.

Pi-juuu! Prst od krtine, za katero je stisnil glavo, ga je poškopila po obrazu.

Prišla sta dva partizana in ga izbezala izza krtine.

»Vodi vola, midva pa poneseva ranjenca ... Nič ni hudega! Malo so nas požgečkali.«

Nihče ni slišal, kako sta se potlej pomenila Joco in Ilija. Nekdo je pozneje pravil:

»Ilija je tedaj rekel: „Joco, če te po vojni srečam, te bom ustrelil.“

Ljudje pravijo, da sta oba še živa. Ilija šepa, Joco pa je že betežen starec.

Obveščevalec Jernej je poslej od časa, ko je prvi partizan predhodnice prestopil cesto in po štirih urah, ko je zadnji partizan šel mimo njega, bil kot na trnih. Takšne zadrege ne prej in ne kasneje ni doživel.

Janez Strgar

Sedem let »Vestnika koroških partizanov«

Ni težko poročati o nekajletni celoti izhajanja neke revije, če njene strani iz številke v številko očitno kažejo napredovanje v vsebinskem in oblikovnem pogledu. Lahko je razpravljati o uredniškem konceptu revije, če pogled nazaj razodeva postopno, vendar nepretrgano rast od skromnega biltena do renomirane revije, ki uspešno združuje kritično spominsko gradivo, znanstveno razpravljanje in aktualne politične zapise. V današnji zmedi v slovenskem revialnem tisku je prav gotovo izjemno, da neka revija živi kot odraz v pretežni meri »aktivističnih« prizadevanj uredništva po zapolnitvi žgoče praznine na enem izmed bistvenih družbenih področij in ne kot ena izmed mnogih, ki si prizadevajo le še za prvenstvo med kopico na las podobnih drugih. In verjetno ne pretiravam, če trdim, da je taka izjemna revija v zadnjih letih postal »Vestnik koroških partizanov«, katerega razvoj je bil povsem očitno pogojen z družbenim razvojem najbolj izpostavljenega dela slovenskega ozemlja — avstrijske Koroške.

Če na eni strani govorimo o zgodovinski nujnosti in družbenem pomenu izhajanja »Vestnika«, je seveda treba na drugi strani nekaj več povedati tudi o subjektu, ki je poskrbel za izhajanje te revije. To sta Odbor koroških partizanov in uredniški odbor »Vestnika«. Spomini na skupna partizanska leta na Koroškem so bili tako močni, da je prijateljsko omizje nekdanjih koroških borcev v Ljubljani spomladi leta 1967 sklenilo preoblikovati se v iniciativni odbor za ustanovitev združenja, ki naj bi povežalo vse nekdanje koroške borce v Sloveniji, pač po zgledu »Zveze koroških partizanov«, ki že skoraj od osvoboditve dalje deluje na av-

strijskem delu Koroške. Po dobrem mesecu priprav so se nekdanji koroški borci zbrali na ustanovitvenem shodu 14. maja 1967 v Ravnah, kjer so njihove enote istega dne dobile domicil. Za predsednika osrednjega odbora je bil od vsega začetka izvoljen ing. Pavle Zaucer — Matjaž. Poleg osrednjega odbora so se sčasoma izoblikovali še področni odbori v Kranju, na Ravnah, v Mozirju in v Mariboru. Danes odbor združuje že okoli 1000 nekdanjih koroških partizanov.

Razumljivo je, da je osrednje vodstvo najprej poskrbelo za organiziranje novega združenja, za nekaj tovariških srečanj in za podelitev domicilov koroškim partizanskim enotam ob njihovem spominskem letu 1968. Zgodovinska komisija je poskrbela za začetek zbiranja spominskih virov in urejanja že obstoječih zgodovinskih dokumentov ter postavitev razstav »Koroška v borbi« v Solčavi, v Mežici, na Jesenicah in v Celju. Propagandna komisija pa si je zastavila za nalogo razširjati čimveč zbranega gradiva. Izdajanje gradiva je prevzel »vestnik odbora koroških partizanov«, od leta 1968 »Vestnik koroških partizanov«. Poleg izdajanja »Vestnika« je treba omeniti še članke v glasilu TV-15 in v drugih časopisih ter pobude odbora za tiskanje nekaterih publikacij o Koroški, tako npr. Vodnika na poti med Slovenci na Koroškem in Zbornika Koroška in koroški Slovenci, dveh knjig, ki sta izšli po znanih dogodkih v zvezi s proslavami petdesetletnice plebiscita 10. oktobra 1970, ter pregleda zgodovine NOB na Koroškem, ki pa je še v pripravi.

Naj začnem pregled sedmih letnikov »Vestnika« s statistiko o zunanjem razvoju revije. Doslej je izšlo 25 števil v 21 zvezkih,

Po posameznih letih je izšlo naslednje število »Vestnikov« s skupnim številom strani (brez reklam):

Leto 1967	2 številki	26 strani
Leto 1968	3 številke	73 strani
Leto 1969	4 (ena dvojna)	194 strani
Leto 1970	4 (ena dvojna)	238 strani
Leto 1971	4 (ena dvojna)	271 strani
Leto 1972	4 (ena dvojna)	308 strani
Leto 1973	4 (ena dvojna)	334 strani

Številke prvih dveh letnikov so izšle kot bilteni, odtlej naprej pa izhaja »Vestnik« broširan z enako preprosto likovno opremo. Že od svoje prve številke je format 20×14 cm, tisk pa strojepisni avtogramski. Revijo so tiskali Zavod SRS Slovenije za statistiko in Partizanska knjiga v Ljubljani, od oktobra 1970 pa Delavska univerza »Tomo Brejcc« v Kranju.

Na kratko bi vsebinsko rast revije lahko označili takole. Prve številke v celoti, pozneje pa v večjem delu so bile posvečene poročilom o organizaciji, dejavnosti in obvestilom članom združenja. Tretja številka, izšla 15. maja 1968, je pomenila dvojni mejnik: prvi znanstveno zasnovani teksti in hkrati že posebna številka, posvečena le eni tematici. Dr. Anton Skobir je v njej obdelal življenjepise sedmih padlih in umrlih narodnih herojev, ki so se med narodnoosvobodilno vojno borili na Koroškem, pri čemer je upošteval tako jugoslovanski kot avstrijski del dežele. Že tu lahko pripomnimo, da se je od tedaj naprej »Vestnik« vedno bolj usmerjal k spremljanju predvsem problematike zamejskega dela Koroške. Nadaljevanje prizadevanj za objavljanje kritičnih življenjepisov vseh bolj znanih koroških partizanov lahko zasledimo v vseh nadaljnjih letnikih »Vestnika«. Za leksikografsko obdelavo NOB in Koroške so te biografije nedvomno dragocene, še posebej zato, ker so jih napisali ljudje, ki so sami dobro poznali obravnavane osebnosti.

Peta številka »Vestnika« je pričela objavljati prve prispevke, ki so jih pripravili na podlagi akcije zgodovinske komisije udeleženci NOB na Koroškem. Spominski zapisi so tako nekaj let predstavljali jedro revije. Že prispevek o napadu na Solčavo 15. decembra 1942 pa prinaša fotokopijo dela nemškega dokumenta in celoten prevod zapisa vodje nemškega orožništva v Solčavi o tem drznem in tako za Nemce kot za domače prebivalstvo presenetljivem in nepričakovanem podvigu. Objavljanje originalnih dokumentov o koroški NOB, v poznejših letih pa o sodobnem boju slovenske manjšine na Koroškem, nedvomno povečuje vrednost revije in ji daje predvsem novo kvaliteto. Že

sedaj lahko trdimo, da zgodovinarji koroške NOB nikakor ne bodo mogli zaobiti prispevkov zbranih v »Vestniku«.

Posebej je treba poudariti pomen 6. številke, ki je izšla v marcu 1969, torej leto in pol pred zloglasnim oktobrom 1970, ko se je pozornost slovenske javnosti končno v večji meri obrnila tudi na dogajanja v slovenskem zamejstvu. Od te številke dalje zavzema rubrika s sodobno koroško manjšinsko problematiko stalen in vedno bolj prevladujoč element v uredniški shemi revije. Dejstvo, da so v obdobju zapostavljanja manjšinskih interesov v razvoju dobrososedskih odnosov koroški partizani med prvimi opozorili na to, da je ugodno reševanje manjšinskih zahtev prvi pogoj za vsakršne stike, je zelo logično, saj v matični domovini ni ljudi, ki bi bili bolj pristno in življenjsko povezani z življenjem in bojem koroških Slovencev. Kot že rečeno je bila taka odločitev uredništva ne samo pravilna, ampak v tedanjih družbenih odnosih in ob tedanjem stanju obveščenosti slovenske javnosti o zamejstvu — kar zgodovinsko nujna. V istem času se je odbor koroških partizanov tudi z drugimi akcijami zavzel za ožitev povezovanja med Slovenci z obeh strani državne meje. Omeniti je treba predvsem organizacijo izletov v zamejstvo in uspešno prizadevanje, da za mladinska skupinska potovanja veljajo popusti tudi na tem področju, kjer žive Slovenci zunaj državnih meja. Sedma številka »Vestnika« je objavila prvi seznam slovenskih trgovskih in gostinskih objektov na Koroškem, dopolnjen seznam je bil pozneje še enkrat objavljen v »Vestniku«, ponatisnjen pa je bil še na številnih drugih mestih.

Dvojna številka 8/9 decembra 1969 je pravzaprav prva številka, ki so ji uredniki pri razdelitvi vsebine dali tako obliko, kot jo ima še danes. Poleg uredniške besede prinaša »Vestnik« nekaj krajših razprav, prispevke k dokumentaciji, spominske zapise in zapise o delu odbora, novosti pa so pesmi zamejskih pesnikov, ocene novih koroških publikacij in novice iz dela organizacij, ki so si v matični domovini zastavile podoben program povezovanja z zamejci kot odbor koroških partizanov (Klub koroških Slovencev, Organizacija borcev za severno mejo, Planinska zveza in zveza tabornikov). Koroški mladinec je še posebej prispeval opis potovanja celovških maturantov po Jugoslaviji.

Druga od treh dosedanjih tematskih številc je »Bibliografija narodnoosvobodilne in antifašistične borbe na Koroškem 1945—1969«, ki jo je za tretjo številko v letu 1970 pripravil prof. Pavel Dobrila, tedaj asistent na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja

v Ljubljani. Verjetno ni treba posebej pripominjati, da je znanstveno sestavljena bibliografija rezultat dolgotrajnega raziskovanja, je pa prvi pogoj za nadaljnje delo.

Poročanje o dosedanem izhajanju »Vestnika koroških partizanov« ne bi bilo popolno, če ne naštejemo vsaj nekaterih najpomembnejših razprav, ki so reviji dale tisto vrednost, ki ji jo pripisujemo. V devetnajsto stoletje sega delo »Tabori na Koroškem« univ. prof. dr. Vasilija Melika (III-1/2), prav tako pričena z devetnajstim stoletjem svoj pregled »Delež slovenske periodične publicistike na Koroškem« univ. prof. dr. Fran Vatovec (IV-3).

Medtem ko sta čas bojev za severno mejo in problematika plebiscita v slovenski memoarni in zgodovinski publicistiki razmeroma dobro obdelana, smo vse do nedavnega pogrešali pregledov zgodovine koroških Slovencev v prvi avstrijski republiki. Zato smemo šteti med temeljna zgodovinska dela daljšo razpravo dr. Toneta Zorna, sodelavca Inštituta narodnostnega vprašanja, »Med plebiscitom in napadom na Jugoslavijo«; tekst je bil objavljen v posebni številki (V-2). Dopolnjuje ga še razprava istega avtorja »Koroško utrakvistično šolstvo tik pred anšlusom leta 1938« (V-1) in razprava dr. Jurija Felaherja »Deutscher Schulverein — Südmark in njegovi nasledniki v drugi avstrijski republiki« (IV-1/2), ki posega tudi v čas po drugi svetovni vojni.

Razumljivo je, da je v »Vestniku« največ prispevkov posvečenih obdobju protihitlerjanskega boja. Preveč bi bilo naštevati vse naslove, povejmo pa, da so posebej obdelani poleg že omenjenih življenjepisov znanejših koroških partizanov in bibliografije člankov, še začetki partizanskih bojev v Kanalski dolini, nemška izseljevanja, proces proti pozneje obglavljenim trinajstim selskim žrtvam in njihovim tovarišem, začetki bojev severno od Drave in ob letošnji tridesetletnici podrobneje predvsem razvoj NOB na Koroškem v letu 1943. Sem sodi še zapis o Rainerjevih izpovedih jugoslovanskim zasliševalcem po koncu vojne, opis vseh koroških partizanskih grobišč ter pregledi dokumentov v dokumentacijskem arhivu avstrijskega odporniškega gibanja na Dunaju, Muzeja ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu in Gorenjskega muzeja v Kranju. Med avtorji naj naštejemo le nekatere: predsednik Zveze koroških partizanov Karel Prušnik-Gašper, ing. Pavle Žaucer-Matjaž, Viktor Čeh-Zvonko, Mile Pavlin, Lidija Potrc-Dunja, dr. Tone Zorn, prof. Dušan Nečak, univ. prof. dr. Marjan Britovšek, prof. Bogdan Zolnir in prof. Ana Benedetič.

V času NOB začenjajo v drugi avstrijski republiki pa razvijajo delo slovenske orga-

nizacije, ki jih obravnavajo posamezni pregledi: »Zveza slovenskih organizacij na Koroškem in Narodni svet koroških Slovencev« (II-7) novejši podatki še v večini poznejših številkih), Jožko Nograšek — »Ponovna oživitve Slovenskega Vestnika« II-8/9, Karel Prušnik — »Rojstvo in življenje Zveze koroških partizanov« (III-1/2), s tremi nadaljevanji v naslednjih številkah, z bibliografijo člankov o ZKP od leta 1946. Dr. Tone Zorn je avtor vrste razprav o delovanju protislovenskih organizacij po koncu vojne: »Obnovitev in delovanje Kärntner Heimatsdiensta po drugi svetovni vojni« (III-4, s prilogami), »Die Kärntner Landsmannschaft« (IV-1/2), »Die Kärntner Schulverein-Südmark« (IV-3), »Iz delovanja protislovenskih organizacij na Koroškem« (IV-4), »Der Kärntner Abwehrkämpferbund« in »Bund der Windischer« (V-1), »Usmerjenost koroškega tiska in manjšine«, ter »Glasilo Delovne skupnosti za južno Koroško in koroški Slovenci« (V-4). Posebej je isti avtor obravnaval še »Volitve v kmetijsko zbornico in koroški Slovenci po drugi svetovni vojni« (V-1) ter povojna diplomatska prizadevanja v razpravi »Mednarodni vidiki koroškega vprašanja od druge svetovne vojne do Avstrijske državne pogodbe« (VI-1).

K obravnavanju sodobnih problemov zamejske skupnosti je uredništvo poleg številnih dopisnikov, ki se oglašajo s krajšimi novicami in komentarji, pritegnilo še strokovnjake, ki so osvetlili Koroško s stališča mednarodnega prava, sociologije, geografije in politologije. Kot primere naj navedem: »Turizem — potni list miru« (II-7), »Člen 7 Avstrijske državne pogodbe in 10. oktober 1970« (IV-1/2), »Nekaj podatkov o slovenski in hrvaški narodnostni manjšini v Avstriji« (IV-1/2), prof. Drago Druškovič — »Slovenci v SR Sloveniji o koroških Slovencih« (IV-4, rezultati ankete), dr. Tone Zorn — »Zapis o položaju slovenskega krajevnega poznavanja v zamejstvu« (V-1), prof. Dušan Nečak — »Gnezda zakona o postavitvi dvojezičnih topografskih napisov na južnem Koroškem« (V-4), dr. Ivan Bele — »Manjšinske pravice koroških Slovencev z vidika meddržavnih pogodb in avstrijskih ustavnih ter zakonskih določb« (VI-1). Dragocene so tudi objave številnih izjav, resolucij, govorov in dokumentov iz boja koroških Slovencev, ker so v »Vestniku« zbrane na enem mestu, nekatere pa so bile sploh v celoti objavljene le tu. Med fotokopijami velja poleg različnih lepakov omeniti zlasti prosluli članek iz oktobrske številke »Ruf der Heimat« 1970 in kopijo uradne objave Zakona o dvojezičnih topografskih napisih.

V literarnem delu revije so sodelovali Karel Prušnik-Gašper kot prozaist in pesniki

Andrej Kokot, Tonči Haderlap, Miha Klinar, Vida Brest, Valentin Polanšek in Jože Šmit.

Spremljanje zamejske literature je prav gotovo pogoj za poznavanje sodobnih literarnih in drugih tokov med manjšino. Poročila in ocene so zato dobrodošla napotila, še zlasti če izhajajo izpod peres strokovnjakov, kot je to primer pri »Vestniku«, kjer med ocenjevalci sodelujejo predvsem mlajši univerzitetni delavci.

Glede na opazni razvoj in sedanji nivo revije bi težko sklepali, da je Odbor koroških partizanov že vsa leta izdajal »Vestnik« brez posebnih dotacij. Še več, od tisoč ali celo tisočsedemsto izvodov revije, kolikor znaša v zadnjih letih naklada, odbor nekaj sto izvodov brezplačno razpošlje na naslove šol, muzejev, bibliotek, političnih organizacij in ustanov v Sloveniji ter posebej še v zamejstvo. Zagnanosti urednikov nudijo materialno podporo le naročnina, oglasi in sredstva, ki jih organizacija sama nameni za podporo izhajanja svojega glasila. Vsekakor izreden pojav v slovenskem revialnem življenju.

Z danes veljavnimi vrednostnimi merili se tega pojava tudi ne da razložiti. Na pomoč pokličimo besede samih koroških partizanov: »Slovenski partizani na Koroškem so se kot edini v Avstriji enakopravno, z orožjem v rokah in organizirano borili skupno z borci vseh jugoslovanskih narodov na borbeni fronti velikih zaveznikov in so budili duh borbe in odpora proti nacizmu tudi med nemškimi prebivalstvom na Koroškem. Koroški Slovenci so v tej herojski borbi doživeli preporod ter si z oboroženo borbo priborili in zagotovili izkaznico za nadaljnji obstoj in za prenovljeno narodno življenje. Zato pomeni 7. člen avstrijske državne pogodbe mednarodni pečat na spomenici koroškega partizanstva. (Ing. Pavle Žaucer, Vestnik V-3, stran 1).« In povsem razumljivo je, da koroški partizani nočejo in ne morejo dopustiti, da bi kdo prelomil ta pečat ali ga hotel izigrati z neizpolnjevanjem člena 7.

Z izdajanjem »Vestnika« je odbor koroških partizanov ob vsej svoji drugi dejavnosti našel zelo potrebno in primerno delovanje

za pomoč prizadevanjem koroških Slovencev za uresničitev. Kljub temu, da v zadnjih letih sredstva javnega obveščanja več prostora posvečajo spremljanju zamejskega dogajanja, je »Vestnik« obdržal svoje mesto v sistemu informiranja javnosti. Znano je namreč, da dnevni tisk ne prenese objav daljših tiskov, čakanje na izid v knjižni obliki pa je za razprave o tako aktualni tematiki lahko usodno. Resda čedalje več znanstvenih osvetlitev z različnih zornih kotov manjšinske problematike izhaja po posameznih strokovnih revijah, dejstvo da so taki teksti zbrani na enem mestu pa ima nedvomno tudi svojo težo, še zlasti zato, ker so zaradi razmeroma poljudnega načina pisanja in zaradi vseh drugih zvrsti pisanja, ki jih revija prinaša poleg znanstvenih tekstov, dostopni širokemu krogu javnosti.

Sam uredniški odbor se zaveda nekaterih pomanjkljivosti »Vestnika«. Poleg skromne tehnične opreme lahko opozorimo zlasti še na to, da izbor objavljenih dokumentov ni vedno najbolj popoln, da kontinuiteta poročanja ni vedno dosledna. Vse te hibe pa lahko mirno opravičimo z volonterstvom in predvsem s pičlimi razpoložljivimi sredstvi, ki predstavljajo skupni imenoalec za vse težave. Uredništvo kljub dolgoletnim slabim izkušnjam z optimizmom gleda naprej. Razmišlja ne samo o odpravi tehničnih slabosti ampak tudi o nadaljnji vsebinski obogatitvi lista. Dejstvo je, da slovenska javnost pogreša kvalificiranega, stalnega in zbranega gradiva o naših zamejcih. Če »Vestnik« v precejšni meri uspe nadoknaditi zamujeno na koroški strani, smo še vedno deficitarni pri poročanju o štajerskem in porabskem zamejstvu, pa tudi o primorskem. V zgodovini smo revije, posvečene izključno manjšinskim vprašanjem že imeli in njihova koristnost se je še kako potrdila v odločilnih trenutkih narodnega razvoja. Zato je treba vsakršna razmišljanja v tej smeri podpreti, ne samo načelno, ampak s konkretnimi predlogi in tudi ne samo s predlogi ampak tudi z vsemi razpoložljivimi duhovnimi in materialnimi zmožnostmi.

S. Vilhar — A. Klun: Po poteh sardincev

Albert Klun in Srečko Vilhar, neutrudna in požrtvovalna zbiralca dokumentacije ter vestna in spretna zapisovalca usod slovenskih in hrvatskih ljudi iz Primorskega in Istre v času pred in zlasti med zadnjo vojno viхро, sta s svojimi izčrpnimi in tehtnimi dokumentarnimi deli že večkrat opozorila nase in zapolnila že marsikatero vrzel v sistematičnem obujanju, preverjanju in povezovanju posameznih dogodkov, ki traja že vse od osvoboditve. Prav pred nedavnim na primer tudi s knjigo »Primorci in Istrani od pregnanstva do prekomorskih brigad«, ki je izšla v zbirki NOV in POS pri založbi Partizanska knjiga (v sodelovanju z Osrednjim odborom prekomorskih brigad) v Ljubljani in je že zbudila veliko pozornosti.

Podobne teme sta se Vilhar in Klun na podoben način lotila tudi to pot, z zgodovinsko študijo »Po poteh sardincev«. Sardinija, drugi največji italijanski otok, je namreč, čeprav oddaljena od naše domovine, imela v narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, še posebej pa v boju naših Primorcev in Istranov, tako pomemben delež, da si vsekakor zasluži najtemeljitejšo obravnavo, oziroma kar 720 strani obsegajočo publikacijo, kakršno sta s pričujočo knjigo pripravila Srečko Vilhar in Albert Klun. Te teme sta se oba avtorja sicer pred leti že lotila — s knjigo »Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in v južni Franciji« — vendar sta zdaj, z vrsto novih ugotovitev in s še popolnejšo dokumentacijo svoje prejšnje delo še bistveno dopolnila.

Pričujoča knjiga nam zgoščeno in pregledno, hkrati pa podprto s preverjenimi dokumenti, prikazuje posamezna obdobja v izgnanstvu rojakov iz Primorske in Istre na Sardinijo, ter prepričljivo pojasnjuje, kako je med zadnjo vojno potekal boj teh skoraj 6000 naših ljudi, boj, ki so ga sprva na Sardiniji, zatem pa na Korziki in še pozneje v južni Franciji bojevali za to, da bi se znova mogli vrniti v domovino in se tam pridružiti narodnoosvobodilnemu gibanju.

Knjiga »Po poteh sardincev« je sistematično razdeljena v štiri poglavja: Pregon-

stvo in politične spletke, Naša zvezda, Dokumenti o političnem boju in Pripadniki »Slovenskih čet«. Ob koncu knjige je priložen tudi natančen seznam umrlih in padlih »sardincev«. Seveda najdemo v tej publikaciji tudi mnogo dokumentarnih fotografij, fotokopij nekaterih zanimivejših dokumentov ter skic in zemljevidov.

Med vsem dragocenim zbranim gradivom pa vzbuja še posebno pozornost poglavje »Naša zvezda« s številnimi verzi in drugimi leposlovnimi ter političnimi prispevki Pavleta Gorkiča, Vladimirja Pahorja, Albina Tavčarja, Leopolda Slavca, Miloša Slobode, Marjana Dolgana, Josipa Kalčiča in drugih sodelavcev tega glasila, katerega desetim številkam, ki so izhajale tako rekoč spotoma, kakor so se »sardinci« bližali domovini, je posvečen osrednji del knjige. Ali kakor sta o tem med drugim zapisala avtorja: »V pričujoči knjigi smo posvetili prav posebno pozornost Naši zvezdi, glasilu »slovenskih čet« na Korziki in v južni Franciji. Primorci in Istrani so začeli na Korziki izdajati svoje glasilo, ko je bila njihova osamitev na otoku popolna in ni niti domovina vedela zanje. Zavezniki so njihovih selitev s Sardinije na Korziko spretno prikrivali. Naša zvezda je postala za tisoče Primorcev in Istranov prava zvezda vodnica in hkrati zrcalo njihovega boja. Iz okornih in žuljavih rok je uredništvo revije dobivalo pesmi, ki govorijo o junaštvu jugoslovanskih partizanov... Na ta način je Primorcem in Istranom krepila vero v zmago jugoslovanskih narodov in upe v njihovo skorajšnjo vrnitev v domovino. Ker je postala Naša zvezda prava redkost, so se z njenim ponatisom izpolnile želje mnogim nekdanjim pregnancem na Sardinijo.«

Poleg spremne besede in opomb obeh avtorjev sta na zavihkih ščitnega ovitka knjige objavljena še daljša odlomka iz strokovnih recenzij dr. Rada Bordona in dr. Julija Titla, dobrih poznavalcev tedanjih dogodkov. Knjigo je tehnično uredil Ferdo Fischer, opremo zanjo pa je po zamislih Hilarija Frančeškina izdelal grafik Roman Antolin.

Prejeli smo v oceno

Ivan STEPANOVIČ-KONJEV: *Petinštirideseto leto*. Prevedla Mile Pavlin in Dušan Željeznov. Založila založba Borec. V Ljubljani 1973.

Kristina BRENKOVA: *Dolga pot*. Zbirka Lastovke. Ilustriral Ive Šubic. Tehnično uredila Jelka Rijavec. Izdala in založila Partizanska knjiga. V Ljubljani 1973.

Svetlana MAKAROVIČ: *Zajček gre na luno*. Ilustriral Tomaž Kržišnik. Tehnično uredila Jelka Rijavec. Izdala in založila Partizanska knjiga. V Ljubljani 1973.

Anton INGOLIČ: *Udarne brigada*. Zbirka Matjaževa knjižnica. Ilustriral France Mihelič. Notranje opremila Jelka Rijavec. Izdala in založila Partizanska knjiga. V Ljubljani 1973.

Leopold SUHADOLCAN: *Mornar na kolesu*. Matjaževa knjižnica. Ilustriral Aco Mavec. Notranje opremila Jelka Rijavec. Izdala in založila Partizanska knjiga. V Ljubljani 1973.

György LUKACS: *Lenin*. Prevedel Frane Jerman. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1974.

V. I. LENIN: *Izbrani spisi o nacionalnem vprašanju*. Uredil in uvodno besedo napisal France Klopčič. Prevedli Ciril Štukelj, Dušan Kermavner, Franček Safar, France Klopčič. Opremil Andrej Kovačič. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1974.

Ladko KOROSEC: *Na tista lepa pota*. Opremil Marjan Rombo. Tehnično uredila Jelka Rijavec. Založila Partizanska knjiga. V Ljubljani 1973.

